

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Feđa Milivojević

**RIMSKI I ITALSKI PODUZETNICI, DOSELJENICI I SLUŽBENICI
NA PODRUČJU ILIRKA OD ILIRSKIH RATOVA DO CEZARA**
DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. Bruna Kuntić-Makvić

Zagreb, 2010.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
UVOD	3
1. Povijesni pregled	3
2. Izvori	5
3. Literatura	8
I. poglavlje – DUŽNOSNICI I SLUŽBENICI	10
1. Prvi i Drugi ilirski rat	11
2. Do Trećeg makedonskog rata	15
3. Treći ilirski i makedonski rat	20
3. 1. Vijesti do početka Trećeg ilirskog rata.....	20
3. 2. Podaci u sklopu Trećeg ilirskog rata.....	26
4. Od Gencija do Cezara	28
5. Ilirik u vrijeme Cezarovog prokonzulata	34
6. Zaključak poglavlja	38
6. 1. Poslanstva.....	38
6. 2. Vojni dužnosnici.....	40
6. 3. Posade.....	43
II. poglavlje – PODUZETNICI I DOSELJENICI	45
1. Italski trgovci u aktivnoj trgovini Jadranom	46
2. Područje pod rimskom kontrolom do 167. g. pr. n. e.	49
3. Poduzetnici, doseljenici i Ilirik u 2. i 1. st. pr. n. e.	57
4. Zaključak poglavlja	66
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	68
SUMMARY	70
BIBLIOGRAFIJA	71
1. Skraćenice	71
2. Izdanja izvora i literatura	71

PREDGOVOR

Poduzetnik je, u suvremenom smislu riječi, pojedinac ili pravna osoba koja unosi inovacije ili unapređuje radni proces i preuzimanjem rizika nastoji ostvariti uspjeh na tržištu.¹ Kada takvu definiciju stavimo u antički kontekst, čini se da ona ne mijenja jako svoju bit jer su poduzetnici u antici upravo civilne (a ponekad i vojne) ličnosti poput trgovaca, vlasnika "poduzeća", graditelja i ostalih ljudi koji djeluju u svoju vlastitu korist. S druge strane, pojam službenika i dužnosnika malo je teže objasniti. Službenik je osoba "koja je u službi", tj. osoba čija je dužnost obavljati službu, poput današnjeg bankovnog činovnika.² Termin se rabi i za prijevod latinske riječi *magistratus* - državna služba, velikodostojnik.³ No, u razdoblju koje razmatramo dužnosnici i službenici su ponajmanje činovnici u današnjem smislu. Neke službe povjeravaju se neslobodnim ili netom oslobođenim osobama, te za razliku od današnjeg službenika, koji je plaćen za svoj posao, rimski službenik ne dobiva plaću što odgovara terminu dužnosnika. Biti izabran na mjesto dužnosnika je čast (*honor*) koju dobiva određena osoba, te je dužnosnik morao trošiti svoje osobne novce kako bi mogao obavljati dužnost. No, ovaj rad bavi se i službenicima i dužnosnicima jer je nemoguće objasniti prisutnost službenika, a da se pri tome ne objasni i prisutnost dužnosnika. Nazočnost jednih podrazumijeva druge do stanovite mjere.

Osnovni cilj ovog rada jest prikupiti vijesti o rimskim i italiskim poduzetnicima, doseljenicima, dužnosnicima i službenicima u Iliriku od Ilirskih ratova do Cezarove uprave i intenzivne romanizacije provincije u prvom stoljeću prije naše ere, te pokušati dati početno tumačenje njihove prisutnosti. Ilirikom u ovom radu podrazumijevamo ponajprije teritorij Ilirskog Kraljevstva, a zatim i područja gdje su Rimljani vojevali sjeverno i sjevero-zapadno od njega do kraja Cezarovog prokonzulata. Iako je Istra u ovom razdoblju bila dijelom Ilirika, ona je u objašnjavanju isključena jer se u njoj proces prisutnosti dužnosnika, službenika, poduzetnika i doseljenika odvija po drugačijem principu. S druge strane, termin Italika je, zapravo, uveden u antici. Jedan od najvrjednijih literarnih izvora za razmatrano razdoblje, Grk Polibije, koristi se njime razjašnjavajući što je sve prethodilo prvom sukobu između Rimljana i Ilira: stradali su italiski trgovci (*Ói Italiko ^æmporoi*).⁴ To nisu bili samo grčki trgovci iz italiskih polisa, već općenito osobe koje su mogle biti gospodarski subjekti ili sudjelovati u

---

¹ ANIĆ, 2003, 1070.

² ANIĆ, 2003, 1430.

³ KLAJČ, 2002, 829.; DIVKOVIĆ, 1900, 1320.

⁴ *Polyb.* II. 7.

poduzetništvu svih vrsta, te osobe koje su obnašale javne ili privatne dužnosti, a došle su s Apeninskog poluotoka kao predstavnici i potencijalni širitelji tamošnjih civilizacijskih tekovina.

Rad obuhvaća gotovo dva stoljeća, od prvog spomena rimskih i italskih poduzetnika, neposredno prije Prvog ilirskog rata, pa sve do izvještaja o doseljenicima koji su se na istočnoj jadranskoj obali, tijekom rata između cezarovaca i pompejevaca, organizirali u konvente rimskih građana. Vijesti o njima danas su dostupni preko literarnih izvora, nalaza novca, natpisa i anepigrafskih predmetnih izvora, no poduzetnici, doseljenici, dužnosnici i službenici u njima nisu podjednako zastupljeni. Mnoge vijesti literarnih izvora odnose se na dužnosnike i službenike jer se antička historiografija osobito bavila ratnom i političkom poviješću. Stoga su poslanstva i djelatnost rimskih vojskovođa u provincijama često zabilježeni, dok vijesti o poduzetnicima i doseljenicima ima malo. Ipak, to ne znači da u antičkoj historiografiji nije bilo mjesta za poduzetnike i doseljenike. S vremena na vrijeme, njihova se aktivnost u Iliriku spominje, ali kao razlog ili bar povod što je otpočela djelatnost dužnosnika. Stoga je o dužnosnicima i službenicima potrebno ponajprije konzultirati literarne izvore, dok o poduzetnicima i doseljenicima više saznajemo iz nalaza novca, natpisa i anepigrafskih predmetnih izvora.

Izlaganje u radu uređeno je kako je to iziskivala izvorna građa. U Predgovoru i Uvodu ocrtano je povijesno razdoblje kojim se ovaj rad bavi, objašnjeni su termini i prikazani izvori i literatura. Prvo poglavlje bavi se dužnosnicima i službenicima koji najčešće pripadaju rimskoj vojnoj sili. Bilo bi teško pisati o njima ne spominjući vojne operacije u kojima su sudjelovali. Valjalo ih je ukratko prikazati da bi se postojeće vijesti suvislo prezentirale i da bi se mogli predložiti zaključci relevantni za ovaj rad. S druge strane, poduzetnici i doseljenici (poduzetnici s vremenom postaju doseljenici u Iliriku) predstavljaju rimski i italski civilni element koji prodire na šire područje istočnojadranske obale. Njihovo uključivanje u aktivnu trgovinu i poslovanje s istočnom obalom Jadrana sve do trenutka kada pisani izvori bilježe njihove samoupravno organizirane naseljeničke skupine prikazano je u drugome poglavlju. Sve što je proizašlo iz razmatranja u oba poglavlja pojašnjeno je u zaključnim razmatranjima.

UVOD

1. POVIJESNI PREGLED

Do početka 3. st. pr. n. e. Rim je pokorio Samničane i Latine te se ustalio kao dominantna sila na Apeninskom poluotoku. Još nije tražio sukob s prekomorskim silama poput Kartage, Epirskog ili Makedonskog Kraljevstva, no tek nekoliko godina nakon što je Rim pobjedonosno izašao iz dugotrajnih ratova protiv Samničana, napao ga je u Italiji epirski kralj Pir. Povod ratu, koji se naziva "Pirovim ratom" (*Bellum Pyrrhi*, zapravo "Rat protiv Pira") bio je ratni incident između Rima i Tarenta, grčkog grada u južnoj Italiji. Naime, 282. g. pr. n. e. grad Turij, u blizini Tarenta, zatražio je od Rima vojnu pomoć kako bi se uspio obraniti od Lukanaca. Senat je uočio priliku da ojača svoje pozicije na jugu Italije i pridobije još jednog saveznika. Stanovnicima Turija poslana je u pomoć jaka flota pod zapovjedništvom konzula, no time su prekršene odredbe ugovora između Rima i Tarenta koji je 302. g. pr. n. e. propisao da rimsko ratno brodovlje ne smije ni pod kojim okolnostima ući u tarentske vode. Gnjevni, vodeći ljudi Tarenta smatrali su to otvorenom agresijom te su potopili nekoliko brodova, a ostale otjerali. Senat je u Tarent uputio poslanstvo kako bi smirilo tenzije, no tijekom pregovora poslanicima je nanesena uvreda zbog čega je Rim, kako to inače biva, objavio rat.⁵

Da bi u nadolazećim sukobima s gospodarom srednje Italije imali više šansi, Tarenćani su u pomoć pozvali epirskog kralja Pira.⁶ On se na pružanje pomoći Tarentu obvezao još u godinama što su prethodile ratnom incidentu između Rima i Tarenta, kada mu je tarentska mornarica bila na raspolaganju pri osvajanju Kerkire.⁷ Na poziv Tarenćana, Pir je 280. g. pr. n. e. u Italiji iskrcao 25.000 vojnika i 20 ratnih slonova.⁸ Pir je bio jedan od najsposobnijih generala tog doba, čovjek kojeg će Hanibal stoljeće kasnije, u ležernom razgovoru sa Scipionom Afričkim, staviti na drugo mjesto najboljih generala svih vremena (odmah poslije Aleksandra Velikog),⁹ no rat s Rimom, koji je potrajao punih pet godina, završio je porazom njegove grčke vojske izučene na tradiciji ratovanja Aleksandra Velikog.¹⁰ Rat protiv Pira bio je težak ispit stabilnosti Rimske Republike koja je dotad bila naviknuta

---

⁵ Poslanstvo je ipak vrlo vjerojatno upućeno kako bi isprovociralo rat protiv Tarenta.

⁶ *Plut. Pyrr.* 13.

⁷ *Paus.* I. 12.

⁸ *Plut. Pyrr.* 13 - 14.

⁹ *Liv.* XXXV. 14.

¹⁰ *Plut. Pyrr.* 26.

na borbe s neprijateljima na Apeninskom poluotoku, a tada se prvi put sukobila s discipliniranom helenističkom vojskom Istoka. Suprotno očekivanjima velikih sila tog doba, Rimaska Republika uspjela je izaći iz sukoba kao pobjednik, a rezultati velike pobjede bili su značajni. Prestiž Republike na međunarodnoj sceni povećao se toliko da je ptolemejski kralj Egipta 273. g. pr. n. e. uspostavio stalnu ambasadu u Rimu,¹¹ dok je na "lokalnom" planu Pirov nestanak s povijesne scene otvorio put rimskoj dominaciji nad gradovima Velike Grčke i konsolidaciji moći na Apeninskom poluotoku. Upravo je tako i bilo - gradovi Velike Grčke redom su potpali pod rimsku vlast, popuštajući pred naletom ratničkog naroda srednje Italije, sklapajući savezničke i prijateljske ugovore.

Kada je suvereno zagospodario Apeninskim poluotokom, Rim je došao u prvi kontakt s istočnojadranskim zajednicama, a italski poduzetnici dobili su priliku iskoristiti trgovačke veze gradova Velike Grčke. No, ubrzo nakon završetka Rata protiv Pira, Rim se upustio u najteže ratove koje je ikada vodio - protiv Kartage. Prvi punski rat otpočeo je 264. g. pr. n. e. i trajao je pune 23 godine, a započet je zbog sukoba interesa na Siciliji.¹² Kartaga je kapitulirala 241. g. pr. n. e. i potpisala poražavajući mirovni ugovor obvezujući se napustiti Siciliju, predati ratno brodovlje i platiti golemu ratnu odštetu.¹³

Dotad najveći rat u rimskoj povijesti završio je rimskom pobjedom i akvizicijom Sicilije, a nekoliko godina kasnije i Sardinije i Korzike.¹⁴ Rim je prvi put morao organizirati upravu nad prekomorskim pokrajinama, no prvim dužnosnicima i službenicima nisu ondje određene stalne rezidencije. Tek od 227. g. pr. n. e. rimski i italski dužnosnici stalno su prisutni na stečenim teritorijima.¹⁵

Iako je bio zauzet dugotrajnim ratom protiv Kartage i konsolidacijom prvih prekomorskih teritorija, Rim je uvijek motrio događanja istočno od Italije. Upravo u to vrijeme, s druge strane Jadranskog mora, nastajala je nova sila, Ilirsko Kraljevstvo s kojim će Rim ratovati desetljeće nakon završetka Prvog punskog rata. Uspon Ilirskog Kraljevstva počinje od sredine 3. st. pr. n. e.. Nakon Pirove smrti i vladavine njegovog slabog sina Aleksandra II. Epirskog, na račun Epirskog Kraljevstva su se okolne države uzdizale, a jedna od njih bilo je upravo Ilirsko Kraljevstvo na čelu s Agronom. On je na povijesnu scenu stupio kao saveznik makedonskog kralja Demetrija II. ratu protiv Etolske lige koja je napadala Epirsko Kraljevstvo.¹⁶ Nije poznato kada je osnovana Etolska liga, no činjenica je da

---

¹¹ BARD, 1999, 77.

¹² *Polyb.* I. 7.

¹³ *Polyb.* I. 62.

¹⁴ *Polyb.* I. 79.

¹⁵ Pregled je sročeni i po FRANKE, 2008, te SCULLARD, 2008.

¹⁶ *Polyb.* II. 2.

je bila konfederacija plemenskih zajednica i gradova koja je do kraja 3. st. pr. n. e. kontrolirala cijelu središnju Grčku. Prema Polibiju, bili su agresivni,¹⁷ okrutni,¹⁸ nehumani¹⁹ i prirodne kukavice.²⁰ Unatoč njihovoj ratničkoj naravi, Agron ih je porazio u bitci kod Mediona i time Rimu ukazao na jačinu svojeg Iliriskog Kraljevstva. No, ubrzo nakon pobjede protiv Etolske lige, Agron je umro i iza sebe ostavio malodobnog sina Pinesa umjesto koga je vladala njegova žena Teuta.²¹

2. IZVORI

Najvažniji izvori za razdoblje od Prvog ilirskog rata (229. g. pr. n. e.) do Trećeg ilirskog rata (167. g. pr. n. e.) su djela Polibija, Livija, Apijana i Diona Kasija, koji su uglavnom opisivali što su radili državnici i vojskovođe, a doticali su se i aktivnosti poduzetnika i doseljenika. Polibije,²² grčki povjesničar iz 2. st. pr. n. e., bez sumnje je najvrjedniji izvor za ovo razdoblje jer je, za razliku od Livija, Apijana i Diona, pisao o događajima u Iliriku nedugo nakon što su se odvijali, pa je samim time imao i najbolji uvid u njihov tijek, a imao je i pristup prvorazrednim diplomatskim i vojnim dokumentima. Vodeći se svojim principom uzroka i posljedica, napisao je sistematsku povijest (*pragmate...a*). No, od 45 knjiga što je napisao, samo je prvih pet u cijelosti sačuvano. Ostatak su tek dijelovi i nebrojeni fragmenti različitih duljina i značenja.²³ S druge strane, Tit Livije²⁴ je analistički povjesničar Augustova doba te je u opsežnom djelu "Od osnutka grada" često spomenuo aktivnost dužnosnika i službenika, no te vijesti sežu tek do 167. g. pr. n. e. (XLV. knjiga) i kraja Trećeg ilirskog rata, a knjige koje govore o narednim događajima, nažalost, nisu sačuvane. Livije nije bio ni državnik (za razliku od Polibija), ni vojskovođa, pa nije uvijek shvaćao institucije i vojne događaje koje je opisivao.²⁵ Pri pisanju je u velikoj mjeri konzultirao upravo Polibija tako da je dosta vijesti prepisano iz Polibijevih "Povijesti", ali iz sačuvanih Livijevih knjiga dobivamo i golemu količinu vijesti kojih kod

---

¹⁷ *Polyb.* IV. 3.

¹⁸ *Polyb.* IV. 18.

¹⁹ *Polyb.* IV. 67.

²⁰ *Polyb.* IV. 79.; Bili su prvi grčki kopneni saveznici Rimske Republike.: *Liv.* XXVI. 24.

²¹ Pregled povijesti uzdizanja Ilirskog Kraljevstva: CABANES, 2002, 105 - 142.

²² Korištena izdanja su *Polybius*, 1899., *Polybius*, 1922., *Polybius*, 1923., *Polybius*, 1925., *Polybius*, 1926., *Polybius*, 1927., a korišteni prijevodi RICL, 1988. i *Polibio*, 1998.

²³ EDWARDS, 1922, x - xi.

²⁴ Korištena izdanja: *Livy*, 1929., *Livy*, 1935., *Livy*, 1936a., *Livy*, 1936b., *Livy*, 1938., *Livy*, 1940., *Livy* 1949., *Livy*, 1950., *Livy*, 1951., *Livy*, 1984.

²⁵ SAGE, 1936, xii.

Polibija nema. Nadalje, Apijan²⁶ je "Rimsku povijest" napisao relativno kasno (živio: 95. g. - 165. g.) i podijelio ju je u 24 knjige od kojih su najvažniji dijelovi oni o ratovima Rima s Ilirima (od Prvog ilirskog rata do Oktavijanove kampanje u Iliriku 34. - 33. g. pr. n. e.), djelomično sačuvana knjiga o makedonskim ratovima i dvije od pet knjiga o građanskom ratu između Cezara i Pompeja. Opisivao je događaje više nego što je o njima promišljao, a njegovu stilu manjkaju ukrasi, međutim, u mnogobrojnim retoričkim dijelovima Apijan je elokventan i zanimljiv. Uvod u knjigu o građanskom ratu između Cezara i Pompeja svjedoči upravo tome. Tu se događaji koji vode do tragedije braće Grakho kreću naprijed dostojanstveno i umjereno, stilom pisanja koji su mnogi kasniji povjesničari pokušali imitirati, ali bezuspješno.²⁷ Dion Kasije²⁸ je bio dijelom Apijanov suvremenik (živio c. 155. g. - c. 229. g.). Napisao je opsežno djelo "Rimska povijest" u 80 knjiga (obuhvaćajući razdoblje od osnutka Rima do 229. g.) koje je dijelom sačuvano preko Ivana Zonare, bizantskog činovnika na dvoru Aleksija I. Komnena (12. st.), i njegovog djela "Epitome". Njegovao je, kao i Livije, analistički stil pisanja, grupirajući zajedno događaje iz cijelog svijeta za određenu godinu. No, značenje njegove povijesti je poprilično umanjeno zbog vlastitog mišljenja da detalji i osobne anegdote trebaju prepustiti svoje mjesto širim aspektima i značenju događaja.²⁹ Unatoč tome, vijesti koje donosi od izrazite su važnosti. Apijan i Dion Kasije, za razliku od Polibija i Livija, pišu o događajima nakon 167. g. pr. n. e. i kraja Trećeg ilirskog rata. No, do kraja razmatranog razdoblja i početka građanskog rata između Cezara i Pompeja postoji niz antičkih autora koji donose vijesti o dužnosnicima i službenicima, te povremeno o poduzetnicima i doseljenicima. Neka djela pomažu za tumačenje vojnih aktivnosti ili za razjašnjavanje djelatnosti vojnih zapovjednika, te će se uz autore djela spominjati i informacije koje donose. Za početak to je Ciceronov³⁰ "Govor za Marka Skaura", gdje donosi vijest o trijumfu Lucija Cecilija Metela Delmatika nad Delmatima 119/8. g. pr. n. e., te "Govor protiv Lucija Kalpurnija Pizona" gdje se spominju publikani i trgovci na području oko grada Dirahija. Nadalje, Cezarovi³¹ "Komentari o Galskom ratu" i "Komentari o Građanskom ratu" pomogli su pri istraživanju aktivnosti dužnosnika i službenika za vrijeme Cezarove uprave Ilirikom. Djela su bilješke o operacijama u Galiji i za vrijeme sukoba s Pompejem zbog čega ih Ciceron i Hircije nisu smatrali povijesnim djelima, već materijalima za povjesničara.³² No, bez obzira na to, Cezar donosi izrazito bitne vijesti o prisutnosti

²⁶ Korištena izdanja: *Appian*, 1912., *Appian*, 2005a, *Appian*, 2005b, a korišten prijevod je *Apijan*, 1967.

²⁷ WHITE, 1912, x.

²⁸ Korištena izdanja: *Dio*, 1914a i *Dio*, 1914b, a korišten prijevod je *Dio*, 1986.

²⁹ CARY, 1914, xv - xvi.

³⁰ Korišteno izdanje je *Cicero*, 1909.

³¹ Korištena izdanja: *Caesar*, 2006a., *Caesar*, 2006b.

³² EDWARDS, 2006, xvi.

dužnosnika u Iliriku sredinom prvog stoljeća prije naše ere. S druge strane, Strabon³³ (živio: c. 64/3. g. pr. n. e. - c. 24. g.), u svojem djelu "Geografija", donosi vijesti o posljedicama završetka prvog rata protiv Delmata (ratne operacije Gaja Marcija Figula i Lucija Kornelija Scipiona Nazike).³⁴ Vrijedan izvor je i Gaj Salustije Krisp.³⁵ Njegovo djelo "Povijesti", iako je samo djelomice sačuvano, korišteno je jer iz njega dobivamo vijest o neznanom vojnom zapovjedniku koji je s vojskom ušao u područje Japoda.³⁶ Nije samo zapisivao događaje, već je objasnio njihovo značenje i poveznice među njima. Zbog njegova doprinosa povijesti, Kvintilijan ga je stavio na istu razinu s Tukididom, a čak iznad Livija.³⁷ Ostali autori koje citiramo napisali su svoja djela dosta kasnije od vremena koje donose. Plinije³⁸ (živio: 23. g. - 79. g.) u svojem enciklopedijskom djelu "Prirodna povijest" sažima većinu znanja vremena u kojem je živio, a među ostalim donosi i vijest o natpisu koji je na ušću Timava postavio Gaj Sempronije Tuditan,³⁹ dok iz djela "Životi Cezara", Gaja Svetonija Trankvila,⁴⁰ koji ukratko opisuje živote dvanaest Cezara, počevši od Julija Cezara pa sve do Domicijana, dobivamo vijesti o konzulima zaduženim za vođenje Drugog ilirskog rata. Za kraj, treba spomenuti Plutarhovo djelo⁴¹ (živio: c. 46. g. - 120. g.) "Usporedni životopisi", koje je izvor vijesti o aktivnostima Lucija Kornelija Scipiona Nazike tijekom Trećeg makedonskog rata,⁴² Publija Anija Flora⁴³ (živio za vrijeme Hadrijana) "Epitome rimske povijesti", te Flavija Eutropija⁴⁴ (4. st.) "Izvod iz rimske povijesti".

Osim literarnih izvora, konzultirane su i vijesti dobivene preko nalaza novca, natpisa i anepigrafskih predmetnih izvora. No, treba spomenuti vrlo važne povijesne komentare Franka W. Wallbanka⁴⁵ o Polibijevim vijestima, te Marjete Šašel Kos⁴⁶ na Apijanove i Dionove vijesti o Iliriku. Nadalje, za interpretacije nalaza novca konzultirani su radovi Crawforda,⁴⁷ Popovića,⁴⁸ Bonačić-

---

³³ Korišteno izdanje je *Strabo*, 1924.

³⁴ *Strab.* VII, 5, 5.

³⁵ Korišteno izdanje: *Sallust*, 2005.

³⁶ *Sall. Hist. frag.* II, 40.

³⁷ *Quint.* X. 31.

³⁸ Korišteno izdanje je *Pliny*, 1984.

³⁹ *Plin. NH.* III. 129.

⁴⁰ Korišteno izdanje je *Suetonius*, 2001,

⁴¹ Korišten prijevod je *Plutarch*, 1972.

⁴² *Plut. Aem. Paull.* 15 - 21.

⁴³ Korišteno izdanje je *Florus*, 2005.

⁴⁴ Korišteno izdanje je *Eutropius*, 1853.

⁴⁵ WALLBANK, 1979.

⁴⁶ ŠAŠEL KOS, 1986., ŠAŠEL KOS, 2005.

⁴⁷ CRAWFORD, 1985., CRAWFORD, 2004.

Mandinić,⁴⁹ te Howgega.⁵⁰ Njihovi radovi u velikoj mjeri pokazuju kolanje rimskog novca na istočnoj obali Jadrana, daju vijesti o nađenim ostavama i izoliranim komadima pronađenim izvan konteksta. S druge strane, natpisi koji su pronađeni na istočnojadranskoj obali, a povezani su s razmatranim razdobljem, konzultirani su prema golemim izdanjima natpisa - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, *Bulletin épigraphique* i *Inscriptiones Italiae*. Ta izdanja se ne tiču direktno istočnojadranske obale, no među velikom količinom natpisa koji se unutra nalaze, pobrojani su i oni izrazito bitni za ovaj rad, poput fragmentarnog salonitanskog natpisa i Tuditanovog natpisa na ušću Timava. Za kontekstualne zaključke oko tih natpisa korišteni su radovi Cabanesa⁵¹ (piše o pronađenim natpisima s latinskim imenima na području oko gradova Apolonije, Dirahija i Butrinta), te Glavičića⁵² i Dodiga⁵³ (natpisi pronađeni na području oko grada Narone). O nalazima anepigrafskih predmetnih izvora pisali su gotovo svi autori koji su citirani u ovom radu, no nisu se direktno uplitali u njihovu interpretaciju. Tek disertacija Lucijane Šešelj⁵⁴ preko vijesti o kolanju keramike na istočnojadranskoj obali i korištenim pomorskim putevima nudi konkretne zaključke o kontaktima poduzetnika i doseljenika s istočnom jadranskom obalom.

3. LITERATURA

Pri pisanju ovog rada korišteno je više vrsta literature - knjige, članci, magistarski i doktorski radovi. Oni se dijele na povijesne preglede (koji su većinom knjige) i na monografske obrade pojedinih tema. Od povijesnih pregleda određenih razdoblja korištene su knjige Wilkesa,⁵⁵ Matijašića,⁵⁶ Cabanesa,⁵⁷ Gruena,⁵⁸ Hammonda & Wallbanka,⁵⁹ i Greena.⁶⁰ Wilkes piše o povijesti provincije Dalmacije i Ilira od osnutka Ilirskog Kraljevstva pa sve do Gencijeva pada, dok Matijašićev povijesni

---

⁴⁸ POPOVIĆ, 1987.

⁴⁹ BONAČIĆ-MANDINIĆ, 1998., BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2001., BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2006.

⁵⁰ HOWGEGO, 1995.

⁵¹ CABANES, 1996.

⁵² GLAVIČIĆ, 2003.

⁵³ DODIG, 2003.

⁵⁴ ŠEŠELJ, 2009.

⁵⁵ WILKES, 1969., WILKES, 2001.

⁵⁶ MATIJAŠIĆ, 2009.

⁵⁷ CABANES, 1976., CABANES, 2002.

⁵⁸ GRUEN, 1984.

⁵⁹ HAMMOND & WALLBANK, 1988.

⁶⁰ GREEN, 1990.

okvir završava na Dioklecijanu s namjerom da objasni povijest hrvatskih prostora u antici. Cabanes se prvenstveno opredjelio pisati o povijesti Epira do rimskog osvajanja i nudi, preko izvora utemeljna, stajališta o aktivnosti vojnih dužnosnika, poduzetnika i doseljenika. S druge strane, Hammond i Wallbank zajedničkim su snagama pokušali rekonstruirati povijest Makedonije, a Gruen i Green opisati povijesnu evoluciju helenističkog doba.

Monografske obrade tiču se pojedinog problema, te s obzirom na to o čemu je riječ, korištene su za različite teme. Tako je za prisutnost dužnosnika i službenika korištena *Paulys Realencyclopädie*⁶¹ jer donosi sve vijesti o vojnim dužnosnicima koji su se, u razmatranom razdoblju, našli na teritoriju Ilirika. No, za dužnosnike i službenike prvenstveno je bilo potrebno konzultirati radove koji se bave ratnom poviješću. Među njima su bez dvojbe najkorisniji radovi Siniše Bilić-Dujmušića⁶² koji u svojem magistarskom radu rekonstruira djelovanje dužnosnika i službenika tijekom Cezarove uprave Ilirikom, dok u historiografskom dijelu svoje disertacije, koja okvirno izlazi iz razmatranog razdoblja, piše o aktivnostima vojnih dužnosnika protiv Delmata od pohoda Gaja Marcija Figula do Oktavijanove kampanje. Usporedni materijali ratnoj povijesti Bilić-Dujmušića bili su radovi Marina Zaninovića⁶³ u kojima autor proučava sukobe Rima s Delmatima i donosi zaključke o djelovanju raznih dužnosnika koji su u njima sudjelovali. Dodatan doprinos proučavanju aktivnosti dužnosnika i službenika dali su radovi Brune Kuntić-Makvić⁶⁴ i Alke Domić-Kunić⁶⁵ koji donose konkretne zaključke o uzrocima pojedinih vojnih pohoda i odnosima koji su im prethodili. S druge strane, o djelatnosti poduzetnika i doseljenika direktno pišu Jean Hatzfeld⁶⁶ i Ernst Badian,⁶⁷ dok su radovi Mate Suića,⁶⁸ Slobodana Čačea⁶⁹ i Branimira Gabričevića⁷⁰ koncentrirani na specifična područja Liburnije i srednje Dalmacije, te na određene događaje koji potvrđuju prisutnost poduzetnika i doseljenika u Iliriku i njihovu djelatnost u razmatranom razdoblju. Ne smijemo zaboraviti niti radove Nenada Cambija⁷¹ koji piše o Ilirskoj Saloni i Epidauru, te studija Duje Rendić-Miočevića⁷² o Ilirima i njihovom odnosu s Rimom.

---

⁶¹ RE

⁶² BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2000., BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004.

⁶³ ZANINOVIĆ, 2007.

⁶⁴ KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1988., KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1992., KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2002.

⁶⁵ DOMIĆ-KUNIĆ, 1993.

⁶⁶ HATZFELD, 1975.

⁶⁷ BADIAN, 1952., BADIAN, 1972.

⁶⁸ SUIĆ, 1981., SUIĆ, 1996a, SUIĆ, 1996b, SUIĆ, 1996c, SUIĆ, 1996d, SUIĆ, 1996e, SUIĆ, 2003.

⁶⁹ ČAČE, 1985., ČAČE, 1992., ČAČE, 1993., 1996., ČAČE, 1999.

⁷⁰ GABRIČEVIĆ, 1970.

⁷¹ CAMBI, 1989., CAMBI, 2006.

⁷² RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989.

I. poglavlje

DUŽNOSNICI I SLUŽBENICI

O rimskim dužnosnicima ne može se pisati ne spominjući kontekste ratnih operacija unutar kojih o njima dobivamo vijesti. Dužnosnici se na području Ilirika pojavljuju kada Rim smatra nužnim vojskom reagirati na istočnoj obali Jadrana, kada je politička i društvena situacija uvjetovala rimsku reakciju, a samim time i pojavu dužnosnika koji u ime Rima djeluju kada je potrebno. Upravo ćemo takve događaje pratiti od prve rimske intervencije protiv Teute pa do građanskog rata između Cezara i Pompeja. Tragajući za vijestima o dužnosnicima u Iliriku, promišljajući o razlozima njihovog pojavljivanja i o historiografskim problemima koje vuku, pratit ćemo prisutnost rimskih dužnosnika u Iliriku. Počet ćemo objašnjavati vijesti o rimskim dužnosnicima početno s prvim rimskim vojnim intervencijama u Epiru, te nastaviti s ratnim operacijama u 2. i 1. stoljeću prije naše ere, završno s krajem Cezarovog prokonzulata u Iliriku.

1. PRVI I DRUGI ILIRSKI RAT

Prve vijesti o rimskim dužnosnicima dobivamo u sklopu Prvog i Drugog ilirskog rata. Njihov broj je vrlo malen:

IME	FUNKCIJA
Gaj i Lucije Korunkanije	Poslanici na ilirski dvor
Gnej Fulvije Centumal i Aulo Postumije	Konzuli, Prvi ilirski rat
Lucije Emilije	Konzul, Drugi ilirski rat
Marko Livije Salinator	Konzul, Drugi ilirski rat

Polibije piše da je neposredno prije početka Prvog ilirskog rata rimski Senat uputio Gaja i Lucija Korunkanija na ilirski dvor kako bi istražili istinitost optužbi italskih trgovaca protiv Ilira. No mladi od poslanika ponašao se vrlo arogantno i svojim riječima uvrijedio Teutu, koja je, postupajući baš kao žena, kako kaže Polibije, naredila njegovo ubojstvo što je poslužilo Rimu kao povod za pokretanje prve rimske intervencije protiv ilirske države. Dužnosnici kojima je Senat naredio pokretanje ekspedicije bili su konzuli 229. g. pr. n. e. - Gnej Fulvije Centumal i Aulo Postumije.⁷³

Teuta je ratne akcije započela 229. g. pr. n. e. napadom na Epidamno i Kerkiru. Prema Polibiju, gradovi su uspjeli odoljeti prvom valu ilirskog napada dovoljno dugo da zajedno s Apolonijom pozovu u pomoć Ahajsku i Etolsku ligu. Lige su doista poslale pomoć i to mornaricu, koja ipak nije uspjela doći do opsjednutih gradova jer su je Iliri, udruženi s Akarnancima, kod otoka Paksa presreli i porazili. Ubrzo potom, Kerkira je popustila i u svoj grad primila ilirski garnizon pod Demetrijem Farskim.⁷⁴

U to vrijeme konzuli kreću u rat. Gnej Fulvije isplovio je iz Brundizija sa 200 brodova, dok je njegov konzularni kolega, Aulo Postumije, nedugo nakon njegovog odlaska, transportnim brodovima prebacio 20.000 pješaka i 2.000 konjanika na područje oko grada Apolonije.⁷⁵ Fulvije je prvenstveno krenuo prema Kerkiri, a kada je tamo stigao, Demetrije, zapovjednik ilirskog garnizona, odlučio se

⁷³ *Polyb.* II, 7 - 11.; Dion Kasije spominje da su Rimljani krenuli u rat kako bi uzvratili na isejsko poslanstvo, zatim da se čini kako im pomažu i na kraju, da bi obraniti sebe od Ardijejaca koji su ometali brundizijsku trgovinu.; Zonara, 8, 19. Prema KUNTIC-MAKVIĆ, 1988, 194 - 201., prva dva razloga su propagandne naravi dok je stvarni razlog kretanja u rat treći, tj. Rim je krenuo kako bi okončao napade koji ometaju brundizijske brodove.

⁷⁴ *Polyb.* II, 10.; GRUEN, 1984, 365.; Za drugačiji prijevod vidi *Polibije*, 1988, 139: '...primili su garnizon s garnizonom Demetrija Farskog.' [SIC]; *Polibio*, 1998, 177.

⁷⁵ *Polyb.* II, 11.

odmetnuti od ilirske države i otok predao konzulu. Od tada pa sve do kraja Prvog ilirskog rata nastupao je kao rimski savjetnik i vodič.⁷⁶

Kerkiru je Fulvije primio u prijateljstvo Rimljana, a ubrzo nakon toga i Apoloniju gdje su konzuli, prije odlaska iz Brundizija, dogovorili udružiti svoje snage. Ratne operacije nastavili su u zaleđu Apolonije gdje su pokorili Ardijejce, u prijateljstvo Rimljana primili građane Epidamna te plemena Partina i Atintana. Tijekom rata, Rim je prema Polibiju pretrpio ozbiljne gubitke. Spominje se tek mjesto Nutrija, gdje je rimska vojska izgubila čak nekoliko vojnih tribuna i kvestora.⁷⁷ Konzuli su ubrzo došli i u sukob s Teutom ispred Ise, koju je ona opsjedala. Po dolasku konzula panično je digla opsadu otoka i pobjegla u Rizon (današnji Risan) nakon čega su Fulvije i Postumije primili Isu, kao i ostale oslobođene gradove, u prijateljstvo Rimljana. Gnej Fulvije potom se vratio u Rim s većinom obiju vojski, dok je Postumije (kome je ostalo 40 brodova) podigao vojsku iz gradova u susjedstvu i prezimio u Epidamnu kako bi čuvao Ardijejce i ostala plemena koja su se stavila pod zaštitu Rima.⁷⁸ Nadalje, u rano proljeće 228. g. pr. n. e. Teuta je zatražila mir.⁷⁹ Tako je završio Prvi ilirski rat.

Postumije je prezimio u Epidamnu kako bi čuvao Ardijejce i ostala plemena koja su se stavila pod zaštitu Rima. Navodi nas na razmišljanje - je li nakon Prvog ilirskog rata i odlaska konzula s vojskom, određen broj posada ostao kako bi nastavio čuvati ta plemena i stečeni teritorij? To je vrlo vjerojatno jer su odrednice mirovnog ugovora između Teute i Rimljana bile da je Rim pod svojim protektoratom zadržao one gradove i narode koje je prihvatio u prijateljstvo tijekom Prvog ilirskog rata - Kerkiru, Apoloniju, Epidamno, Isu te Partine, Atintane i Ardijejce. Time je pod svoj nadzor stavio dva trgovačka puta što vode od jadranske obale prema istoku - dolinu rijeke Škumbi (područje Partina) i dolinu srednjeg toka rijeke Aoja (područje Atintana).⁸⁰ Stoga, određeni kontingent rimskih vojnika zajedno s dobrim brojem domaćih, unovačenih vojnika (sigurno iz vojske koju je Postumije podigao) mogao je ostati kako bi čuvao plemena, baš kako je to Postumije činio, i nalazio se upravo u onim gradovima koji su se stavili pod rimski protektorat. To bi značilo da je bilo više manjih posada smještenih u više savezničkih gradova, međutim ništa ne isključuje mogućnost da je postojala jedna glavna baza, i to na teritoriju Epidamna, savezničkog grada u kojem je Postumije smjestio svoju vojsku

⁷⁶ *Polyb.* II, 11, 6.; Gruenova sugestija da su rimski konzuli krenuli na ekspediciju nakon što su uspostavljene komunikacije s Demetrijem možda pogađa istinu, ali ju ništa u izvorima ne potvrđuje.: GRUEN, 1984, 366.

⁷⁷ *Polibije*, 1988, 140. odgovara ovome, no u *Polibio*, 1998, 179. spominje se gubitak pomorskog kvestora ('ma anche alcuni tribuni militari e il questore navale').

⁷⁸ *Polyb.* II. 12.

⁷⁹ *Polyb.* II, 11, 13.; KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2002, 143.

⁸⁰ CABANES, 2002, 149.; S time da su Kerkira i Apolonija postali slobodni gradovi: *App. Ill.* II, 8.

tijekom zime. No, gotovo cijelo desetljeće nakon toga nemamo vijesti o rimskim dužnosnicima, niti o posadama koje su vrlo vjerojatno ostale nakon odlaska konzula.

Sljedeće vijesti smještamo u 219. g. pr. n. e. u kontekst Drugog ilirskog rata. Rim je, kako prenosi Polibije, odlučio Iliriju učiniti sigurnom te je za kampanju protiv Demetrija, koja se dogodila u prvoj godini 140. Olimpijade, zadužio konzula Lucija Emilija.⁸¹ Polibije ne imenuje druge zapovjednike, no sigurno moramo u ta događanja uključiti i drugog konzula 219. g. pr. n. e., Marka Livija Salinatora. Zašto bi inače Marko Livije, nakon završetka mandata, bio optužen da je uzeo prevelik dio od plijena iz rata s Ilirima, za koji su oba konzula dobila trijumf?⁸²

Rat je kratko trajao. Prije dolaska konzula Demetrije je osiguravao gradove, a posebno Dimal i Far gdje je smjestio šest tisuća vojnika. Unatoč takvoj pripremi, Lucije Emilije je po dolasku pred Dimal osvojio grad jurišom nakon 7 dana opsade. Ostali gradovi⁸³ počeli su konzulu upućivati poslanike nudeći predaju, a u tom trenutku samo je Far, gdje je bio i sam Demetrije, ostao nepokoren. Prema Apijan, on je ubrzo bio srušen sa zemljom nakon čega je Demetrije pobjegao na dvor makedonskog kralja Filipa V., a konzuli su otišli u Rim.⁸⁴

Izvori su vrlo neodređeni kad je riječ o tome kako je Rim uredio prilike nakon Demetrijeva poraza. Polibije piše da je Lucije Emilije uredio prilike u Iliriji kako je sam smatrao da je najbolje,⁸⁵ a Apijan da su Rimljani udijelili oprost Ilirima.⁸⁶ Ipak, dvije vijesti o kasnijim događanjima mogu nam pomoći.

U savezničkom ugovoru između makedonskog kralja Filipa V. i Hanibala protiv Rima, 215. g. pr. n. e., stoji kako njihovim zajedničkim djelovanjem Rim više neće biti gospodar Kerkire, Apolonije,

---

⁸¹ *Polyb.* III, 16.

⁸² *Liv.* XXVII, 34: Kada je Senat 207. g. pr. n. e. tražio pogodnog kandidata koji će uz Gaja Klaudija Nerona popuniti upražnjeno mjesto konzula, našao ga je upravo u bivšem konzulu, Marku Liviju, koji je nakon završetka mandata 219. g. pr. n. e. bio optužen da je uzeo prevelik dio plijena iz rata s Ilirima, za koji su oba konzula dobila trijumf. Osramoćen, napustio je Rim i živio na selu dok ga Senat nije pozvao natrag da opet preuzme konzulske dužnosti.; U tom konzulatu porazio je Hazdrubala: *Polyb.* XI, 1.; Livije ga spominje i 204. g. pr. n. e. kad je bio cenzor. Dopustio je prodaju soli u Rimu po višoj cijeni nego drugdje jer je, navodno, bio ljut na narod zbog nepravedne optužbe u prošlosti. Zato je i dobio kognomen *Salinator*: *Liv.* XXIX, 37; Frontin piše kako ga je narod osudio: *Front. Strat.*, IV, 1, 45.; Svetonije bilježi da je bio dva puta konzul i cenzor. Kad je bio konzul – osudili su ga i novčano kaznili.: *Svet. Tib.* III.

⁸³ Polibije koristi izraz *tin pŌlewn*, no ti gradovi nisu poznati.: *Polyb.* III., 18.

⁸⁴ *App. Ill.* II, 8.; *Polyb.* III. 18.; Šašel Kos se slaže s Cassolinim tumačenjem uzroka Prvog i Drugog ilirskog rata. Rim ih je pokrenuo kad je Makedonija bila u krizi, prvi put 229.g. pr. n. e. kada je Demetrije II. ubijen u borbama s Dardancima, a drugi put kratko nakon smrti Antigona Dosona, kada je Filip V. bio još mlad i neiskusn.: ŠAŠEL KOS, 2005, 275.

⁸⁵ *Polyb.* III, 18.

⁸⁶ *App. Ill.* 8.

Epidamna, Fara, Dimala, Partina i Atintana.⁸⁷ Livije piše o rimskom poslanstvu koje je nakon završetka rata otišlo makedonskom kralju Filipu V. zatražiti da izruči Demetrija, koji se nakon poraza sklonio na njegov dvor. Poslanstvo je također trebalo otići u Iliriju kralju Pinesu i zahtijevati tribut koji je kasnio, a u slučaju da Pines zatraži još vremena, trebalo je uzeti taoce.⁸⁸

Prema ovim vijestima možemo reći da je nakon Drugog ilirskog rata Rim potvrdio svoj protektorat nad Kerkirom, Apolonijom, Epidamnom, Isom, Partinima i Atintanima te svojem teritoriju dodao Dimal⁸⁹ i Far, gradove koje je Lucije Emilije osvojio tijekom rata. Očito je da je Pines ostavljen na ilirskom prijestolju uz obvezu davanja danka, no što se dogodilo s ostatkom Demetrijeva teritorija? Je li on bio priključen rimskom ili Pinesovu teritoriju te možemo li uopće odrediti koji je to teritorij? Rim je vrlo vjerojatno uspostavio određen protektorat nad tim prostorom i ostavio posade sačinjene dijelom od rimskih i italskih te savezničkih vojnika sa sličnim zadaćama čuvanja gradova i naroda kao i nakon Prvog ilirskog rata. No, nemoguće je uopće odrediti o kojem se to prostoru i gradovima radi, osim onih spomenutih u savezničkom ugovoru između Filipa V. i Hanibala. Ipak, možemo nešto općenito reći o rimskom odabiru gradova u kojima će biti smještene posade. Vijesti o tome dobivamo iz Polibijeve XXVIII. knjige gdje piše o stanju u Akarnaniji neposredno prije početka Trećeg makedonskog rata.

Rimski legati Gaj Popilije i Gnej Oktavije došli su pred akarnansku skupštinu gdje je izvjesni Glauk predložio Rimljanima da formiraju posade u akarnanskim gradovima.⁹⁰ Prijedlog nije naišao na odobravanje skupštine zbog toga što je to, kako je ugledni Diogen rekao, procedura kad se radi o narodima koji su neprijatelji Rimljana i koji su poraženi, a Akarnanci ništa loše nisu učinili.⁹¹ Na temelju ove Polibijeve vijesti doista je primjetan model po kojem Rim "ukazuje" na svoju direktnu prisutnost. Ostavljaju se posade sačinjene od saveznika i Rimljana u onim gradovima koji su osvojeni, među narodima koji su pokoreni ili pod rimskim protektoratom. Prema tome je moguće da su konzuli, nakon završetka Drugog ilirskog rata, ostavili posade upravo u Dimalu i Faru, gradovima koji su bili osvojeni, isto kao što su nakon Teutina pada ostavljene posade da čuvaju Ardiječce. Nema sumnje da će se takva tendencija ostavljanja posada nastaviti i u narednim razdobljima. O tome će biti govora u narednim dijelovima.

⁸⁷ *Polyb.* VII, 9, 13.; Livije piše da je ugovorom određeno da će teritoriji u unutrašnjosti i oni otoci koji su nasuprot Makedoniji pripasti Filipu i biti dio njegovog kraljevstva.: *Liv.* XXIII, 33.; CABANES, 2002, 159.

⁸⁸ *Liv.* XXII, 33.; HAMMOND & WALBANK, 1988, 391 - 392.

⁸⁹ Grad Dimale identificiran je na vrhu Krotine, zapadno od Berata, zahvaljujući pečatima s crijepova koji nose potpuni natpis ΔΙΜΑΛΛΙΤΑΝ.: CABANES, 2002, 125.

⁹⁰ Gaj Popilije i Gnej Oktavije bili su legati prokonzula Aula Hostilija Mancina, koji je zimovao u Tesaliji.

⁹¹ *Polyb.* XXVIII. 5.; Livije također spominje ovaj događaj, ali ne detaljno kao Polibije.: *Liv.* XLIII. 17.

2. DO TREĆEG MAKEDONSKOG RATA

Sljedeće vijesti o rimskim dužnosnicima vežu se uz tri rata koja je Rim vodio u ovom razdoblju:

- Prvi makedonski rat (215 - 205. g. pr. n. e.)
- Drugi makedonski rat (200 - 196. g. pr. n. e.)
- Etolski rat (191 - 189. g. pr. n. e.)

Spomenuli smo kako je makedonski kralj Filip V. 215. g. pr. n. e. sklopio saveznički ugovor s Hanibalom protiv Rima. Bio je to početak prvog sukoba između Makedonskog Kraljevstva i Rima, u čiji kontekst smještamo dvije vijesti o dužnosnicima koji su u njemu sudjelovali: pretoru Marku Valeriju Levinu⁹² i konzulu Publiju Semproniju Tuditanu.⁹³ Sempronije Tuditan bio je konzul 204. g. pr. n. e. i Livije ga spominje kao dužnosnika koji je Prvi makedonski rat priveo kraju. O njegovom djelovanju na priobalnom području Epira pod rimskom kontrolom znamo tek nekoliko stvari: navodno je s pričom o slobodi pobunio Partine i ostala okolna plemena protiv Filipa V. te je opsjedao Dimal (*Dimallum*).⁹⁴ Nakon nekoliko manjih okršaja s makedonskom vojskom u području Apolonije, Sempronije je sklopio mir s Filipom.⁹⁵ S druge strane, Livije spominje Marka Valerija unutar ratnih operacija u rano proljeće 209. g. pr. n. e., kada je brodom krenuo na Kerkiru gdje se nalazila rimska flota.⁹⁶ Brzim akcijama uspio je osvojiti Orik i pomoći Apoloniji koju je Filip opsjedao. Nismo dalje upoznati o njegovim aktivnostima,⁹⁷ ali je dragocjena vijest da je Valerije upravo Kerkiru koristio kao svoju glavnu pomorsku bazu, od 213. g. pr. n. e. pa do kraja operacija. To je prva takva vijest nakon

---

⁹² VOLKMANN, 1955, *RE*, col. 45 - 49.

⁹³ Apijan govori kako je Filip prvo napao Kerkiru, koja je bila u savezništvu s Rimom.: *App. Mac.* I, 1.; MÜNZER, 1923b, *RE*, col. 1443 - 1445.

⁹⁴ Očito da je Filip V., u početnoj fazi Prvog makedonskog rata, zauzeo Dimal u kojem se nalazila rimska posada od kraja Drugog ilirskog rata, te je Sempronije Tuditan morao povratiti grad.

⁹⁵ *Liv.* XXIX, 12.; HAMMOND & WALBANK, 1988, 403-404.

⁹⁶ *Liv.* XXIV, 40.; WILKES, 1969, 21. zastupa mišljenje da je Valerije Levin odustao od napada, zapalio svoju flotu i vratio se u Makedoniju. Citira isti dio Livijeva djela (XXIV, 40.), no Livije nije napisao da je Levin napustio napad.

⁹⁷ Znamo da je prije samih operacija na području Orika i Apolonije bio zadužen čuvati Tarent na jugu Italije. Filip je smatrao da Rim neće moći adekvatno odgovoriti na simultane Hanibalove napade u Italiji i njegove u rimskoj Iliriji, ali se prevario. Marko Valerije je poslao M. Livija da zaštiti Tarent (što je uspješno napravio i tek onda krenuo u pomoć Apoloniji i Oriku. Nakon spomenutih operacija, posada nije bila ostavljena u Apoloniji već je vjerojatno cijela vojska vraćena natrag u Brundizij.: BADIAN, 1952, 89 - 90.

Prvog ilirskog rata i navodi nas na razmišljanje o postojanju stalnog rimskog pješništva i brodovlja na Kerkiri, koje je štitilo to izrazito bitno strateško mjesto.

Tko je u antici gospodario Kerkirom, kontrolirao je i ulaz u Jadransko more te imao i odličnu polaznu točku iz koje je bilo vrlo lako napasti jug Italije.⁹⁸ Zbog toga je Rimu bilo izrazito važno držati Kerkiru u svojim rukama nakon Prvog ilirskog rata, a s obzirom na to da je Filip V. u Prvom i Drugom makedonskom ratu imao cilj prisvojiti priobalno područje i otoke nasuprot njemu pod rimskom kontrolom, prvenstveno Kerkiru, na otoku se morao nalaziti određen broj rimske vojske koji bi ga štitio. Vojskom su sigurno upravljali razni vojni dužnosnici, vjerojatnije nižeg ranga, no ne smijemo isključiti i rimskog prefekta, koji se pojavljuje na otoku dvadeset godina kasnije. Ovu vijest ostavio nam je Livije i potrebno ju je analizirati.

Opisujući sklapanje mira između Epiraca i konzula Marka Fulvija,⁹⁹ nakon Epirskog rata (191 – 189. g. pr. n. e.), Livije piše kako su odrednice sporazuma bile, između ostalog, da Epirci moraju vratiti dezertere, bjegunce i zarobljenike Rimljanima i njihovim saveznicima, kao i bilo koje druge ljude koje otkriju unutar sto dana, magistratima Kerkirana.¹⁰⁰ Ova Livijeva vijest doista je upitna i moramo sumnjati u njezinu istinitost jer zaključak da su se spomenuti ljudi trebali predati domaćim magistratima Kerkirana nema smisla i ne odgovara rimskom načinu vođenja poslova po završetku rata. Bez obzira na to što je Kerkira bila rimski saveznik, za takav zadatak prihvaćanja ljudi, među kojima su sigurno bili i rimski građani, Senat bi zadužio nekoga od rimskih dužnosnika, a ne stranog magistrata. Uostalom, Polibijev iskaz o ovom događaju upravo ukazuje da je takvo tumačenje vjerojatnije: piše *τὴν Ἐρcontὶ τὴν Ἱερκίρῳ* što bi doslovno značilo da su se ti ljudi trebali predati vrhovnom, tj. glavnom magistratu na Kerkiri,¹⁰¹ a ne domaćim magistratima o kojima Livije piše (*Corcyraeorum magistratibus*). Stoga se ovdje vrlo vjerojatno radilo o rimskom magistratu na Kerkiri (gdje se ujedno nalazila i rimska vojska u tom razdoblju), moguće prefektu, kojem su Etolci trebali predati spomenute ljude. To je itekako moguće jer je stara grčka kolonija na otoku već od 4. st. pr. n. e. redom počela

⁹⁸ Opće je poznato da se ulaz u Jadransko more ne može kontrolirati iz Italije. Onaj tko je gospodar Kerkire, gospodar je ulaza u Jadransko more.: BRAUDEL, 1975, 126.

⁹⁹ *Liv.* XXXVIII, 3. Prije toga je transportnim brodovima prebacio vojsku u Apoloniju i od tuda krenuo s operacijama. Livije očito navodi samo tu jednu vojsku koja je sudjelovala u ratu, no u XXXVII. 2. spominje Aula Kornelija (pretor 191. g. pr. n. e., sada vjerojatno s ovlastima propretora) koji je trebao transportirati vojsku u Etoliju konzulu Maniju Aciliju.

¹⁰⁰ *Liv.* XXXVIII, 11.: *...aliorum qui comparebunt intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur.*

¹⁰¹ *Polyb.* XXI, 32.; *Polibije*, 1988, 311.; *Polibio*, 1998, 485.; Ono što je najbitnije u ovom prevođenju nije *Ἐρcontὶ* već *Ἱερκίρῳ* što bi sugeriralo da se taj vrhovni magistrat nalazi na otoku Kerkiri ili u istoimenom gradu na otoku.; *RICL*, 1988, 311. sugerira da se ovdje moglo raditi o grčkom magistratu ili o rimskom zapovjedniku.

padati pod Spartu, Makedoniju, Epir te Ilirsko Kraljevstvo,¹⁰² pa se, prema tome, ne može govoriti o velikoj autonomiji kolonije od tog razdoblja i mogućnosti da njezini dužnosnici, pod rimskom vlašću, sudjeluju u rješavanju čisto rimskih poslova. Livije je sigurno pogriješio kada je dao naslutiti suprotno, a razlozi za to mogu razni. Vrlo lako moguće da je u tom dijelu Polibijeva djela pročitao *tù Ἐρcontι τίν Kerkuraῖwn*, jer bi to odgovaralo njegovom *Corcyraeorum magistratibus*, a ne ispravno *tù Ἐρcontι τὴν Ἱερκὺρῶν* ili da je koristio drugi izvor s kojim danas nismo upoznati. No, bez obzira na to, trebamo se pozabaviti bitnijim pitanjem - je li taj magistrat imao stalno zaduženje na Kerkiri ili je na otok bio poslan samo u ovom slučaju? Moguće da je rimski prefekt doista imao stalnu zadaću na otoku te da ga je imenovao Senat, a ne vojskovođa koji se u tom trenutku nalazio u blizini i koristio Kerkiru kao glavnu vojnu bazu. Paralela s Isom nameće se sama. Moguće da je rimskog prefekta na Kerkiru Senat slao sa "zaduženjem za otok" isto kao što je Gaj Furije bio zadužen za Isu neposredno prije početka Trećeg ilirskog rata.¹⁰³ Unatoč tome što Livije i Polibije donose ovu vijest unutar konteksta Epirskog rata, ovakva praksa mogla je i prije biti prisutna na Kerkiri, već za vrijeme Levinovih operacija u Prvom makedonskom ratu. Imenovanje prefekta na Kerkiri, prije nego što su vrhovni vojni dužnosnici otpočeli ratne operacije na kopnu i moru protiv Makedonskog ili Ilirskog Kraljevstva, moglo je biti vrlo korisno jer bi prefekt sigurno osigurao zaleđe i glavnu vojnu bazu, pa su vojskovođe mogli nesmetano voditi svoje operacije. Po završetku ratnih događanja, prefekt je mogao biti ostavljen na otoku s određenim kontingentom rimskih vojnika, voditi poslove i pobrinuti se da sljedeći dužnosnik, koji bi iz Brundizija došao ratovati protiv raznih neprijatelja, ima spremno sve što mu je potrebno kako bi što prije krenuo u rat i okončao ga povoljno po rimsku državu.

Ti sljedeći dužnosnici, pretpostavimo li da je prefekt na Kerkiri prisutan već od Levinovih operacija u Prvom makedonskom ratu, bili su upravo konzuli koji su ratovali protiv Filipa V. u Drugom makedonskom ratu - braća Tit i Lucije Kvinkiji Flaminini.¹⁰⁴ O Titu znamo da je iz Brundizija došao na Kerkiru s osam tisuća vojnika i naredio transportnim brodovima pokret u Ambrakijski zaljev, dok je njegov brat i nasljednik na poziciji konzula, Lucije, okončao Drugi makedonski rat pobjedom nad Filipom u bici kod Kinoskefala 196. g. pr. n. e.. No, prije nego što je došlo do odlučujuće bitke, Lucije je na Kerkiri sudjelovao u pregovorima s vodećim ljudima Akarnanaca, jedine političke grupacije koja je držala do saveza s Makedonijom. Rat je bio završen mirovnim ugovorom između Lucija Kvinkija Flaminina i Filipa.¹⁰⁵

¹⁰² Opć. HAMMOND, 1986, 514 - 567.

¹⁰³ Vidi str. 24.

¹⁰⁴ GUNDEL, 1963, *RE*, col. 1040 - 1099.

¹⁰⁵ *Liv.* XXXII, 9 - 14.; HAMMOND & WALLBANK, 1988, 443.

Iz ovih je vijesti vidljivo da je Kerkira nastavila biti glavna rimska mornarička i pješadijska baza iz koje je, zbog njenog položaja, bilo vrlo lako krenuti u operacije na kopnu. To dodatno potkrepljuje pretpostavku da je na otoku stalna rimska posada. Unatoč tome, Livije donosi jednu naoko sasvim suprotnu vijest.

Lucije Duronije,¹⁰⁶ pretor 181. g. pr. n. e., koji je naredne godine bio poslan u Ilirik istražiti optužbe protiv ilirskog kralja Gencija o napadu na obalu gornjeg mora (tj. Jadrana), u izvještaju Senatu izjavio je kako su svi brodovi, koji su opustošili obalu Jadrana i prouzročili veliku štetu, došli upravo iz Gencijeva kraljevstva. Kraljevi poslanici, koji su u Rim došli braniti ga, zamolili su Senat da ne vjeruje optužbama koje protiv njega iznose njegovi neprijatelji, no, Duronije je, nakon što su Gencijevi poslanici prestali govoriti, svojem iskazu pridodao da su mnogi rimski građani zatočeni na Kerkiri. Senat je nakon svega toga odlučio da pretor Gaj Klaudije treba dodatno istražiti stvar i da se Gencijevim poslanicima ne da odgovor dok istraga traje.¹⁰⁷

Ovdje se postavlja pitanje je li moguće da Gencije u ovom razdoblju drži rimske građane zatočene na Kerkiri (dan. Krf)? Wilkes i Cabanes tvrde da rimski građani nisu bili zatočeni na Kerkiri, već upravo na jadranskoj Korkiri (Korčula), koja je od početka Gencijeva kraljevanja bila pod njegovom vlašću.¹⁰⁸ Njihova tvrdnja itekako ima smisla jer je Kerkira pod rimski protektorat stavljena već nakon Prvog ilirskog rata i nemamo vijesti da je ikada izašla iz njega. Uostalom, otok je strateški izrazito bitan da bi ga Rim ispustio iz svojih ruku. Njegov gubitak bi za Rim značio direktnu opasnost po obale Italije.¹⁰⁹ Također, u ovom razdoblju Kerkira je bila svojevrsno rimsko administrativno središte. Rimski interesi od Prvog ilirskog rata do Gencijeva pada usmjereni su prema Epiru i očuvanju teritorija pod rimskom kontrolom koju stalno ugrožava Makedonsko Kraljevstvo. Stoga, Rimu je bilo potrebno na tom području uspostaviti centar administracije i vojske zbog lakše kontrole i brže reakcije u slučaju opasnosti. Taj centar nije mogao biti uspostavljen u Apoloniji ili Dirahiju koji su, kao i Kerkira, bili rimski saveznici od Prvog ilirskog rata, jer je opasnost po njihove zidine bila stalno prisutna od Makedonskog Kraljevstva i ostalih ratobornih susjeda. Uostalom, Kerkira je u razdoblju od Prvog ilirskog rata pa sve do Duronijeva obraćanja Senatu postala glavna rimska vojna baza na tom

---

¹⁰⁶ MÜNZER, 1905, *RE*, col. 1862.

¹⁰⁷ *Liv.* XL, 42: Da su rimski građani zatočeni na Kerkiri: *...haut dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit: ex regno eius omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent... ad ea Duronius adiecit multis civibus Romanis et sociis Latini nominis iniurias factas in regno eius, et cives Romanos dici Corcyrae retineri.* Usp. GRUEN, 1984, 421.;

¹⁰⁸ WILKES, 1969, 24.; CABANES, 2002, 168.; ŠAŠEL KOS, 2005, 284. dijeli njihovo mišljenje.

¹⁰⁹ Opće je poznato da se ulaz u Jadransko more ne može kontrolirati iz Italije. Onaj tko je gospodar Kerkire, gospodar je ulaza u Jadransko more.: BRAUDEL, 1975, 126.

području. Postoji niz vijesti o dužnosnicima koji dovode vojsku na otok, tj. mornaricu i pješadiju, i onda otuda nastavljaju svoje operacije (takva praksa se nastavlja i nakon Duronijeva obraćanja Senatu). Također, imamo i vijest o rimskom prefektu na Kerkiri što dodatno ukazuje na važnost tog otoka za Rim u ovom razdoblju.¹¹⁰ Da je Gencije doista držao rimske građane zarobljene na Kerkiri, tu bi se ponajprije radilo o uzurpaciji rimskog teritorija na što bi Senat automatski reagirao slanjem vojske. Takve reakcije događale su se tijekom cijelog ovog razdoblja, dok u ovom slučaju Senat reagira tako što je odlučio poslati pretora Gaja Klaudija da istraži stvar i onda donese konačnu odluku.¹¹¹

Nije valjano zaključiti kako su zarobljeni rimski građani bili stanovnici Korčule, tj. doseljenici u ovom ranom razdoblju, jer je jednostavnije rješenje vjerojatnije - Gencije je, baš kao i njegovi prethodnici, gusario (za što ga Duronije i optužuje) i napadao rimske trgovce koji su trgovali na Jadranu. Baš kao i Teutini Iliri, Gencijevi su zarobili i odveli dobar broj zarobljenika među kojima su bili i rimski građani. Vjerojatno su ih Iliri odveli na Korčulu i tamo držali kao zarobljenike što je Duronije, u trenutku kada je istraživao optužbe protiv Gencija, vidio svojim očima ili je tu vijest dobio od rimskih saveznika. No, ako je Gencije držao rimske građane zarobljene na jadranskoj Korkiri postavlja se pitanje što se dogodilo s isejskom naseobinom u današnjoj Lumbardi na Korčuli? Upravo sljedeće vijesti mogu pomoći jer su se nekoliko godina kasnije isejski poslanici potužili rimskom Senatu da je Gencije opustošio njihov teritorij, bio u dogovoru s makedonskim kraljem i da su njegovi poslanici, koji su se u tom trenutku nalazili u Rimu, na Perzejev nagovor upućeni kao špijuni.¹¹² Gencijevi poslanici došli su pred Senat braniti se protiv takvih optužbi, ali nisu poštovali formalnu proceduru (trebali su se prvo obratiti magistratu) zbog čega ih Senat nije htio saslušati te je odlučeno da će se kralju uputiti poslanici kako bi ga izvijestili o optužbama koje iznose rimski saveznici protiv njega. Također su mu trebali poručiti da je rimski narod svjestan njegovog nepravednog postupanja prema rimskim saveznicima jer se nije suzdržao i nanio im određene štete. U to poslanstvo bili su upućeni Aulo Terencije Varon, Gaj Pletorije i Gaj Cicerej.

Koji je to isejski teritorij Gencije opustošio? Uzmemo li u obzir da se Gencijeva država sjeverno prostirala vrlo vjerojatno do Neretve, teško da se radi o Epetiju i Traguriju već moguće upravo o isejskoj naseobini na Korčuli, potvrđenoj preko lumbardske psefizme. O koloniji znamo da je osnovana početkom 3. st. pr. n. e.¹¹³ kao naseobina agrarnog karaktera, slično kao i Far, te da je vrlo

¹¹⁰ Vidi stranice 16 - 17.

¹¹¹ Komparativna vijest je ona o optužbama protiv Ilira neposredno prije početka Prvog ilirskog rata. Senat je reagirao tako što je uputio poslanike kako bi istražili te optužbe, isto kao što je reagirao i u ovom slučaju: *Polyb.* II, 7, 3.; DOMIĆ-KUNIĆ, 1993, 213.

¹¹² *Liv.* XLII, 26.; WILKES, 1969, 24.; KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2002, 146.

¹¹³ Čače u ČAČE & KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010, 68.

vjerojatno bila smještena u današnjem selu Lumbarda.¹¹⁴ Vrlo vjerojatno da je naseobina normalno funkcionirala sve do ekspanzivne politike Agrona i Teute, kada bi potpala pod ilirske vladare. No, ako je Gencije opustošio isejski teritorij na Korčuli značilo bi da je Isa povratila svoju koloniju negdje u razdoblju od završetka Drugog ilirskog rata. Moguće da su rimski konzuli nakon završetka rata povratili koloniju u ruke njezine matice i saveznika, te da ju je Gencije, nekoliko desetljeća kasnije, ponovno stavio pod Ilirsku Kraljevinu. Na otoku je zarobio i rimske građane, što je Duronije vidio svojim očima ili čuo od saveznika (moguće Ise) te se vratio u Rim s tim vijestima, dok Senat nije reagirao zbog toga što se rat s Perzejem bližio te je Gencija trebao na svojoj strani.

3. TREĆI ILIRSKI I MAKEDONSKI RAT

Treći makedonski rat otpočeo je 172. g. pr. n. e. i bio je usmjeren protiv Perzeja, sina Filipa V.. Od početka do kraja rata postoji velik broj vijesti o rimskim dužnosnicima u Iliriku koji se mogu razdvojiti po ciljevima i razdoblju kada su djelovali. Prve vijesti objasnit ćemo u kontekstu početnih ratnih operacija protiv Perzeja kada je rimski Senat slao različite dužnosnike u Ilirik da skupe dodatne vojnike, osiguraju određena područja i priskrbe dodatnu pomoć od ilirskog kralja Gencija, dok ćemo poglavlje završiti objašnjavajući djelovanje dužnosnika u Iliriku tijekom Trećeg ilirskog rata.

3. 1. Vijesti do početka Trećeg ilirskog rata

Prva vijest je o Gneju Siciniju,¹¹⁵ pretoru koji je sudio u sporovima između građana i stranaca (*praetor peregrinus*). Njemu je Senat, kada je rat protiv Perzeja otpočeo, po hitnom postupku naredio da prebaci trupe iz Brundizija u Apoloniju u Epiru te ih tamo raspodjeli kao posade u gradove na obali gdje će konzul, koji Makedoniju bude ždrijebom dobio kao provinciju, sigurno izvršiti iskrcavanje.¹¹⁶ Pretor je uspješno izvršio zadatak i u Epir iz Brundizija doveo 5.000 pješaka i 300 konjanika. Pri iskrcavanju, podigao je logor negdje na teritoriju oko Apolonije i odmah poslao tribune s dvije tisuće vojnika kako bi držali utvrde Dasareta i Ilira, naroda koji su sami tražili posade kako bi bili bolje

¹¹⁴ SUIĆ, 2003, 36, 62.

¹¹⁵ MÜNZER, 1923c, *RE*, col. 2197 – 2198.

¹¹⁶ *Liv.* XLII, 18.

zaštićeni od Makedonaca.¹¹⁷ O daljnjim Sicinijevim aktivnostima u Iliriku nismo obavješteni, no one su povezane s izvješćem koje je Senatu donio izvjesni poduzetnik Lucije Ramije (o kojem će biti riječi u sljedećem poglavlju).¹¹⁸ Njegovo iskustvo na Perzejevom dvoru ukazalo je vodećim ljudima Rima na kraljevo neprijateljstvo, te je Senat zbog toga odlučio Sicinija preventivno poslati u Epir prije nego što konzul krene u rat.¹¹⁹

Opisavši Sicinijeve akcije u Epiru, Livije, spominje i što je dalje radio kao pretor. Kada je 172. g. pr. n. e. u Rim došlo poslanstvo kralja Ariarata s njegovim sinom na čelu, upravo je Sicinije bio zadužen pronaći i unajmiti kuću u koju bi se poslanici smjestili.¹²⁰ Također, iste godine bio je zadužen, zajedno s pretorom Gajem Licinijem, nadgledati "vraćanje slobode" Ligurima s kojima Rim nije ratovao deset godina.¹²¹ Takav Livijev slijed prepričavanja događaja naizgled bi ukazao na to da je Sicinije osigurao područja u Epiru, vratio se u Rim i tek onda od Senata dobio spomenuta zaduženja, međutim, to ne može biti točno. Očito je da se Livije, kada opisuje vraćanje slobode Ligurima i poslanstvo kralja Ariarata, vraća na događaje prije Sicinijeva zaduženja u Epiru. Zašto bi inače u narednim dijelovima napisao da je pretoru Siciniju produžen imperij (očito je bio *propraetore*) kako bi mogao prebaciti vojnike u Epir i osigurati gradove na obali?¹²² To su samo neke od značajki Livijeva pisanja. Kronološki poredak često je narušen, što zbog pokušaja da se različiti događaji prepričaju (a koje su prepričali drugi izvori) od najstarijeg do najmlađeg, što zbog geografije koju Livije nije tako dobro poznavao.¹²³

Livije piše da je Sicinije prebacio u Epir 8.000 vojnika i 400 konjanika, a ne 5.000 vojnika i 300 konjanika kao u LXII. 18..¹²⁴ Razlog ovom nesrazmjeru može biti kvarenje brojke kroz razne prijepise Livijeva djela, no isto tako jedna od ovih brojki može biti Polibijeva (što u danas dostupnim Polibijevim knjigama ne postoji jer su oštećene), a druga dobivena iz nekog drugog izvora, moguće rimskog. Koliko je točno vojnika Sicinije prebacio u Epir doista je teško zaključiti, ali ovdje se moramo

---

¹¹⁷ *Liv.* XLII, 36. U međuvremenu je pretor Gaj Lukrecije poslao svog brata da skupi brodove od saveznika te da po završetku zadatka nastavi prema Kefaloniji. Uspio je skupiti 10 malih ali brzih brodova iz Dirahija, 12 isejskih i 54 od Gencija. Naime, kada je došao u Dirahijsku luku, vidio je sve te brodove i "pretpostavio" da su oni tu skupljeni za rimske potrebe te ih je uzeo i odveo sve na Kerkiru i nastavio prema Kefaloniji: *Liv.* XLII, 48; CABANES, 2002, 170.; ŠAŠEL KOS, 2005, 41, govori da se Lukrecijev brat zvao Marko.

¹¹⁸ Vidi str. 53 - 54.

¹¹⁹ Livije piše da je 183. g. pr. n. e. bio također pretor.: *Liv.* XXXIX, 45.

¹²⁰ *Liv.* XLII. 19.

¹²¹ *Liv.* XLII. 22.

¹²² *Liv.* XLII. 27.

¹²³ SAGE, 1936, xi.

¹²⁴ Livije ponovno zapisuje brojku od 5.000 vojnika i 300 konjanika u LXII. 36.

pozabaviti s viješću da je Sicinije postavljao posade u gradove na epirskoj obali i gradovima Ilira i Dasareta. Gradovi na obali, u koje je Sicinije postavljao posade, sigurno su bili Apolonija, Dirahij kao i razne strateški bitne utvrde u njihovoj okolini, no, koji su to ilirski i dasaretski gradovi u kojima su bile smještene rimske posade?¹²⁵ Neki od tih gradova doista su poznati iz kasnijih Livijevih prepričavanja jer dobivamo vijest o izvjesnom Apiju Klaudiju¹²⁶ kojeg je konzul Hostilije, zadužen za rat protiv Perzeja, 170. g. pr. n. e. poslao u Ilirik s četiri tisuće pješaka kako bi zaštitio narode koji graniče s Ilirikom u slučaju ako Gencije zarati protiv Rima. Livije piše da je Klaudije bio nezadovoljan vojskom koju je dobio pa je zatražio pomoćne trupe od saveznika, a nakon što je uspio skupiti oko 8.000 ljudi prošao je cijelu regiju i na kraju za svoju bazu odabrao mjesto Lihnid kod Dasareta.¹²⁷ Nedaleko od tog mjesta nalazila se Uskana (*Hyscana*), najveći ilirski grad Penestinske regije, u kojem se nedugo prije Klaudijevog dolaska nalazila rimska posada, no prije nego što je Klaudije došao u Ilirik, makedonski kralj Perzej na prijevaru je osvojio grad i prodao njegove stanovnike.¹²⁸ Klaudije je u jednom trenutku pokušao vratiti Uskanu u rimske ruke, ali mu to nije pošlo za rukom te se nakon toga povukao u Lihnid gdje je ostao do zime, kada je smjestio vojnike u savezničke gradove Partina, a sam se vratio u Rim.¹²⁹

Postojanje rimske posade u Uskani prije dolaska Klaudija u Lihnid može se povezati upravo sa Sicinijevim akcijama 172. g. pr. n. e.. No, kada istražujemo koliko je rimskih vojnika moglo biti prisutno u Uskani, nailazimo na zbujujuće vijesti. Kada je Perzej s vojskom putovao iz Makedonije prema Ilirskom Kraljevstvu, Livije piše da je u određenom trenutku zastao kod Uskane i počeo opsjedati grad u kojem se nalazila rimska posada. Za vrijeme opsade iz Uskane su na pregovore s Perzejem izašli Gaj Karvilije iz Spoleta i Gaj Afranije te zatražili od kralja da im dopusti odlazak iz grada pod oružjem i da im poštedi živote. No Perzej je, unatoč tome što im je obećao dati što traže, ipak zarobio 4.000 rimskih vojnika i pritvorio ih u raznim gradovima, dok je te sudbine poštedio njihove zapovjednike.¹³⁰ Broj od 4.000 zarobljenih rimskih vojnika sigurno je pretjeran. Unutar uskanskih zidina se, s obzirom na to da je to bio najveći grad Penestinske regije, sigurno nalazila relativno jaka rimska posada, no ne može se raditi gotovo o cijeloj legiji. Sljedeće vijesti donekle razjašnjavaju ovaj problem jer Livije piše kako je Perzej, ohrabren zauzimanjem Uskane, osvojio Oonej, Draudakij i ostalih 11 utvrda na pravcu iz Penestinske regije prema Lihnidu. Pri tome je, uz

---

¹²⁵ Livije koristi termin *castella* – "*Inde tribunos cum duobus milibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella...*" : *Liv. XLII. 36.*

¹²⁶ GROAG, 1899, *RE*, col. 2668.

¹²⁷ *Liv. XLIII, 9.*

¹²⁸ *Liv. XLIII, 10, 18.*

¹²⁹ *Liv. XLIII, 23.;*

¹³⁰ *Liv. XLIII, 18 - 19.*

pomoć posrednika Gaja Karvilija iz Spoleta, zarobljenog kod Uskane, uspio ishoditi predaju 1.500 rimskih vojnika iz posada smještenih u tih utverdama.¹³¹ Upravo ovih 1.500 vojnika i određen broj vojnika smještenih u Uskani (moguće njih 500) mogli su sačinjavati 2.000 vojnika koje je Sicinije poslao kako bi čuvali gradove Ilira i Dasareta. S druge strane, Gaj Karvilije, zarobljen kod Uskane, mogao je biti jedan od tribuna koje je Sicinije poslao s vojskom. On je svojim utjecajem među rimskim vojnicima smještenim u posadama gradova Penestinske regije, uspio Perzeju pribaviti predaju tih posada i siguran prolaz ka Gencijevom kraljevstvu. Bio je na čelu glavne posade u Uskani, dok su ostale očito bile smještene na strateškim mjestima unutar jedinog pravca preko kojeg se iz Makedonije moglo napredovati prema lihnidskom području i Gencijevom kraljevstvu, tj. u Penestinskoj regiji.

No što se dogodilo s posadama koje je Klaudije ostavio u savezničkim gradovima Partina prije nego što je otišao u Rim? Znamo da je Senat osudio njegov neuspjeh kod Uskane,¹³² zbog čega je pokušao osvojiti epirsku utvrdu Fanotu kako bi se iskupio, ali i taj pokušaj završio je neuspjehom (kasnije priprema teren za dolazak pretora Anicija u Apoloniju).¹³³ U pokušaju osvajanja Fanote, Klaudije je mogao iskoristiti upravo one posade koje je ostavio u savezničkim gradovima Partina prije odlaska u Rim, ali općenito o tom pokušaju nemamo daljnjih vijesti. Livije ga više ne spominje, no njegove aktivnosti na području oko Lihnida preklapaju se s djelatnošću Lucija Celija, rimskog zapovjednika koji je bio zadužen za Ilirik tijekom Trećeg makedonskog rata. Isto kao i Klaudije, vodio je pokušaj vraćanja Uskane, odbijen je te se vratio natrag u Lihnid.¹³⁴ Stoga se nameće pitanje jesu li Apije Klaudije ili Lucije Celije bili u Lihnidu u tom razdoblju? Iako Livije piše o njima u istom dijelu svojeg djela (XLIII, 11 - 21.) zbog čega je teško razlikovati kada iskaz o Klaudiju prestaje, a o Celiju počinje, možemo pretpostavljati:

- 1) Dok je Klaudije pokušavao vratiti čast svojem imenu u Epiru, Celije je uzeo dio vojnika iz posada ostavljenih na području Partina i pokušao preoteti Uskanu u kojoj se nalazila makedonska posada.
- 2) Senat je Klaudiju, kada se vratio u Rim, oduzeo zapovjedništvo nad vojskom koja se nalazila u Iliriku i poslao ga u Epir s novom zadaćom, dok je Celija zadužio za Ilirik.
- 3) Livije je pomiješao dva različita iskaza iz dva različita izvora.

¹³¹ *Liv.* XLIII, 19.; WALBANK, 1979, 337.

¹³² Poslanici, koji su u to vrijeme bili poslani u Rim, branili su Klaudija rekavši kako je vrlo mali broj italjskih vojnika poginuo u tom pokušaju. Većina ih je, kako su rekli, bila dijelom vojnika koje je Klaudije skupio prije nego što je došao u Lihnid. Bez obzira na to, Senat je osudio Klaudijevo ishitreno ponašanje.: *Liv.* XLIII, 11.

¹³³ *Liv.* XLIII, 21.

¹³⁴ *Liv.* XLIII, 10.

Vrlo je vjerojatno da je posljednja pretpostavka točna. Klaudije je sigurno bio prisutan i ratovao na području oko Lihnida jer, osim već spomenutih vijesti, dodatna potvrda dolazi iz 168. g. pr. n. e. kada imamo vijesti o novozabranim dužnosnicima koji su trebali preuzeti vođenje Trećeg makedonskog rata. Nakon latinskog festivala izglasano je da će konzul Lucije Emilije Paulo i pretor Gnej Oktavije, kojem je bila dodijeljena flota, krenuti u operacije i zamijeniti konzula i pretora prethodne godine, Kvinta Marcija Filipa te Gaja Marcija Figula. Njima je pridodan i pretor Lucije Anicije¹³⁵ (*praetor peregrinus*) koji je trebao zamijeniti Apija Klaudija u ilirskom "teatru" kraj Lihnida.¹³⁶ Stoga, očito je da je Klaudije bio u Iliriku sve do Anicijeva dolaska, ali da li je Lucije Celije uopće ratovao na lihnidskom području? Teško je odrediti istinu u svemu ovom, a upravo zbog očitog preklapanja vijesti najvjerojatniji je zaključak da je Livije iskoristio dva različita iskaza iz dva različita izvora i zapisao ih kao istovremene događaje na istom području.

Ratovao Klaudije na području Lihnida, udružen s Celijem ili ne, Livije opisuje njegovo djelovanje u Iliriku jer je to bila prva preventivna odluka Senata u slučaju da Gencije zarati protiv Rima. Ilirski kralj postao je sumnjiv već nakon Duronijevog izvještaja Senatu, a njegovo odugovlačenje odluke na čiju će se stranu svrstati u Trećem makedonskom ratu dodatno je budilo sumnju, pa je 170. g. pr. n. e. Senat naredio Klaudiju pokret u Ilirik. U istoj godini Senat je donio još jednu takvu odluku, onu o slanju osam potpuno opremljenih brodova, s dvije tisuće vojnika na njima, koje je skupio Marko Recije,¹³⁷ izvjesnom Gaju Furiju¹³⁸ na Isi "zaduženom za otok" s dva isejska broda.¹³⁹ Razlozi ove senatske odluke očito su preventivne prirode. Brodovlje je poslano Furiju na Isu u slučaju da Gencije zarati protiv Rima i odluči napasti otok.¹⁴⁰ No, ova vijest o osam brodova može biti pogrešna, te da se u prijepisima Livijeva djela kroz povijest prava brojka izgubila. Moguće da se

---

¹³⁵ KLEBS, 1894, *RE*, col. 2197 - 2198.

¹³⁶ *Liv.* XLIV, 1.

¹³⁷ pretor u dijelu Italije nasuprot Iliriku, vrlo vjerojatno Apuliji.

¹³⁸ MÜNZER, 1910b, *RE*, col. 316.

¹³⁹ *Liv.* XLIII, 9. Recije je vjerojatno bio pretor u Apuliji.; *Liv.* XLI, 1.: Ovo nije prva vijest o Gaju Furiju. U istoj godini kada se Lucije Duronije vratio iz Ilirika u tijeku je bio rat protiv Histra. Tijekom tog rata imenovani su *duumviri navales* čija je zadaća bila štititi obale Italije od mogućih napada. Lucije Kornelije bio je zadužen za italsku obalu do Tarenta dok je Gaj Furije bio zadužen za obalu do Akvileje. Prema tome, znamo da je Gaj Furije bio mornarički zapovjednik u histarskom ratu dok u ovom razdoblju nemamo vijesti o njegovoj funkciji jer ga Livije spominje tek kao stožernog oficira. Moguće je da je i u ovom ratu bio *duumvir navalis*. U histarskom ratu je dobio zaduženje štiti obalu Italije dok je u ovom ratu dobio zaduženje štititi Isu.

¹⁴⁰ Livije tako i opisuje. Gencije je postao izrazito sumnjiva osoba, pa je Senat poslao Klaudija u Ilirik i Furija na Isu kako bi zaštitili bitne strateške točke u slučaju napada.; DOMIĆ-KUNIĆ, 1993, 221.

radi o osamnaest brodova, dvanaest ili dvadeset.¹⁴¹ U svakom slučaju, odluka o slanju potpuno opremljenih brodova predstavlja realnu procjenu Senata o mogućoj opasnosti u slučaju da Gencije napadne Isu.

Rješavanje ovog problema nije nimalo lak zadatak, no bitno je napomenuti da Senat nije uvijek Gencija smatrao prijetnjom. Zapravo, na njegov dvor su bili upućivani razni poslanici kako bi ga nagovorili da u Trećem makedonskom ratu sudjeluje na rimskoj strani. Upravo kada je Sicinije osiguravao područja u Epiru, takav zadatak dobio je poslanik Lucije Decimije¹⁴² koji je nedugo prije toga bio dijelom poslanstva koje je u Grčkoj skupljalo određeni broj vojnika jer je rat protiv Perzeja otpočeo. Uspjeli su skupiti tisuću vojnika i dovesti ih na Kerkiru te je upravo tamo Decimije primio obavijest od Senata da istog trena mora krenuti na Gencijev dvor i utvrditi ima li kralj ikakve sklonosti ka prijateljstvu s rimskim narodom i ako ima, da ga pokuša navesti na savezništvo protiv Makedonije.¹⁴³ No Decimije u tom zadatku očito nije uspio jer se vratio u Rim osramoćen zbog sumnje da su ga potkupili razni ilirski kraljevi.¹⁴⁴ To je prva vijest o pokušaju Rima da preko poslanika nagovori Gencija na savezništvo. Rim će još jednom uputiti poslanike Genciju, ali taj pokušaj nije završio uspješno jer ih je Gencije, na nagovor makedonskog poslanika, "bacio u lance" čime je službeno otpočeo rat protiv Rima.¹⁴⁵

Kada Klaudije osigurava Ilirik, a Furije Isu, rimska vojska vodi rat samo protiv Perzeja (170. g. pr. n. e.). Ratne operacije u Tesaliji bile su u punom zamahu kada imamo vijest o neznanom rimskom zapovjedniku koji se pojavljuje u Iliriku. Nije poznato njegovo ime niti služba koju je obnašao, tek znamo da ga je u Ilirik poslao konzul koji je bio zadužen za rat protiv Perzeja kako bi osvojio dva vrlo bogata grada - Keremiju i Karn.¹⁴⁶ Zapovjednik je uspio izvršiti zadatak, ali tek djelomično. Saznajemo da je Keremija dragovoljno otvorila svoja vrata zbog čega ih je zapovjednik poštedio pljačkanja misleći da će plijen iz Karna biti dovoljan. No, grad se pokazao puno tvrdim orahom nego što je predvidio. Izdržao je razne pritiske i opsade zbog čega se zapovjednik ipak odlučio vratiti i opljačkati Keremiju.¹⁴⁷ Zašto je ovaj zapovjednik trebao osvojiti ta dva grada ostaje otvoreno pitanje. Moguće da su Keremija i

¹⁴¹ WEISSENBORN, 1866, 170. navodi da se moglo raditi o *decem et octo*, dok THIEL, 1946, 377 spominje *duodecim*.

¹⁴² MÜNZER, 1901b, *RE*, col. 2278.

¹⁴³ *Liv.* XLII, 37.

¹⁴⁴ "*Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam redit*".: *Liv.* XLII, 45.: Decimije je očito bio poslan Genciju kako bi ga "podsjetio" na njegovo prijateljstvo (*amicitia*) s Rimom: WILKES, 1968, 24.; DOMIĆ-KUNIĆ, 1993, 217.

¹⁴⁵ Vidi narednu stranicu.

¹⁴⁶ Ti gradovi nisu identificirani.

¹⁴⁷ *Liv.* XLIII, 1.

Karn u Trećem makedonskom ratu bili na Perzejevoj strani te je zapovjednik dobio zadatak osvojiti gradove koji su na strateški povoljnom mjestu, opljačkati ih (Livije jasno napominje da su bogati), ostaviti rimske posade u gradovima i tako osigurati područje na kojem se gradovi nalaze. Takav scenarij je itekako moguć, no teško ga je potkrijepiti dokazima.

Zadnje vijesti o aktivnosti dužnosnika dobivamo neposredno prije početka Trećeg ilirskog rata. Livije piše da je 171. g. pr. n. e. konzul Gaj Kasije Longin, kojem je na upravu dana Cisalpinska Galija, doveo svoju vojsku u Akvileju, skupio žito za mjesec dana i krenuo kroz Ilirik u Makedoniju voditi rat protiv Perzeja. Senat je ostao zatečen ovim vijestima te je naredio pretoru Gaju Sulpiciju da imenuje tri poslanika koji će istog dana krenuti u Ilirik, sustići Kasija i izjaviti mu da ne smije voditi rat protiv niti jednog naroda osim ako se Senat ne odluči na to. Na ovaj zadatak upućeni su Marko Kornelije Ceteg, Marko Fulvije i Publije Marcije Reks.¹⁴⁸ Ne dobivamo daljnje vijesti preko kojih bi bilo vidljivo da su poslanici doista sustigli konzula i izjavili mu volju Senata. No, očito da je Kasije odustao od svojeg plana jer Livije piše da su 170. g. pr. n. e. u Rim došla poslanstva Histra, Karna i Japoda kako bi se potužila na aktivnost Gaja Kasija Longina. Navodno je konzul prethodne godine (sada je bio vojni tribun i nalazio se u Makedoniji), odustao od svojeg plana da preko Ilirika dođe do Makedonije te se umjesto rata protiv Perzeja odlučio na pustošenje područja na putu natrag do Cisalpinske Galije. Prešao je preko teritorija Histra, Karna i Japoda gdje je klao, pljačkao i palio sve što je stigao, međutim, Senat je bio mišljenja da je nepravедno suditi rimskom dužnosniku za njegove akcije dok je on izvan Rima. Odlučeno je da će se Histrima, Karnima i Japodima uputiti poslanstvo noseći darove kako bi izjavili oštećenim narodima volju Senata, te im sugerirali da optuže Kasije kada se vrati iz Makedonije, pa će se Senat pobrinuti da prime određenu odštetu.¹⁴⁹

3. 2. Tijekom Trećeg ilirskog rata

Nedugo nakon operacija Apija Klaudija u regiji oko Lihnida i neznanog rimskog zapovjednika kod gradova Keremije i Karna, Gencije se konačno odlučio udružiti s Perzejem protiv Rima. Makedonski kralj obećao mu je za njegove usluge preko dvjesta talenata, ali je njegov poslanik namjerno isporučio tek deset. Ucjenjivao je Gencija da prvo mora pokazati neprijateljstvo prema Rimljanima kako bi dobio ostatak novca, te je kralj popustio i "bacio u lance" dva rimska poslanika koji su ga posjetili u namjeri da ga nagovore na suradnju - Marka Perpenu i Lucija Petilija.¹⁵⁰ Čuvši za to,

¹⁴⁸ Liv. XLIII, 1.

¹⁴⁹ Liv. XLIII, 5.; Za razna mišljenja o ovim vijestima vidi OLUJIĆ, 2007, 73 - 75.

¹⁵⁰ Liv. XLIV, 27.

Perzej nije isporučio ostatak jer je smatrao da je ilirski kralj sada u ratu s Rimom iz kojeg se ne može tako lako izvući.

Upravo su u to vrijeme novi dužnosnici stigli na svoja odredišta – Emilije Paulo u Makedoniju, Oktavije s flotom u Orej i u ilirskoj regiji Anicije kojeg je po dolasku čekala kampanja protiv Gencija. Dok je kralj skupljao svu svoju vojnu silu od 15.000 vojnika u Lisu, a njegov brat Karavancije krenuo pokoriti pleme Kavijaca i skupiti dodatnu vojsku, Anicije je došao u Apoloniju gdje je Apije Klaudije već neko vrijeme pripremao teren za pretorov dolazak. Livijev tekst, iz kojeg dobivamo ove vijesti, dijelom je oštećen, no, vidljivo je da je Anicije osvajao grad za gradom i ubrzo prisilio Gencija na predaju kod Skodre¹⁵¹. Nakon pobjede uputio je u Rim poslanike koji su obavjestili Senat da je kralj Gencije zarobljen, a Ilirik pod kontrolom rimskog naroda.¹⁵²

Sljedeće vijesti koje imamo tiču se završetka Trećeg makedonskog i Trećeg ilirskog rata te uređivanju prilika na pokorenom teritoriju. U Senatu je odlučeno da Lucije Emilije Paulo i Lucije Anicije i dalje zapovjedaju u Makedoniji i Iliriku sve dok po savjetu senatskih poslanika ne uspostave u regijama, koje su pogođene ratom, drugačiji sustav od monarhijskog.¹⁵³ Izglasano je da Makedonci i Iliri trebaju dobiti svoju nezavisnost tako da bude jasno svim narodima kako rimske snage donose oslobođenje od ropstva. Senat je tom odlukom želio pokazati narodima koji su slobodni da je njihova sloboda osigurana i dugotrajna pod zaštitom Rima. Nadalje, odlučeno je da će Makedonija plaćati Rimu upola manji porez od onog što je plaćala svojem kralju, dok su slične odrednice dane i za Ilirik.¹⁵⁴ Kako bi se izvršile ove senatske odredbe, upućeno je deset poslanika u Makedoniju i pet u Ilirik. Za Ilirik su bili imenovani: Publije Elije Lig (bivši konzul), Gaj Cicerije, Gnej Bebije Tamfil (Bebije je bio pretor prethodne godine), Publije Terencije Tuscivikan i Publije Manlije.¹⁵⁵

Dok su poslanici bili na putu, Anicije je krenuo u Epir odraditi tekuće poslove, a prije nego što je otišao postavio je izvjesnog Gabinija zaduženog za rimsku posadu u Skodri, glavnom Gencijevom gradu, i Gaja Licinija zaduženog za strateške gradove Rizon i Ulcinj.¹⁵⁶ Nakon što je završio poslove u Epiru vratio se u Ilirik i sazvaio sve vođe (*principes*) iz svog kruga operacija i održao sastanak u Skodri, kamo je pet poslanika iz Rima napokon došlo. Izdao je proglas, kao glavni zapovjednik, da su rimski

¹⁵¹ Liv. XLIV, 30 - 32.; CABANES, 2002, 174.

¹⁵² Liv. XLV, 3.; Flor I, 28.; HAMMOND & WALBANK, 1988, 559 - 560.; KUNTIĆ-MAVKIĆ, 1992, 13.; DOMIĆ-KUNIĆ, 1993, 227;

¹⁵³ Liv. XLV, 16.

¹⁵⁴ Liv. XLV, 18.; WILKES, 1969, 27.; KUNTIĆ-MAVKIĆ, 1992, 9.; DOMIĆ-KUNIĆ, 1993, 223 - 227.;

¹⁵⁵ Liv. XLV, 17.

¹⁵⁶ Saznajemo da je osvajao gradove u Epiru. Prva je pala Fanota, grad koji je prije njega pokušavao osvojiti Apije Klaudije.: Liv. XLV, 26.

narod i Senat odlučili dati Ilirima slobodu i povući svoje posade iz svih gradova, citadela i kula. Oslobođenje od poreza darovano je narodu Ise, Taulantima i Pirustima, Dasaretima kao i gradovima Rizonu i Ulcinju jer su prešli Rimu prije nego što je Gencije bio poražen (kao i Daorsima jer su napustili Karavancija i prešli Rimu). Narodu Skodre, Dasarena, Selepitana i ostatku Ilira nametnut je porez upola manji od onog koji su plaćali svojem kralju. Zatim, Anicije je podijelio Ilirik na tri dijela.¹⁵⁷ Nakon što je Anicije izdao ovaj proglas, vratio se u Epir, u svoje zimsko boravište Pasaron,¹⁵⁸ dok je Kvint Kasije narodima Kerkire, Apolonije i Dirahija, stalnim saveznicima od Prvog ilirskog rata, po dekretu Senata darovao 220 lemna oduzetih kralju Genciju.¹⁵⁹ Tako je završila ilirska država.

4. OD GENCIJA DO CEZARA

Gencijev poraz i konačan pad ilirske države nisu rezultirali osnivanjem regularne rimske provincije.¹⁶⁰ Upravo suprotno, Anicijevo uređenje Ilirika bilo je usmjereno očuvanju odnosa s gradovima i narodima koji su bili rimski podanici još od prvih sukoba s ilirskom državom. Među njima se izdvojila Isa, rimski saveznik sada već preko šezdeset godina, koja je u više navrata od Rima tražila pomoć kada je njezina egzistencija dolazila u pitanje. Naizgled su opasnosti po nju prestale nestankom ilirske države no, uskoro su na povijesnu scenu stupili Delmati kao nova prijetnja stabilnosti u regiji.

Delmatsko izdvajanje iz okvira Ilirske Kraljevine pratimo negdje od Gencijeve vladavine, koji ih nije uspio zadržati u okvirima svoje države kao njegov otac Pleurat. Podjelom ilirske države na tri dijela i nakon odlaska Rimljana, Delmati su ubrzo započeli svoje teritorijalno širenje na okolna plemena i gradove. Prvenstveno je ta ekspanzija bila u unutrašnjosti, zbog čega se Rim nije imao razloga zabrinjavati,¹⁶¹ no isejsko poslanstvo Senatu 158. g. pr. n. e. ukazalo je na delmatsku prisutnost i na obali. Naime, Polibije piše da su se Isejci potužili rimskom Senatu da Delmati konstantno napadaju

---

¹⁵⁷ Problem podjele Ilirske Kraljevine na tri dijela iznimno je privlačan, no zbog oštećenosti teksta nije poznato koji su to dijelovi bili. O problemu vidi KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1992,6 - 9.; CABANES, 2002, 175.; ŠAŠEL KOS, 2005, 288 - 289.; WILKES, 1969, 26 - 27.

¹⁵⁸ *Liv.* XLV, 26.: Također, Anicije je proglasio da će povući svoje posade iz svih gradova, citadela i kula. Poznato je tek da je Anicije ostavio posade u Skodri, Rizonu, Ulcinju i u Epiru (poput Fanote). Teško je reći u kojim drugim gradovima je Anicije postavljao posade, ali čini se da ih je bilo mnogo.

¹⁵⁹ *Liv.* XLV, 43.

¹⁶⁰ WILKES, 1969, 29.

¹⁶¹ GRUEN, 1984, 431.

njihove teritorije na obali, Tragurij i Epetij, dok su slične optužbe prezentirali i Daorsi, koji su se također osjetili ugroženima.¹⁶² U ovom trenutku imamo nove vijesti o rimskim dužnosnicima.

Situacija je bila gotovo identična kao i ona prije Prvog ilirskog rata. Senat je zbog optužbi Isejaca i Daorsa odlučio uputiti poslanstvo Delmatima pod vodstvom Gaja Fanija¹⁶³ kako bi istražili stvar, no poslanici nisu uspjeli ispuniti zadaću. Što se točno dogodilo znamo iz izvještaja koji je Fanije podnio Senatu, a koji prenosi Polibije.

Fanije je Senatu prvenstveno izjavio kako ga Delmati nisu htjeli saslušati s izgovorom da Delmati i Rimljani nemaju ništa zajedničko. Uskraćen im je smještaj i hrana, a kao najveća uvreda, silom su im oduzeti konji na kojima su došli. Vidjevši da se Delmati ne šale te da im je život ozbiljno ugrožen poslanici su pobjegli glavom bez obzira te je Senat donio odluku o pokretanju rata protiv Delmata.¹⁶⁴

Dužnosnici koji su u različitim fazama bili vodili rat protiv Delmata bili su Gaj Marcije Figul¹⁶⁵ i Publije Kornelije Scipion Nazika Korkul.¹⁶⁶ Za njih znamo i prije ovih događanja. Obojica su bili izabrani za konzule 162. g. pr. n. e. ali su zbog vjerskog prekršaja učinjenog pri primopredaji dužnosti morali odstupiti. Ipak, bili su kasnije izabrani za konzule. Figul upravo 156. g. pr. n. e., u godini rata s Delmatima, (te je kockom, dobio zapovjedništvo u ratu) dok je Nazika naredne godine stupio na isto mjesto i uspješno završio Figulove operacije protiv Delmata.

Znamo da je Figul krenuo u unutrašnjost delmatskog teritorija iz Narone, pretrpio početni poraz dok se njegova vojska pokušavala ulogoriti te se povukao u Naronu. Uspio se reorganizirati i nakon nekog vremena ponovno krenuti u napad. Ostatak operacija bio je uspješniji. Osvajao je grad po grad sve dok nije došao pred Delminij, očito glavni delmatski grad, koji je zapalio jer se približavala zima, a nije ga uspjevao osvojiti.¹⁶⁷ Figul se nakon toga vratio u Rim, a sljedeće ratne sezone, konzul 155. g. pr. n. e., Publije Kornelije Scipion Nazika Korkul,¹⁶⁸ nastavio je operacije protiv Delmata. O njegovim

¹⁶² *Polyb.* XXXII, 9.; ŠAŠEL-KOS, 1989, 98.

¹⁶³ MÜNZER, 1909, *RE*, col. 1987 - 1991.

¹⁶⁴ *Polyb.* XXXII, 9, 13. Vijesti o ovom poslanstvu dobivamo iz XXXII. Polibijeve knjige od koje nam je ostalo tek nekoliko fragmenata. Ne spominju se druga poslanstva, za razliku od Dionove vijesti o poslanstvima rimskih saveznika koja su s Fanijem krenula Delmatima (*Zonara*, IX., 25.). Navodno su ih Delmati zarobili i pogubili, no teško je tako tvrditi jer se to poslanstvo vrlo lako može povezati s Taulantima koji se spominju u istom odjeljku.

¹⁶⁵ MÜNZER, 1930, *RE*, col. 1557 - 1559.

¹⁶⁶ Figul nam je poznat i iz Trećeg makedonskog rata kada je bio imenovan pretorom 169. g. pr. n. e. zaduženim za flotu: *Polyb.* XXVIII, 16.; *Liv.* XLIII, 15.;

¹⁶⁷ WILKES, 1969, 31.; BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 194 - 204.; ŠAŠEL KOS, 2005, 44.;

¹⁶⁸ MÜNZER, 1900, *RE*, col. 1497 - 1501.

operacijama znamo vrlo malo. Jedina vijest je Frontinova da je Nazika shvatio težinu osvajanja Delminija jer su svi pohitali u njegovu obranu. Stoga je konzul počeo napadati ostale gradove prouzročivši odljev branitelja iz Delminija koji su htjeli braniti svoje domove. Time je glavni delmatski grad ostao bez veće pomoći što je Nazika iskoristio kako bi ga osvojio.¹⁶⁹ No ova Frontinova vijest o Nazikinom vođenju kampanje gotovo je identična vijestima o Figulovim operacijama prethodne godine. Mišljenje je Siniše Bilić-Dujmušića da vjerojatnost da bi iskusni vojskovođa poput Nazike, koji se proslavio u Trećem makedonskom ratu i kojeg Livije¹⁷⁰ i Plutarh¹⁷¹ hvale na sva usta, iskoristio taktiku protiv Delmata koja se već pokazala poprilično neučinkovitom je zbilja malena. Stoga bi ova Frontinova vijest, koja je u historiografiji s vremenom povezana uz Nazikinu uspješniju kampanju, morala povezati upravo s Figulovim operacijama 156. g. pr. n. e..¹⁷²

Nema sumnje kako je Figulovo iskustvo u ratu s Delmatima poslužilo Naziki da bi stigao do Delminija i kako kaže Strabon, zbog pohlepe učinio ga malim, a ravnicu oko njega za ispašu stoke.¹⁷³ No što to točno znači? Prema Slobodanu Čači, ovaj Strabonov opis gotovo sigurno predstavlja slikovit opis završetka pohoda koji se može povezati s efikasnim načinom na koji se delmatsku aktivnost može onesposobiti na neko vrijeme. Uostalom, ove se vijesti trebaju razmatrati po grčkom modelu života koji naprosto sugerira da takvo pretvaranje teritorija, od kojeg grad živi, u ravnicu za ispašu stoke, može dugoročno značiti samo smrt njegovim stanovnicima.¹⁷⁴ Zapravo, radi se upravo o opustošenju Delminija i Duvanjskog polja zbog čega je malobrojno pošteđeno stanovništvo te teritorije moglo koristiti tek za ispašu stoke. Delminij je time očito izgubio svoj prijašnji značaj unutar delmatske zajednice jer, ako je u 2. st. pr. n. e. u očima Rimljana predstavljao centar delmatskog društva gdje se nalazila delmatska društvena i politička elita, depopulacijom bi upravo ta delminijska elita bila među prvima ubijena ili prodana u roblje, tako onesposobivši glavni grad i cjelokupno društvo za buduće normalno funkcioniranje. Stoga bi unutar takve okrnjene delmatske zajednice, zbog težih posljedica nanijetih Nazikinom kampanjom, bila potrebna duboka rekonstrukcija,¹⁷⁵ koja će potrajati sljedećih trideset godina u kojima izvori šute o delmatskoj aktivnosti. Tek 119. g. pr. n. e. dobivamo vijest o Delmatima i sljedećem dužnosniku, konzulu Luciju Ceciliju Metelu Delmatiku.¹⁷⁶

---

¹⁶⁹ *Front. Strat.* III, 6, 2.

¹⁷⁰ *Liv.* XLIV, 38.

¹⁷¹ *Plut. Aem. Paull.* 15 - 21.

¹⁷² BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 207.

¹⁷³ *Strab.* VII, 5, 5.; *Zon.* IX, 25.; *Front. Strat.* III, 6, 2.;

¹⁷⁴ ČAČE, 1996, 115.

¹⁷⁵ BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 209.

¹⁷⁶ MÜNZER, 1897, *RE*, col. 1212 - 1213.

Sam pohod Cecilija Metela protiv Delmata je dugo postavljao razna pitanja posebice zbog Apijanove vijesti da je Metel prezimio u Saloni, gdje su ga Delmati primili kao prijatelja, nakon čega je otišao u Rim i proslavio trijumf.¹⁷⁷ Razna mišljenja su se iznosila i oko toga kada je Metel uopće bio konzul, možemo li mu pripisati kognomen *Delmaticus*, te da li je uopće isukao mač protiv Delmata.¹⁷⁸ No, unatoč beskrajnim polemiziranjima, Metel je doista ratovao protiv Delmata jer zašto bi, među ostalim, dobio zasluženi trijumf te od svojeg dijela plijena sagradio Kastorov hram u Rimu?¹⁷⁹ Imamo li to na umu moramo napomenuti kako su očite razlike u ciljevima između Metelovog pohoda i onog Figulovog i Nazikinog. Dok je pohod 156-155. g. pr. n. e. za cilj postavio uništenje Delmata (što je i postignuto ali samo na 30 godina) Metelov pohod postavio je za cilj oslabljivanje delmatskog pritiska na prioblano područje operacijama u zaleđu Salone.¹⁸⁰ Metel se slavodobitno vratio u Rim gdje je proslavio trijumf, dobio je kognomen *Delmaticus*, a sam uspjeh pohoda je bio vidljiv, kao što smo rekli, prema količini plijena koji je morao biti ogroman, jer je od svojeg dijela Metel sagradio Kastorov hram, za što dodatnu potvrdu imamo i u kasnijem izvoru, Ciceronu.¹⁸¹

No delmatski ratovi nisu jedine operacije koje su vodili rimski dužnosnici u Iliriku tijekom 2. st. pr. n. e.. Upravo između ta dva delmatska rata dobivamo nove vijesti. Prvi je onaj o konzulu 135. g. pr. n. e., Serviju Fulviju Flaku,¹⁸² koji je bio poslan ratovati protiv Ardijejaca i Plereja. Prema Apijanu, Ardijejci i Plereji su 136. na 135. g. pr. n. e. napali rimsku Iliriju zbog čega je Senat protiv njih poslao

¹⁷⁷ *App. Ill.* 11.;

¹⁷⁸ NOVAK, 1944, 40.; ZANINOVIĆ, 1966, 29.; WILKES, 1969, 33.;

¹⁷⁹ Eutropije i Livije spominju kako je Metel pokorio Delmate. *Eutrop. Brev.* IV 23.: *M. Porcio Catone et Q. Marcio Rege consulibus, sexcentesimo tricesimo et tertio anno ab urbe condita Narbone in Gallia colonia deducta est annoque post a L. Caecilio Metello et Q. Mucio Scaevola consulibus de Dalmatia triumphatum est; Liv. Per. LXII: Q. Marcius cos. Stynos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidiae rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit: Adherbali Hiempsali Iugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem petit bello. qui victus occidit(ur); Atherbalem regno expulit; is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos et xxx senatu moverunt. praeterea motus Syriae regumque continet; Općenito o pohodu pogledaj BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 210 – 226.*

¹⁸⁰ BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 226.

¹⁸¹ *Cic. Pro Scauro*, 23, 46-49.: *Undique mihi suppeditat quod pro M. Scauro dicam, quocumque non modo mens verum etiam oculi inciderunt. Curia illa vos de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur, L. ipse Metellus, avus huius, sanctissimos deos illo constituisse templo videtur in vestro conspectu, iudices, ut salutem a vobis nepotis sui deprecarentur, quod ipsi saepe multis laborantibus atque implorantibus ope sua subvenissent. Capitolium illud templis tribus inlustratum, paternis atque etiam huius amplissimis donis ornati aditus Iovis optimi maximi, Iunonis Reginae, Minervae ... M. Scaurum apud . . . illius L. Metelli, pontificis maximi, qui, cum templum illud arderet, in medios se iniecit ignis et eripuit flamma Palladium illud quod quasi pignus nostrae salutis atque imperi custodiis Vestae continetur.*

¹⁸² MÜNZER, 1910a, *RE*, col. 248.

konzula Flaka sa 10.000 pješaka i 600 konjanika. Kada su Iliri saznali da je pohod protiv njih pokrenut pokušali su u zadnji tren pregovarati, ali kako se nisu mogli složiti s uvjetima koje je odredio Senat, konzul je nastavio s operacijama.¹⁸³ Apijan nam na kraju izvještaja napominje kako se ovdje radilo tek o pljački jer se ništa ne zna o kraju tih operacija, no Livije ipak piše da su *Vardaei* podvrgnuti, a Strabon donosi vijest kako su otjerani u unutrašnjost.¹⁸⁴ Što se točno dogodilo na kraju operacija nije poznato, no iz istog Apijanovog odjeljka (*Ill.* 10), dobivamo i drugu vijest o dužnosnicima između dva delmatska rata. Naime, radi se o Semproniju Tuditanu¹⁸⁵ i Tiberiju Panduzi koji su vodili rat protiv Japoda.¹⁸⁶ Taj događaj smještamo u 129. g. pr. n. e. kada je Tuditan, kao konzul, došao u Akvileju pod izlikom da provinciji prijeti rat. Navodno je htio izbjeći zaplitanje u sudske procese vezane s agrarnim zakonodavstvom Tiberija Sempronija Grakha pa je umjesto toga odlučio krenuti u rat protiv Japoda.¹⁸⁷ Panduza je bio imenovani Tuditanov legat dok je u rat s njima po svemu sudeći sigurno išao još jedan legat, Decim Junije Brut. Nema sumnje kako su u ovom ratu Japodi bili glavni Tuditanov protivnik što kaže i sažetak Livijeve 59. knjige,¹⁸⁸ no prije nego što se Tuditan upustio u ratovanje protiv njih sigurno je vodio operacije protiv Karna i Tauriska u zaleđu Akvileje, a potom i Histra.¹⁸⁹

Rat protiv Japoda ubrzo je završen pokoravanjem "ovostranih" Japoda, a negdje tijekom tih operacija Tuditan je stupio u kontakte i s Liburnima.¹⁹⁰ Da li je Tuditan vodio ratne operacije i protiv Liburna ostaje otvoreno pitanje, no vjerojatnije je da nije. Pritisnuti već neko vrijeme od Japoda, Liburni su sigurno Tuditanovu akciju u blizini svog teritorija dočekali s olakšanjem i iskoristili njegovu prisutnost kako bi s njim stupili u kontakt. Da su ti kontakti doista ostvareni znamo iz Plinija koji kaže da je Tuditan pokorio Histre i na svoj spomenik dao urezati udaljenost od Akvileje do rijeke Krke (*Titius*) od 1000 stadija čime je simbolično naglasio kako je "zavladao" tim područjem.¹⁹¹ No, pitanje je

---

¹⁸³ *App. Ill.* 10.

¹⁸⁴ *Liv. Per.* LVI.; *Strab.* VII, 5, 6.

¹⁸⁵ MÜNZER, 1923a, *RE*, col. 1439 - 1440.

¹⁸⁶ *App. Ill.* 10.

¹⁸⁷ ŠAŠEL KOS, 2005, 322.; Vjerojatnost je da se radilo o pomorskom pohodu protiv Liburna jer se koriste stadiji za opis što odgovara razdaljinama na moru. Na kopnu su Rimljani redovito upotrebljavali milijaciju: ČAČE, 1991, 58.

¹⁸⁸ *Liv. Per.* LIX.: *C. Sempronius consul adversus Iapydas primo male rem gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit virtute Decimi Iuni Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.*

¹⁸⁹ MATIJAŠIĆ, 2009, 118 - 119.; STARAC, 2000, 15.

¹⁹⁰ ČAČE, 1985, 272.

¹⁹¹ *Plin. NH.* III. 129.: *Tuditanus, qui domuit Histros, in statua sua ibi inscripsit: AB AQVILEIA AD TITIVM FLVMEN STADIA MM; II. XIII, 3, br. 90 i CIL I, 2, 652.;* Ulomci dvaju tekstova pronađeni su uklesani u postolja počasnih kipova - jedan u Devinu (Duino) kraj Monfalcona, a drugi u Akvileji. Devinski ima samo jedan dok Akvilejski šest redaka: MATIJAŠIĆ, 2009, 118.; Za različita mišljenja oko rekonstrukcije natpisa vidi OLUJIĆ, 2007, 77.

kada su zapravo Liburni ušli pod rimsku vlast jer ih u 1. st. n. e. vidimo pod Rimom, a nemamo nikakvih vijesti o ratovima i osvajanjima.¹⁹² Čače je mišljenja da je konzul, vjerojatno po završetku ratnih operacija, negdje na Kvarneru primio poslanike liburnskog saveza, koji su u ratu sudjelovali na njegovoj strani, i tamo zacrtao odrednice saveza (*foedus*). Time bi konzul stekao pravo na tvrdnju da je "zavladao" od Akvileje do Krke, tj. posljednjim dijelom jadranske obale koji je bio slobodan od rimske vlasti.¹⁹³ Olujić se slaže s Čačinim mišljenjem o uspostavljanju određenih savezničkih odnosa između Rima i liburnskih zajednica, no nadodaje da upravo zbog toga što nije postojala jedinstvena politička i društvena organizacija na liburnskom području, neke liburnske zajednice mogle su imati rimske privilegije, a neke ne. Stoga je teško govoriti kako su određene općine dobile rimske privilegije te bile saveznici protiv Japoda jer da je tako bilo, gotovo sigurno bi se njihova uloga u ratu protiv Japoda napomenula u izvorima.¹⁹⁴ S druge strane, Matijašić napominje kako je Tuditanov pohod sigurno jedna od takvih prilika da se Liburni stave pod rimsku vlast i moguće da su dopustili konzulu prolaz kroz svoje vode nakon čega je on je on simbolično označio da je zagospodario do Krke.¹⁹⁵

Sljedeća vijest u koju smo sigurni je ona o Gaju Koskoniju koji je ratovao protiv Delmata 78. g. pr. n. e. no, prije toga moramo spomenuti vijest o Luciju Korneliju Cini i Gneju Papiriju Karbonu koji su se s vojskom našli na teritoriju Liburnije.

Iz Apijana dobivamo vijest o incidentu koji se dogodio 84. g. pr. n. e. u sklopu građanskog rata između Sulinih i Marijevih pristaša. Naime, zagriženi marijevci i vođe popularske frakcije, konzuli Lucije Kornelije Cina i Gnej Papirije Karbon, koncentrirali su većinu svoje vojske u Ankoni odakle su se planirali prebaciti u Liburniju i odande pružiti otpor Suli. Prvi kontingent vojnika sigurno je prebačen, dok je drugi upao u buru i neki transportni brodovi su potopljeni. Preživjeli vojnici razbježali su se svojim kućama jer se nisu htjeli boriti protiv svojih sugrađana dok je ostatak vojske u Ankoni, kada je čuo za ta događanja, shvatio to kao loš znamen i pobunio se. U toj pobuni ubijen je Cina dok je Karbon odlučio da je najbolje odustati od prvotnih planova te se s vojskom vratio u Italiju.¹⁹⁶

Planovi konzula nisu uspjeli, no sigurno je da je prokonzul Gaj Koskonije¹⁹⁷ nedugo nakon tih zbunjujućih događaja vodio kampanju protiv Delmata. Potvrdu dobivamo od Eutropija i Orozija:

---

¹⁹² Što ne znači da ih nije bilo.

¹⁹³ ČAČE, 1985, 273 - 279.

¹⁹⁴ OLUJIĆ, 2007, 78.

¹⁹⁵ MATIJAŠIĆ, 2009, 118.

¹⁹⁶ *App. Bell. Civ.* I, 77 - 78.; STARAC, 2000, 16.

¹⁹⁷ MÜNZER, 1901a, *RE*, col. 1667 - 1668.

- Eutropije piše kako je u godini konzula Marka Emilija Lepida i Kvinta Lutacija Katula izbio rat u Hispaniji, Kilikiji, Pamfiliji, Makedoniji i Dalmaciji. Dalmaciju je nakon dvije godine operacija većinom pokorio Gaj Koskonije. Osvojio je Salonu i nakon toga se vratio u Rim.¹⁹⁸
- Orozije piše da je Koskonije ždrijebom dobio Ilirik kao prokonzul te je pokorio Dalmaciju i nakon dvije godine zauzeo vrlo napredan grad Salonu.¹⁹⁹

Ratne operacije vodile su se od 78. do 76. g. pr. n. e. i prema oba izvora vidimo kako je njihova kulminacija bila osvajanje naprednog grada Salone nakon čega se Koskonije vratio u Rim. Detalje operacija ne znamo ali očito da je kampanja bila usmjerena protiv Delmata i da je bila uspješna jer je Koskonije, prema Eutropiju, završio rat (*composito bello*) što samo po sebi povlači činjenicu da je i uredio prilike nakon završetka rata.²⁰⁰ Možemo li mu pripisati i ratne operacije protiv Japoda u istoj kampanji? Salustije donosi izoliranu vijest "ušavši u prvu Japidiju".²⁰¹ Bilić-Dujmušić napominje da je moguće da se ovdje radi o Koskoniju jer Salustije opisuje događaje između 78. i 63. g. pr. n. e., a jedine ratne operacije za koje znamo na prostoru Ilirika u ovom razdoblju su upravo Koskonijeve.²⁰² No, ova Salustijeva vijest dolazi preko Vergilijevog gramatika Servija koji piše da je Japigija zapravo Apulija²⁰³ te se stoga, prihvatimo li takav prijevod, teško može vezati za Koskonijeve operacije. Rješavanje ovog problema još uvijek je otvoreno.

5. ILIRIK U VRIJEME CEZAROVOG PROKONZULATA

Gaj Julije Cezar izabran je na mjesto konzula 59. g. pr. n. e. te je na prijedlog Publija Vatinja donešen zakon *Lex Vatinia de Caesaris provincia* kojim je Cezar dobio na upravu Cisalpinsku Galiju i Ilirik u trajanju od pet godina. Ilirik je time dobio vlastitog rimskog upravitelja što je prva takva vijest u

---

¹⁹⁸ *Eutrop. Brev.* VI, 1 - 4.

¹⁹⁹ *Oros.* V, 23.

²⁰⁰ BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 234.,

²⁰¹ *Sall. Hist. frag.* II, 40.: *Primam modo Iapydiam ingressus.*

²⁰² BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 241.; Wilkes napominje kako bi se ta Salustijeva vijest mogla vjerojatnije vezati za Frontinovu vijest o inače nepoznatom P. Liciniju (Krasu?), rimskom zapovjedniku protiv Japoda u nekom razdoblju jer je Koskonije bio zaposlen ratom protiv Delmata: WILKES, 1969, 35.

²⁰³ OLUJIĆ, 2007, 83.

njegovoj povijesti do ovog razdoblja i sigurno predstavlja znatniju prekretnicu u događanjima kojima se bavimo.²⁰⁴ O samoj Cezarovoju aktivnosti u Iliriku nemamo puno vijesti u ovom razdoblju. Područja od Timava i južnije bila su u svakom slučaju zapostavljena zbog ratova koje je prokonzul vodio u Galiji. No, među vijestima što imamo moramo izdvojiti one o njegovim osobnim posjetima Iliriku.

Prvi takav posjet Iliriku smještamo u 57-56. g. pr. n. e.. Kako i sam Cezar kaže, kada su Belgi bili poraženi, a Seduni u alpskoj regiji pokoreni, smatrao je da je Galija umirena te je početkom zime krenuo u Ilirik kako bi posjetio plemena i upoznao se s zemljom. No, njegov posjet nije dugo trajao. Ubrzo nakon odlaska iz Akvileje prema Iliriku pobunili su se alpski Veneti, a mladi Publije Kras, zapovjednik VII. legije, našao se u nevoljama.²⁰⁵ Izvori ne ukazuju da je Cezar doista putovao Ilirikom kada se dogodila pobuna Veneta. Sve što znamo je da je krenuo prema Iliriku, kako i sam kaže, nakon što je zima već počela, dok ga u proljeće već vidimo u Akvileji kamo mu Isejci šalju poslanstvo.²⁰⁶ Prema tome je vremenski okvir, u kojem je Cezar mogao posjetiti Ilirik, bio od zime 57. g. pr. n. e., i završetka operacija protiv Nerva, pa do proljeća 56. g. pr. n. e. (preciznije, do početka mjeseca ožujka).²⁰⁷ Stoga se ovdje moramo zapitati da li je moguće da je u tom kratkom periodu Cezar posjetio Ilirik i njegove zajednice? Moguće je, ali manje vjerojatno. Cezara je vijest o venetskoj pobuni sustigla "kada je već bio na određenoj udaljenosti" te je naredio razne pripreme koje se trebaju izvršiti (i to velikom brzinom), a sam je ubrzano krenuo pridružiti se vojsci kada mu je to sezona dopustila.²⁰⁸ Sve što nadalje saznajemo iz Cezarovog opisa je da je osobno vodio rat protiv Veneta čije operacije nadasve ukazuju na njihovu ozbiljnost i poprilično trajanje.²⁰⁹ One su se vodile na kopnu i moru gdje su Veneti pokazali svoju čvrstinu pa bi stoga bio apsolutno nelogičan zaključak da je Cezar imao vremena posjetiti Ilirik i nakon toga voditi i završiti kampanju protiv Veneta do isejskog poslanstva. Moguće da je Cezara vijest o venetskoj pobuni dostigla negdje na putu za Ilirik ili čak na samom njegovom početku (s obzirom da Cezarov Ilirik u ovom razdoblju počinje već na Timavu) međutim, za neko sustavno posjećivanje Ilirika i njegovih zajednica jednostavno nije bilo vremena.²¹⁰ Veneti su se pobunili u sklopu veće pobune galskih plemena protiv rimske vlasti te se Cezar, gdje god se našao,

²⁰⁴ Za razna mišljenja o uređenju Ilirika kao provincije pogledaj JAGENTEUFEL, 1958, 9, bilješka broj 2.

²⁰⁵ *Caes. Bell. Gall.* II, 34.; III, 7 - 8.

²⁰⁶ MATIJAŠIĆ, 2009, 127.

²⁰⁷ SHERK, 1984, 96. Natpis iz Salone datira poslanstvo Cezaru u peti dan prije martovskih Nona, tj. 3. marta.

²⁰⁸ *Caes. Bell. Gall.* III, 9.

²⁰⁹ *Caes. Bell. Gall.* III, 10 - 16.

²¹⁰ Uostalom, Cezar je redovno (svake godine) morao održavati konvent (*conventus habuit*) za svoje provincije. Da je doista prolazio Ilirikom, došao bi u Salonu gdje bi vjerojatno organizirao konvent pa izaslanstvo ne bi ni trebalo ići sve do Akvileje.; Čače u ČAČE & KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010, 70.

morao ubrzano vratiti na mjesto događaja kako bi osobno spriječio katastrofu koju bi njegovi politički protivnici u Rimu sigurno znali iskoristiti.

Iako Cezarova želja za upoznavanjem s Ilirikom vjerojatno nije ostvarena zbog pobune Veneta, već dvije godine nakon toga, 54. g. pr. n. e., nužno je morao "posjetiti" Ilirik, no ne da bi se upoznao sa zemljom, već da bi vodio rat protiv Pirusta. Naime, kada je obavljao godišnje administrativne poslove u Cisalpinskoj Galiji i nadgledao izgradnju novih i boljih brodova koji su trebali biti iskorišteni u galskim ratovima, dobio je vijest da su Pirusti napali i opljačkali dio provincije. Cezar je istog trena krenuo za Ilirik i usput naredio rimskim saveznicima da skupe svoje vojske i dovedu ih na određeno mjesto. Ipak, nije bilo nužno voditi rat jer su Pirusti, kada su čuli za Cezarove planove, uputili poslanike kako bi Cezaru izjavili da ti napadi nisu rezultat nikakve javne odluke te da su spremni pružiti zadovoljštinu oštećenim stranama i reparirati njihove štete. Cezar je poslanicima odgovorio da će tako i biti te da Pirusti trebaju isporučiti zarobljenike do određenog dana. Pirusti su ispoštovali određeni rok, a Cezar je zatim imenovao arbitre koji su na temelju počinjene štete trebali odrediti kazne dok je sam krenuo natrag za Galiju.²¹¹

Pirusti su ugovorom 167. g. pr. n. e. kao nagradu za prelazak Rimu, prije nego što je Gencije bio poražen, bili izuzeti iz obveze plaćanja poreza. Tada su bili na rimskoj strani dok su sada napali rimska područja što je odličan pokazatelj kako se u razdoblju od preko stotinu godina situacija promijenila. No napadi zbog kojih je Cezar krenuo u rat ne pokazuju da se radilo o sistematskim planovima zajednice Pirusta. Vjerojatnije se radilo o postupcima pojedinaca jer Cezar piše da su Pirusti izjavili da napadi nisu bili rezultat javne odluke – "*Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere.*" (*Bell. Gall.* 5, 1). Također, ovdje se može raditi i o tome da Cezar nije imao vremena upuštati se u ratne operacije protiv Pirusta, pa je prenio njihove isprike kako su pružene, ne preispitujući ih.

Epizoda s Pirustima posljednja je vijest o Cezarovom posjetu Iliriku, a kako su oni bili rijetki i kratkotrajni, Cezar se morao osloniti na svoje legatke kako bi utjecao na prilike u Iliriku. Jedan takav legat, Kvint Numerije Ruf, posvjedočen je na natpisu iz Ise kao patron, tj. zaštitnik grada, koji je godinu dana nakon isejskog poslanstva Cezaru u Akvileju, 56. g. pr. n. e., o svojem trošku obnovio trijem jedne javne građevine.²¹² To je vrhunska vijest, no moramo se zapitati kako je on došao na Isu i koji je bio njegov zadatak. Ruf je 57. g. pr. n. e. bio pučki tribun (*tribunus plebis*) i Cezarov "agent" koji se zajedno s Atilijem Seranom jedini usprotivio opozivu Ciceronova progonstva. Unatoč naporima

²¹¹ *Caes. Bell. Gall.* V, 1 - 2.; WILKES, 1969, 39.; MATIJAŠIĆ, 2009, 128.;

²¹² *CIL* 3, 3078 = *CIL* I2 759 + p. 839; MÜNZER, 1937, *RE*, col. 1326 - 1327.; ŠAŠEL-KOS, 1989, 104.

da spriječi njegov povratak, Ciceron se ipak sljedeće godine vratio u Rim te je moguće je da je Ruf, po isteku mandata, htio izbjeći Ciceronovu osvetu (za što je ovaj bio itekako sposoban) te prihvatio imenovanje u Cezarov stožer kao legat.²¹³ Kao što je poznato, na sastanku trijumvira u Luki (*Lucca*) u proljeće 56. g. pr. n. e. Cezar je zatražio da mu se produži prokonzulat u dvjema Galijama i Iliriku na idućih pet godina, tj. do kraja 49. g. pr. n. e. te da mu se dodijele desetorica legata (među kojima je moguće bio i Ruf).²¹⁴ Cezar je na prijedog pučkog tribuna Trebonija dobio što je tražio, a Rufa vrlo vjerojatno kao svojeg legata poslao naredne godine na Isu, ali zašto baš tamo?

Moguće da je Ruf došao na Isu sa "zaduženjem za otok" slično kako je Senat poslao Gaja Furija na Isu neposredno prije Trećeg Ilirskog rata. Rufovo zaduženje može se povezati i s poslanstvom Isejaca Cezaru prethodne godine, što znamo iz djelomično sačuvanog natpisa iz Salone koji nam ukazuje da su Isejci u proljeće 56. g. pr. n. e. Cezaru uputili poslanstvo od tri građanina (Pamfila sina Pamfilova, Kleempora sina Timasionova i Filoksena sina Dionizijeva) s kojima je bio izvjesni Gaj Gavenije, rimski građanin. Razlog slanja poslanstva Cezaru bio je spor između Isejaca, Salonitanaca i susjednih zajednica nakon čega je Cezar očito donio svoj pravorijek te je Ruf vrlo lako mogao imati zadatak da provede Cezarove odluke. Čini se kako su Isejci izabrali Rufa za svojeg patrona nakon poslanstva u Akvileji.²¹⁵ Takav izbor isejske narodne skupštine bio je povoljan objema stranama. Isa bi profitirala s Rufom kao njihovim patronom jer bi on najbolje mogao garantirati Cezarov pravorijek, dok je Cezar vrlo vjerojatno povoljno ocjenio proksenijski odnos između Ise i Rufa. S njegovog gledišta bilo je normalo očekivati kako će taj odnos pridonijeti jačanju njegovih pozicija u Iliriku.²¹⁶ No, Cezarova pozicija u Iliriku nije bila savršena. Dijelom se to pokazalo istinitim par godina kasnije iz epizode s Pirustima, ali opasnost od Pirusta ipak nije bila toliko velika da bi ukazala koliko je situacija u Iliriku bila nestabilna. To su sigurno pokazali Delmati i "ostali Iliri" nekoliko godina kasnije jer Apijan piše kako su u vrijeme Cezarova zapovjedništva u Galiji Delmati i ostali Iliri napali i osvojili grad Promonu od Liburna, još jednog ilirskog naroda. Apijan dalje piše da su Liburni nakon napada pozvali Cezara u pomoć na što je on uputio poslanike Delmatima s porukom kako moraju Promonu vratiti Liburnima. Delmati su odbili tako napraviti, te je Cezar na njih poslao veliku vojsku koju su Iliri uništili.²¹⁷

---

²¹³ WILKES, 1969, 39.

²¹⁴ GABRIČEVIĆ, 1970, 555.

²¹⁵ Činjenica da je Isa izabrala za svojeg patrona uglednu rimsku ličnost u trenutku kada je bila slobodan grad sasvim je u skladu s praksom grčkih gradova do kraja Republike.: GABRIČEVIĆ, 1970, 555.

²¹⁶ GABRIČEVIĆ, 1970, 556 - 557.

²¹⁷ *App. Ill.* 12.;

Nemamo zapisa o Cezarovom odgovoru na ovaj poraz. To nije ni čudno uzmemo li u obzir da je u kratkom vremenu nakon toga izbio građanski rat protiv Pompeja zbog čega Cezar nije ni mogao daljnje involvirati svoje vojnike protiv Delmata. Pravi odgovor doći će u obliku Oktavijanove kampanje u Iliriku 34-34. g. pr. n. e..

6. ZAKLJUČAK POGLAVLJA

Pregled vijesti u literarnim izvorima pokazuje da oni najčešće spominju djelovanje ratnih zapovjednika, zatim razmjenu poslanstava u očekivanju ili smirivanju sukoba. Uz djelovanje zapovjednika vezane su i vijesti o kretanju njihovih vojski, odnosno o planiranom ili prisilnom zadržavanju i boravku ljudstva pod njihovim zapovjedništvom. Dvije vijesti o poslanstvu i vojnom dužnosniku nisu potvrđene preko literarnih izvora već preko natpisa. Radi se o poslanstvu Isejaca Cezaru u Akvileju i Kvintu Numeriju Rufu koji se našao na Isi. One su uključene u tablicu gdje su vijesti kronološki poredane radi lakšeg snalaženja.

6. 1. Poslanstva

Postoji sveukupno 20 vijesti o poslanstvima i dijele se na dvije vrste: a) vijesti o rimskim poslanstvima upućenima u Ilirik, b) vijesti o poslanstvima raznih naroda upućenima u Rim ili vojnim dužnosnicima koji su tamo nalazili. Rimska poslanstva u Ilirik upućivana su na:

- a) Ilirski dvor (7 vijesti)
- b) Delmatima (2 vijesti)
- c) Konzulu Gaju Kasiju Longinu (1 vijest)
- d) Japodima (1 vijest)

dok su poslanstva iz Ilirika upućivana u:

- a) u Rim (6 vijesti)
- b) vojnim dužnosnicima koji su se nalazili u Iliriku (3 vijesti)

Razlika je očigledna i u izvorima koji te vijesti donose. Naime, Livije donosi većinu vijesti, Polibije i Apijan manje, dok Dion Kasije donosi najmanje vijesti. No, primjera preko kojih je vidljivo da više izvora spominju isto poslanstvo gotovo da nema. U jednom slučaju tri izvora spominju jedno poslanstvo, dok u dva slučaja dva izvora spominju isto poslanstvo:

- a) Apijan i Dion Kasije spominju poslanstvo Isejaca Rimu 229. g. pr. n. e. koje je išlo zatražiti pomoć protiv Ilirske Kraljevine.²¹⁸
- b) Polibije, Apijan i Dion Kasije spominju poslanstvo na ilirski dvor upućeno 229. g. pr. n. e.²¹⁹
- c) Apijan i Polibije spominju poslanstvo raznih gradova konzulima Luciju Emiliju i Marku Liviju Salinatoru pred kraj Drugog ilirskog rata.²²⁰

To ne znači da drugih slučajeva nije bilo već da nemamo sačuvanih vijesti, npr. u Livijevu djelu, koji ta dva poslanstva uopće ne spominje. Primjetljiva je još jedna razlika. Od 9 vijesti o poslanstvima koja su upućena iz Ilirika, 4 ih se odnose na isejske poslanike Senatu, dok od 11 vijesti o poslanstvima upućenima u Ilirik, niti jedna ne spominje poslanstvo Senata Isejcima.²²¹ Jednu vijest ne dobivamo iz literarnih izvora nego preko natpisa. Radi se o poslanstvu Isejaca Cezaru u Akvileju.

Poslanstva u Ilirik:

Razdoblje	Poslanstvo	Upućeni	Izvor
229. g. pr. n. e.	Gaj Korunkanije Lucije Korunkanije	Na ilirski dvor, kralju Agronu.	<i>Polyb.</i> II. 7 - 11. <i>App. Ill.</i> 10. <i>Zonara</i> 8, 19.
217. g. pr. n. e.	-	Na ilirski dvor, kralju Pinesu.	<i>Liv.</i> XXII. 33.
181. g. pr. n. e.	Lucije Duronije	Na ilirski dvor, kralju Genciju.	<i>Liv.</i> XL. 42.
181. g. pr. n. e.	Aulo Terencije Varon Gaj Pletorije Gaj Cicerej	Na ilirski dvor, kralju Genciju.	<i>Liv.</i> XLII. 26.
172. g. pr. n. e.	Lucije Decimije	Na ilirski dvor, kralju Genciju.	<i>Liv.</i> XLII. 37.
171. g. pr. n. e.	Marko Kornelije Ceteg Marko Fulvije Publije Marcije Reks	Konzulu Gaju Kasiju Longinu	<i>Liv.</i> XLIII. 1.
171. g. pr. n. e.	-	Japodima	<i>Liv.</i> XLIII. 5.
168. g. pr. n. e.	Marko Perpena Lucije Petilije	Na ilirski dvor, kralju Genciju.	<i>Liv.</i> XLIV. 27.
167. g. pr. n. e.	Publije Elije Lig Gaj Cicerije Gnej Bembije Tamfil Publije Terencije Tuscivikan	U Ilirik (Skodra), po senatskoj odluci urediti prilike nakon Trećeg ilirskog rata.	<i>Liv.</i> XLV. 17.

²¹⁸ *App.* II. 7.; *Dio.* XII. 19.

²¹⁹ *Polyb.* II. 7 - 11.; *App. Ill.* 10.; *Zonara* 8, 19.

²²⁰ *App. Ill.* 8.; *Polyb.* III. 18.

²²¹ To se moguće ne odnosi na poslanstvo Korunkanija na ilirski dvor jer je pretpostavka da su išli preko Ise.

	Publije Manlije		
156. g. pr. n. e.	Poslanstvo na čelu s Gajem Fanijem	Delmatima	<i>Polyb.</i> XXXII. 9, 13.
50. g. pr. n. e.	-	Cezarovo poslanstvo Delmatima	<i>App. Ill.</i> 12.

Poslanstva iz Ilirika:

Razdoblje	Poslanstvo	Upućeni	Izvor
229. g. pr. n. e.	Poslanstvo Isejaca	U Rim, tražiti pomoć protiv ilirske države	<i>App. II.</i> 7. <i>Dio.</i> XII. 19.
228. g. pr. n. e.	Poslanstvo ilirske kraljice Teute	Konzulima Gneju Fulviju Centumalu i Aulu Postumiju	<i>Polyb.</i> II. 12.
218. g. pr. n. e.	Poslanstvo "gradova"	Konzulima Luciju Emiliju i Marku Liviju Salinatoru.	<i>App. Ill.</i> 8. <i>Polyb.</i> III. 18.
181. g. pr. n. e.	Poslanstvo ilirskog kralja Gencija	U Rim, braniti Gencija protiv optužbi Lucija Duronija.	<i>Liv.</i> XL. 42.
172. g. pr. n. e.	Poslanstvo Isejaca	U Rim, potužiti se da je Gencije opustošio njihov teritorij.	<i>Liv.</i> XLII. 26.
171. g. pr. n. e.	Poslanstvo Japoda	U Rim, potužiti se da je konzul Gaj Kasije Longin opustošio njihov teritorij.	<i>Liv.</i> XLIII. 1.
168. g. pr. n. e.	Poslanstvo Lucija Anicija	U Rim, obavijestiti Senat da je Ilirik pokoren.	<i>Liv.</i> XLV. 3.
156. g. pr. n. e.	Poslanstvo Isejaca	U Rim, potužiti se da Delmati stalno napadaju njihove teritorije.	<i>Polyb.</i> XXXII. 9.
56. g. pr. n. e.	Poslanstvo Isejaca	Cezaru u Akvileju	<i>BE</i> 1953, 147 - 148, br. 122.

6. 2. Vojni dužnosnici

Za razliku od poslanstava, vijesti o vojnim dužnosnicima ima puno. U razdoblju do kraja Trećeg ilirskog rata većinu vijesti donosi Livije, dok do kraja Cezarovog prokonzulata vijesti dobivamo od Apijana, Diona Kasija, Cezara, Svetonija, Salustija, Eutropija i Orozija.

- a) 19 vijesti od Prvog do kraja Trećeg ilirskog rata
- b) 13 vijesti od Gencijeva pada do kraja Cezarovog prokonzulata.

Primjetno je da do kraja Trećeg ilirskog rata postoji 6 vijesti o vojnim dužnosnicima koji su zaduženi za neko područje na dulje vrijeme, a do kraja Cezarove uprave Ilirikom dobivamo tek jednu takvu vijest, upravo o Cezaru koji je bio guverner i glavni vojni zapovjednik u provinciji.

Razdoblje	Ime	Dužnost	Izvor
229. g. pr. n. e.	Gnej Fulvije Centumal Aulo Postumije	Konzuli, Prvi ilirski rat	<i>Polyb.</i> II. 7 - 11. <i>Zonara</i> 8, 19.
219. g. pr. n. e.	Lucije Emilije Marko Livije Salinator	Konzuli, Drugi ilirski rat	<i>Polyb.</i> III. 16. <i>Zonara</i> 8, 20. <i>Liv.</i> XXVII. 34., XXIX. 37. <i>Front. Strat.</i> IV. 1, 45. <i>Suet. Tib.</i> III.
209. g. pr. n. e.	Marko Valerije Levin	Pretor, Prvi makedonski rat	<i>Liv.</i> XXIV. 40.
204. g. pr. n. e.	Publije Sempronije Tuditan	Konzul, Prvi makedonski rat	<i>Liv.</i> XXIX. 12.
200. g. pr. n. e. -	-	Rimski prefekt, zadužen za Kerkiru	<i>Liv.</i> XXXVIII. 11., <i>Polyb.</i> XXI. 32.
198. g. pr. n. e.	Tit Kvinkcije Flaminin	Konzul, Drugi makedonski rat	<i>Liv.</i> XXXII. 9. <i>Zonara</i> 9, 16.
197. g. pr. n. e.	Lucije Kvinkcije Flaminin	Konzul, Drugi makedonski rat	<i>Liv.</i> XXXII. 14. <i>Zonara</i> 9,16.
181. g. pr. n. e.	Gaj Klaudije	Pretor, zadužen istražiti optužbe Lucija Duronija protiv Gencija	<i>Liv.</i> XL. 42.
172. g. pr. n. e.	Gnej Sicinije	Pretor, Treći makedonski rat, zadužen osigurati gradove Epira, Dasareta i Ilira.	<i>Liv.</i> XLII. 18, 36. <i>Zonara</i> 20, 66.
171. g. pr. n. e.	Gaj Kasije Longin	Konzul, opustošio teritorij Japoda.	<i>Liv.</i> XLIII. 1, 5.
170. g. pr. n. e.	-	Zadužen osvojiti Keremiju i Karn	<i>Liv.</i> XLIII. 1.
170. g. pr. n. e.	Gaj Furije	Zadužen za otok Isu s dva isejska broda.	<i>Liv.</i> XLIII, 9.
170. g. pr. n. e.	-	Zadužen s 8 brodova dovesti 2000 vojnika Gaju Furiju na Isi.	<i>Liv.</i> XLIII, 9.
170. g. pr. n. e.	Apije Klaudije	Dužnost zaštititi narode koji graniče s Ilirikom.	<i>Liv.</i> XLIII. 9.
170. g. pr. n. e.	Gaj Karvilije Gaj Afranije	Vojni tribuni (?) na čelu rimske posade u Uskani.	<i>Liv.</i> XLIII. 18 - 19.
170. g. pr. n. e. (?)	Lucije Celijs	Vijest o njemu se preklapa s viješću o Apiju Klaudiju.	<i>Liv.</i> XLIII.10.
168. g. pr. n. e.	Lucije Anicije	Pretor, Treći ilirski rat	<i>Liv.</i> XLIV. 30 - 31.

168. g. pr. n. e.	Gabinije	Zadužen za rimsku posadu u Skodri	<i>Liv. XLV. 26.</i>
168. g. pr. n. e.	Gaj Licinije	Zadužen za rimske posade u Rizonu i Ulcinju.	<i>Liv. XLV. 26.</i>
156. g. pr. n. e.	Gaj Marcije Figul	Konzul, rat protiv Delmata.	<i>Polyb. XXXII. 9, 13.</i>
155. g. pr. n. e.	Lucije Kornelije Scipion Nazika	Konzul, rat protiv Delmata.	<i>Front. Strat. III. 6, 2.</i>
135. g. pr. n. e.	Servije Fulvije Flak	Konzul, rat protiv Ardijejaca i Plereja.	<i>App. Ill. 10.</i>
129. g. pr. n. e.	Gaj Sempronije Tuditan	Konzul, rat protiv Histra i Japoda.	<i>App. Ill. 10.</i> <i>Liv. Per. LIX. II. X. 4, br. 317.</i>
129. g. pr. n. e.	Tiberije Panduza	Legat Sempronija Tuditana u ratu protiv Histra i Japoda.	<i>App. Ill. 10.</i>
129. g. pr. n. e.	Decim Junije Brut	Legat Sempronija Tuditana u ratu protiv Histra i Japoda.	<i>App. Ill. 10.</i>
119. g. pr. n. e.	Lucije Cecilije Metel Delmatik	Konzul, rat protiv Delmata.	<i>App. Ill. 11.</i>
84. g. pr. n. e.	Lucije Kornelije Cina Gnej Papirije Karbon	Konzuli, s vojskom se iskricali u Liburniji.	<i>App. Bell. Civ. I. 77 - 78.</i>
78. g. pr. n. e.	Gaj Koskonije	Prokonzul, rat protiv Delmata (i Japoda?)	<i>Eutrop. Brev. VI. 1 - 4.</i> <i>Oros. V. 23.</i> <i>Sall. Hist. Frag. II. 40. (?)</i>
57 - 56. g. pr. n. e.	Gaj Julije Cezar	Prokonzul, posjetio Ilirik.	<i>Caes. Bell. Gall. II. 34, III. 7 - 8.</i>
56. g. pr. n. e.	Kvint Numerije Ruf	Cezarov legat na Isi.	<i>CIL 3, 3078 = CIL I2 759 + p. 839.</i>
54. g. pr. n. e.	Gaj Julije Cezar	Prokonzul, rat protiv Pirusta.	<i>Caes. Bell. Gall. V. 1 - 2.</i>
50. g. pr. n. e.	-	Legat (?), zadužen vratiti Promonu Liburnima.	<i>App. Ill. 12.</i>

Većina vijesti o vojnim dužnosnicima odnose se na najviše dužnosti - konzule i pretore, a tek onda na legate, prokonzule i tribune. Nažalost, postoji 7 vijesti o vojnim dužnosnicima u Iliriku čija dužnost nije poznata:

Dužnost	Broj vijesti	Literarni izvor koji donosi najviše vijesti
Konzul	12	Tit Livije (5)
Prokonzul	3	Gaj Julije Cezar (2)
Pretor	4	Tit Livije (4)
Legat	4	Apijan (3)
Tribun	1	Tit Livije
Prefekt	1	Polibije
-	7	Tit Livije (7)

6.3. Posade

Vijesti o posadama ima malo i sve se odnose na razdoblje do kraja Trećeg ilirskog rata. Prve dvije vijesti o posadama su nakon Prvog i Drugog ilirskog kada ih je Rim ostavljao sa zadatkom "čuvanja" stečenih teritorija. No, samo se jedna vijest iz sljedećeg razdoblja može nadovezati na njih. Radi se o posadi ostavljenoj na Kerkiri 205. g. pr. n. e. tijekom Drugog makedonskog rata. Ipak, najviše vijesti dobivamo u kontekstu Trećeg makedonskog rata i Trećeg ilirskog rata. Sudeći po Livijevom izvještaju o prilikama nakon Gencijeva pada, posade su povučene iz svih gradova, citadela i kula u kojima su se nalazile.

Razdoblje	Područje / grad (utvrda)	Broj vojnika	Izvor
Nakon Prvog ilirskog rata	Gradovi Ardijejaca, Partina, Atintana, te gradovi Isa, Epidamno, Apolonija, Dirahij, Kerkira.	-	<i>Polyb.</i> II. 11.
Nakon Drugog Ilirskog rata	Dimal, Far	-	-
205. g. pr. n. e. -	Kerkira	-	<i>Polyb.</i> XXI. 32. <i>Liv.</i> XXXVIII. 11.
172. g. pr. n. e. -	Apolonija, Dirahij	-	<i>Liv.</i> XLII. 18.
172. g. pr. n. e. -	Saveznički gradovi Partina	-	<i>Liv.</i> XLII. 18.
172. - 170. g. pr. n. e.	Uskana	500	<i>Liv.</i> XLII. 10, 18, 19.
172. - 170. g. pr. n. e.	Oonej, Draudakij te 11 utvrda u Penestinskoj regiji	1500	<i>Liv.</i> XLII. 10, 18, 19.
170. g. pr. n. e.	Keremija	-	<i>Liv.</i> XLIII, 1.
167. g. pr. n. e. -	Skodra, Rizon, Ulcinj	-	<i>Liv.</i> XLV. 17.
- 167. g. pr. n. e.	Razni gradovi, citadele i kule.	-	<i>Liv.</i> XLV, 43.

Rimu je bilo potrebno slati vojne dužnosnike u Ilirik na dulje vrijeme sve do konačnog pokorenja Ilirske Kraljevine. No, očito da takva praksa nije bila potrebna od trenutka kada je otpočeo prvi sukob Rima s Delmatima. Vojni dužnosnici kretali su na svoja zaduženja u onom trenutku kada se pojavljivala opasnost po njihove teritorije, te su odlazili čim su ratne operacije bile završene. Većina vijesti o poslanstvima odnose se upravo na razdoblje do Gencijeva pada, dok ih je u narednom razdoblju tek nekolicina. Vijesti o ostavljenim posadama nemamo nakon prvog rimskog sukoba s

Delmatima, a razlog za to može biti da je do Gencijeva pada postojala veća opasnost po rimske teritorije. Samim time bi bilo potrebno držati posade u savezničkim i osvojenim gradovima te slati vojne dužnosnike na dulje vrijeme. Nakon pada Ilirske Kraljevine i prvih sukoba s Delmatima, Pirustima i Japodima, zajednicama su davane privilegije kako bi se "kupila" njihova odanost, upućivani su poslanici koji su ih redovno podsjećali na to da su rimski podanici, dok su dužnosnici povremeno djelovali protiv onih naroda koji takvo širenje Rimske Republike nisu htjeli prihvatiti, poput Delmata i Japoda.

Razdoblje	Poslanstva	Vojni dužnosnici	Posade
229. - 167. g. pr. n. e.	16	19 (6 konzula, 4 pretora)	10
167. - 50. g. pr. n. e.	4	13 (6 konzula, 4 legata)	-

II. poglavlje

PODUZETNICI I DOSELJENICI

Duž cijele istočnojadranske obale anepigrafski predmetni izvori potvrđuju razmjenu između dvije obale Jadrana i puno prije prvih vojnih intervencija rimskih dužnosnika. No prve vijesti o aktivnosti poduzetnika i doseljenika ukazuju na proces trgovanja i doseljavanja, u razdoblju od Prvog ilirskog rata do Gencijeva pada, na priobalnom području Epira pod rimskom kontrolom. Poduzetnici i doseljenici prate aktivnosti rimskih dužnosnika te se doseljavaju i trguju s domaćim stanovništvom. Nakon Gencijeva pada vojne aktivnosti se prebacuju sjevernije gdje Rim ratuje protiv Delmata i Japoda, pa samim time vijesti o poduzetnicima i doseljenicima ukazuju na njihovu prisutnost u razmatranom razdoblju. Trguju s domaćim stanovništvom na iste načine kako su to radili do pada Ilirske države te se doseljavaju sve do trenutka kada literarni izvori bilježe samoupravno organizirane jedinice rimskih građana na priobalnom području istočnojadranske obale.

1. ITALSKI TRGOVCI U AKTIVNOJ TRGOVINI JADRANOM

Pomorska trgovina između dviju obala Jadrana bila je razvijena i puno prije ilirskih napada o kojima piše Polibije.²²² Kako su bile blizu jedna drugoj, obale se nisu mogle ignorirati te je razmjena bila svojevrsan imperativ za trgovišta na priobalnom području, pogotovo za helenističke gradove u Jonskom zaljevu, s obje strane Otrantskog tjesnaca.²²³ Za to arheologija daje pregršt dokaza jer preko cijelog poteza istočne obale Jadrana nailazimo na keramičke nalaze koji tu razmjenu i potvrđuju.

Glavne proizvodne centre Italije iz kojih su dobra transportirana u luke preko Jadrana lociramo oko delte rijeke Po i na apulskom području. Prvenstveno je razmjena s trgovištima oko rijeke Po, poput Adrije, Spine kao i Ankone, potvrđena nalazima keramike tipa *Alto Adriatico* (i atičke crnofiguralne i crvenofiguralne keramike) koju datiramo u 4. i 3. st. pr. n. e., no razmjena se nastavila i nakon uspostavljanja rimskog gospodstva nad tim područjem. Takvi nalazi nađeni su na liburnskom teritoriju, ali i južnije, primjerice na otoku Visu.²²⁴ S druge strane, nađeni apulski materijal uglavnom je vezan uz apulski kasni tip grčko-italskih amfora (poput Korint B i prijelaznog tipa sicilske amfore), crvenofiguralnu apulsku keramiku (daunsku na prvom mjestu) te Gnathia keramiku, što sve nalazimo na potezu srednjodalmatinskih otoka i obale, poput Trogira, Resnika, Stobreča, Hvara, Korčule, Lastova, Visa, pa i južnije sve do Drača.²²⁵ Importirana crvenofiguralna keramika pronađena je u samom Dirahiju, ali i u ilirskom zaleđu što ukazuje na veze s južnom Italijom i atičkim trgovcima. No, od 4. st. pr. n. e. uvoz keramike gotovo je prekinut. Svi keramički nalazi iz ilirskih gradova u unutrašnjosti pripadaju dirahijskim radionicama pa možemo slobodno govoriti o dirahijskom monopolu na ovu robu (crvenofiguralne posude apulskog stila, Gnathia keramika).²²⁶

Sve ove pojave ukazuju na razgranatu razmjenu između dviju obala Jadrana, te uopće nije upitno jesu li italški trgovci prije 3. st. pr. n. e. i na njegovom samom početku sudjelovali u njoj. Korištenje trgovačkih puteva bilo je moguće uglavnom svima koji su bili sposobni prijeći Jadran u potrazi za profitom. Ipak, intenzivnije uključivanje rimskih trgovaca u aktivnu trgovinu Jadranom

²²² *Polyb.* II, 7 - 11.

²²³ GRUEN, 1984, 362.

²²⁴ SUIĆ, 1981, 133.; ČAČE, 1985, 129.; Uostalom, *Truentum Liburnorum* na zapadnoj obali Jadrana govori o razini Liburnskih veza.

²²⁵ ŠEŠELJ, 2009, 447 - 505.; Numizmatički nalazi također potvrđuju ovu razmjenu, primjerice, određena količina sirakuških novaca oko Fara i Ise tijekom i nakon Dionizijevih aktivnosti u regiji, kao i kartaškog, hispanskog i numidskog na području Liburnije.: CRAWFORD, 1985, 221.

²²⁶ ŠEŠELJ, 2009, 505.; Kao komparativnu vijest možemo spomenuti da je trgovina između Akarnanije i južne Italije posvjedočena nalazima akarnanskog novca u južnoj Italiji.: HATZFELD, 1975, 23.; GREEN, 1990, 430 i 436.;

moramo povezati s jednom novinom u prvoj polovici 3. st. pr. n. e. - pojavom Rima na zapadnim obalama Jadrana. Povlačenjem Pira iz južne Italije, Rim je ovladao cijelom Apulijom i grčkim gradom Tarentom te prvi put došao u kontakt s jadranskim zajednicama.²²⁷ Tada su na zapadnu obalu Jadrana došli i prvi rimski koloni. Osnutak rimskog Brundizija 264. g. pr. n. e. preko puta Apolonije ukazao je na ozbiljnost rimskih interesa usmjerenih prema Otrantskom tjesnacu i važnim trgovačkim putevima prema istoku, a po svemu sudeći, u to vrijeme smještamo i još jednu rimsku akviziciju. Ankon, posljednji grčki grad na zapadnoj obali Jadrana, stavio se pod rimski protektorat te je tako zapadna obala Jadrana od Ankona do Otrantskog tjesnaca u cijelosti postala dijelom rimskog teritorija.²²⁸

Takva promijenjena politička situacija utjecala je na okolnosti trgovačke razmjene na Jadranu te su gradovi na istočnoj obali Jadrana nužno morali stupiti u kontakt s Rimom kako bi zaštitili svoje ekonomske interese.²²⁹ Upravo apolonijsko poslanstvo Senatu 266. g. pr. n. e., koje spominju Livije i Dion Kasije,²³⁰ ukazuje na takve postupke,²³¹ međutim, u izvorima nema vijesti o sličnim akcijama drugih grčkih gradova. To ne znači da se nisu događali i da drugi veliki trgovački gradovi, poput Dirahija, nisu htjeli uspostaviti dobre odnose s vladarem zapadne obale Jadrana. Kako što smo rekli, to je bilo nužno jer se osnutkom Brundizija intenzivirala trgovina, a sam grad postao je važno trgovačko ishodište prema Grčkoj i istočnom Mediteranu.²³²

Nadalje, o događanjima na Jadranu sve do 231. g. pr. n. e. nemamo relevantnih vijesti. Izvjesno je da je u tom vremenu Rim nastavio utvrđivati svoju vlast na zapadnoj obali Jadrana, a *negotiatores*, sada pod zaštitom Rima, nastavili intenzivnije trgovati preko Jadrana i razvijati svoje poslovne kontakte s jadranskim zajednicama Grka. To uopće ne bi trebalo biti upitno, no nalazi novca, prvenstveno rimskog, koji nam mogu pomoći u razjašnjavanju i potvrđivanju te trgovine ne govore o velikom priljevu novca niti se to mijenja s rimskim periodom nakon Teutina pada. Zapravo, pojavljuje se u Libuniji i njezinom zaleđu gdje, uz sporadične nalaze grčkog novca, dominira od 3. st. pr. n. e. To

²²⁷ Tarent je bio uključen u *socii navales*, tj. pomorske saveznike.: FRANKE, 2008, 484.; GRANT, 1979, 79.

²²⁸ Treba se napomenuti kako je još jedna rimska akvizicija itekako doprinjela sve većem udjelu rimskih trgovaca u trgovini Jadranom općenito, a to je pad Sirakuze 212. g. pr. n. e.. Iako ju je Rim vojno zauzeo tijekom Drugog punskog rata, Sirakuza je ostala središte rimske uprave Sicilijom i vrlo važna luka za trgovce koji posluju između istočnog i zapadnog dijela Mediterana.

²²⁹ CABANES, 2002, 145.

²³⁰ *Liv. Per. XV.*; *Dio. fr.42=Zonara VIII, 7, 3.*

²³¹ CABANES, 2002, 144 - 145. Cabanes naglašava da se ovdje ne radi o sklapanju savezničkog ugovora. Naime, u kontekstu događaja 231.g. pr. n. e. vidimo kako Apolonjani za pomoć protiv Teute traže Ahajsku i Etolsku ligu, a ne Rim. Cabanes koristi te vijesti od Polibija (II, 6, 2 - 11.) kako bi zaključio da Apolonjani nisu zvali Rim u pomoć jer nisu imali saveznički ugovor.

²³² CRAWFORD, 1985, 221.; ŠEŠELJ, 2009, 479.;

su stari rimski, odnosno italski novci, uključujući i primjerke *aes signatum*, čija je pojava na ovom području ranija nego bilo gdje drugdje u Iliriku.²³³ U ostavi iz Mazina, koja se sastoji od *aes rude* i lijevanog brončanog novca (od čega, vjerojatno, ništa nije bilo prisutno u opticaju u Italiji nakon druge polovice 3. st. pr. n. e.), kao i u komparativnoj ostavi od lijevanog brončanog novca iz Baške Vode na otoku Krku, posljednji datirani materijal je najkasnije iz sredine 2. st. pr. n. e. što ukazuje upravo na široku upotrebu rimskog novca u tom razdoblju.²³⁴ Takvi tipovi novca dolaze iz Italije prekomorskim putem odakle se iz Liburnije šire dalje na japodsko područje, no za razliku od japodskog područja, gdje je novac nađen uglavnom u ostavama, u Liburniji je u slobodnom opticaju i u velikim količinama se nalazi u naseljima, što ukazuje na njegovu upotrebu u svakodnevnim transakcijama.²³⁵

Upravo suprotan fenomen, tj. odsutstvo nalaza rimskog republikanskog novca, specifičan je na području od srednje Dalmacije pa sve do Apolonije i Dirahija. Crawford je zbog toga i ukazao na nedostatak dovoljno dokaza da je trgovina između Italije i zapadnog dijela balkanskog poluotoka²³⁶ od sredine 3. do 1. st. pr. n. e. doista vođena rimskim novcima. Ovaj Crawfordov zaključak je dvojbjen. Treba imati na umu da se novac, tj. njegova vrijednost u razmjeni, mjeri po metalu i njegovoj količini, a ne "grbu" koji se na njemu nalazi. Stoga bi se rimski novac valorizirao po materijalu od kojeg je napravljen te po tome je li on dovoljan za "ono što se njime kupuje". Na kraju krajeva, na područjima južnije od Liburnije dugo su vremena bile prisutne domaće monete²³⁷ koje su rimski i italski trgovci bez imalo zadržke mogli koristiti u trgovini te nije bilo potrebe (a ni mogućnosti) mijenjati objekt već postojeće razmjene (napomenimo, italski trgovci su ovdje stranci u razdoblju prije vojnih intervencija!). Sjevernije od Krke prisutan je sasvim drugačiji proces zbližavanja s drugom stranom Jadrana. Liburni su u predrimsko doba bili jako dobri pomorci koji su razvili široke trgovačke veze, o čemu dijelom govore numizmatički nalazi hispanskih, numidskih i kartaških novaca.²³⁸ Na području Liburnije bilo je povoljno trgovati te su zbog toga italski trgovci vrlo rano otpočeli trgovinu s Liburnima. Rana pojava rimskog republikanskog novca prema tome je sasvim logična. Određeni broj

---

²³³ ČAČE, 1991, 60.

²³⁴ CRAWFORD, 1985, 223.

²³⁵ ŠEŠELJ, 2009, 479 - 480.; Uostalom, naselja su se više istraživala na području Liburnije nego na području Japoda. Prema tome je ova razlika sasvim logična. Ništa ne isključuje mogućnost da se u japodskim naseljima nalazi dobar broj rimskog novca.

²³⁶ Crawford ovdje pod terminom "zapadni Balkan" misli na područje do Krke, ne uključujući Liburniju gdje je rimski novac pronađen.

²³⁷ Novci Apolonije i Dirahija te ilirskih gradova poput Lisa, Skodre i td.

²³⁸ Pomorska ruta mogla je ići od kopna prema Kornatima, zatim prema Kanuziju i onda prema Tarentu, koji 272. g. pr. n. e., nakon povlačenja Pira, pada pod rimsku državu.

izoliranih rimskih komada, uglavnom niske vrijednosti, nađenih kroz cijeli ovaj period na južnijim područjima, mogu se vrlo vjerojatno smatrati dokazom kretanja individualaca poput vojnika, poslanika, diplomata i td..²³⁹ Time bi se ti izolirani komadi mogli itekako povezati s kretanjem dužnosnika koji su preko Jadrana nakon Prvog ilirskog rata djelovali u ime Rima onda kada su postojale prijete po sigurnost rimskih teritorija. Ipak, unatoč velikoj vjerojatnosti da su vlasnici tih novaca bili dužnosnici ili razne druge individue, moramo napomenuti da neki od njih definitivno mogu govoriti o kretanju trgovaca. Iako je trgovina u ovom razdoblju bila uspostavljena duž cijele istočnojadranske obale, prve vijesti o poduzetnicima, doseljenicima i dužnosnicima koje dobivamo iz izvora i preko arheologije usmjerene su upravo na područje gdje republikanskog novca zasad gotovo da nema i gdje je Rim s vojskom bio prisutan iz raznih razloga od 229. do 167. g. pr. n. e.

2. PODRUČJE POD RIMSKOM KONTROLOM DO 167. G. PR. N. E.

Unatoč nedostatku rimskog novca južnije od Liburnije, koji bismo mogli povezati sa sustavom razmjene između dviju obala Jadrana, na temelju već postojećih emisija novca sigurno je bila uspostavljena razmjena, tada u promijenjenim uvjetima, čemu svjedoče emisije kovnica gradova Apolonije i Dirahija nakon Prvog ilirskog rata. Oni su krajem 3. st. pr. n. e. počeli kovati velike srebrne novce, najviše drahme težine 3,4 grama, koje su cirkulirale u danubijskoj regiji i na širem području istočnojadranske obale.²⁴⁰ Čini se kako je proizvodnja tih drahmi započeta odmah nakon što su ti veliki trgovački gradovi stupili u savezništvo s Rimom (229. g. pr. n. e.) te su prva moneta koja je prodirala duboko u unutrašnjost, čak sve do Dacije.²⁴¹ No, iako položaj tih tranzitnih gradova na početku buduće *via Egnatia* donekle može objasniti emisije drahmi nakon Prvog ilirskog rata, teško da objašnjava sistem njihove razmjene u kasnijim razdobljima jer se emitiraju sve do 1. st. pr. n. e. Vjerojatno je, u ranom razdoblju rimske prisutnosti u tim gradovima, novac služio kako bi u raznim okolnostima financirao rimsku prisutnost (bilo vojnu ili civilnu) na tom području, te da su određeni Rimljani ili

²³⁹ CRAWFORD, 1985, 223. Takvu hipotezu Crawford donosi na temelju bogatih nalaza republikanskih denara u Daciji koji govore o trgovini robovima između ta dva područja. Prema njemu, da je trgovina vođena rimskim novcem kao objektom razmjene, on bi se pojavljivao u većim količinama, kao u Daciji.; Takva hipoteza je po Howgegu atraktivna, no teško potvrđiva. Općenito o trgovini robovima između Dacije i Rima ima malo vijesti, uostalom, na dačkom području su nađene i drahme Apolonije i Dirahija što samo po sebi sugerira vojnu aktivnost umjesto trgovine.: HOWGEGO, 1995, 117.

²⁴⁰ Za primjer može poslužiti nalaz jednog asa na lokalitetu Bare u Vidu koji se datira u 2. st. pr. n. e.: BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2002, 197.

²⁴¹ POPOVIĆ, 1987, 96.; WILKES, 2001, 189.

Italici bili zaduženi za nadgledanje njegovog kovanja. To je itekako moguće jer sve što znamo o ekonomiji Epira nakon 167. g. pr. n. e. jest da je bila u rukama velikih rimskih zemljoposjednika.²⁴² Stoga, u takve okolnosti možemo smjestiti i 150.000 ljudi koje su Rimljani porobili nakon Trećeg ilirskog rata i od kojih je dio vrlo vjerojatno ostavljen u Epiru kako bi radili za nove vlasnike zemlje (barem dio njih), a novac koji je već neko vrijeme bio emitiran, koristio se, u ovom slučaju unutar civilnog konteksta, za kupovanje dodatnih robova i soli, potrebnih za funkcioniranje velike pastoralne ekonomije.²⁴³

Upravo na takav razvoj događaja ukazuje aktivnost publikana (*publicani*) u Epiru nakon 169. g. pr. n. e. i poraza Makedonskog Kraljevstva u Trećem makedonskom ratu. Naime, kada je rat bio završen, jedna od posljedica je bila da je Rim zanemario profit koji bi bio prikupljen od carinskih taksi (*portoria*) na tom području, te je tako publikanima bila uskraćena mogućnost da ih ubiru. Uostalom, kraljevski rudnici, koji su inače, kada bi rimska država osvojila neki teritorij, bili dani u zakup publikanima, ostavljeni su neiskorišteni. Time je rimska država uskratila sebi godišnji profit koji bi od tih rudnika dobivala, a koji bi bio velik jer o tome doista govori iznos od 6.000 talenata (tj. otprilike 36 milijuna denarija) nađenih u makedonskoj blagajni.²⁴⁴ Takva odluka Senata ne ukazuje na altruizam prema pokorenom narodu, već moguće na ozbiljnost njihove borbe protiv publikana koji uzimaju sve više "zaleta" u ovom razdoblju. Uostalom, objašnjenje zašto su makedonski rudnici, nakon Trećeg ilirskog rata, ostali neiskorišteni može se tražiti i u Makedonskim prilikama. Provincija nije bila uspostavljena već je Senat odlučio da će se Makedonsko Kraljevstvo podijeliti na četiri dijela, od kojih je svaki autonoman. Stoga, moguće da publikani nakon rata nisu ni mogli dobiti koncesije za eksploataciju rudnika, već tek nakon Četvrtog makedonskog rata 148. g. pr. n. e. i uspostave provincije. No, neki od tih rudnika ipak su im prepušteni na korištenje, ali tek 158. g. pr. n. e., vrlo vjerojatno jer su do tada nesuglasice između Senata i publikana donekle riješene u korist nastavka suradnje koji je donosio obostranu korist.²⁴⁵ Suradnja je sasvim solidno funkcionirala i prije ovih događaja jer je Senat često znao prepuštati publikanima izvođenje javnih radova te snabdijevanje vojske na terenu opremom i hranom.²⁴⁶ Upravo takav jedan zadatak dobili su publikani 169. g. pr. n. e. kada su trebali isporučiti

---

²⁴² CRAWFORD, 1985, 225.

²⁴³ CRAWFORD, 1985, 225.

²⁴⁴ *Liv.* XLV, 40, 2.; BADIAN, 1972, 40.

²⁴⁵ BADIAN, 1972, 40 - 41. i 44 - 45., ; GREEN, 1990, 430 i 436.; CRAWFORD, 2004, 97.; Upravo neki od tih rudnika (možda sjeveroistočno od Ohridskog jezera) su mogli opskrbljivati Apoloniju i Dirahij metalima potrebnim za izradu drahmi nakon 229. g. pr. n. e. Vidi CRAWFORD, 1985, 225.;

²⁴⁶ Na primjer, 215. g. pr. n. e. pretor Kvint Fulvije Flak sklopio je ugovor s publikanima o snabdijevanju rimske vojske u Hispaniji žitom.: ROTH, 1999, 230.

6.000 toga, 30.000 tunika i 200 numidskih konja Marciju Filipu, rimskom zapovjedniku u Makedoniji, koji je već nabavio pšenicu i ječam od epirskih gradova.²⁴⁷ Badian je o ovoj vijesti iznio mišljenje kako ju je Livije zapisao zbog toga što je ugovor donesen izvan uobičajene sezone, te zbog toga što je vrlo vjerojatno rimski zapovjednik pretrpio nepredviđene gubitke, no to je ne odgovara vijestima iz izvora. Livije jasno napominje da su konzulove akcije zapravo pripreme za zimu koja slijedi. Zatražio je tunike i toge da vojnicima ne bi bilo hladno, a za hranu se pobrinuo sam jer je od Epiraca nabavio pšenicu i ječam, ali ju nije platio. Izabrani pretor, Gaj Sulpicije, na nalog Senata otišao je u Epir kako bi podmirio račun.²⁴⁸ Bez obzira na to, činjenica je da su zapravo publikani, a ne rimska država, bili sposobni i spremni organizirati takav pothvat.²⁴⁹ Posljedica toga jest da su upravo publikani, tj. privatni zakupnici ugovora, bili onaj "mehanizam" unutar Rimske Republike koji je s vremenom porastao do te mjere da je u određenom trenutku držao monopol na ugovore o snabdijevanju vojske i čak mogao utjecati na samu financijsku politiku Republike. Prema tome, vrlo je moguće da su, kroz cijeli ovaj period rimskih intervencija u Epiru do 167. g. pr. n. e., kada je njihovo poduzetništvo bilo u razvoju, u određenim slučajevima opskrbljivali rimsku vojsku tijekom ratova, a samim time i posade postavljene u strateškim gradovima poput Apolonije, Dirahija ili na otoku Kerkiri. Iako u izvorima takvi poslovi publikana nisu potvrđeni, jer antičke pisce takve stvari nisu pretjerano zanimalo, ne znači da se nisu odvijali, te da je izabrani magistrat na prijedlog Senata, kao u slučaju Hispanije 215. g. pr. n. e., sklopio s njima ugovor o snabdijevanju stalne rimske vojske u Epiru. Uostalom, djelovanje publikana moglo bi se povezati i s ubiranjem poreza od zajednica koje su ga nakon Gencijeva i Perzejeva pada bile obvezne plaćati. Upravo ovakvo djelovanje publikana, koje se dobivanjem sve više i više ugovora intenziviralo, moglo je Senatu naposljetku ukazati na opasnost od njihove pohlepe, što je i dovelo do odluke o zatvaranju rudnika u Makedoniji nakon Perzejeva poraza. No, oni su već odavna zaseban element, u kasnijim razdobljima i s političkim ambicijama, te nema sumnje da su i nakon 167. g. pr. n. e., bez obzira na završetak ratnih operacija i perioda mira nakon Gencijeva pada, itekako imali interesa djelovati u toj regiji i iskorištavati državnu zemlju.²⁵⁰ Bili su vrlo aktivni na području pod rimskom kontrolom od Trećeg makedonskog rata pa sve do Cezarovih aktivnosti, pratili su rimsku vojsku i zajedno s trgovcima iskorištavali novonastale situacije.

²⁴⁷ BADIAN, 1972, 28.; Livije piše o postojanju takvog ugovora te da ga je sklopio pretor u Rimu: *Liv.* XLIV. 16.

²⁴⁸ *Usp. Liv.* XXII. 54 gdje Livije donosi vijest kako je svaki konjanik, nakon bitke kod Kanuzija u Drugom punskom ratu, dobio togu.

²⁴⁹ BADIAN, 1972, 28 - 29.

²⁵⁰ Jedan od takvih primjera je Tit Pomponije Atik u razdoblju 1. st. pr. n. e.: CRAWFORD, 1985, 225.; Preko pisama između Cicerona i Atika poznat je određen broj oslobođenika u Epiru (Aleksion) i na Kerkiri (Andromen) koji su djelovali kao poslovni agenti izvan Rima.: *Cic. Att.* VII. 2, XIII. 24.

Direktne vijesti o djelovanju rimskih i italskih *negotiatores*, a koji su aktivno sudjelovali u trgovini Jadranom, dobivamo od Polibija. Kada opisuje uzroke Prvog ilirskog rata donosi vijest da su Iliri dugo vremena napadali brodove koji su plovili iz Italije. U trenutku kada su opsjedali Feniku, dio Ilira odvojio se od flote i opljačkao te ubio dio italskih trgovaca pritom odvođeći velik broj zarobljenika. Nakon što se mnogi ljudi obratili Senatu s pritužbom na njihove akcije, Rim je uputio dva poslanika – Gaja i Lucija Korunkanija da to istraže.²⁵¹

Posve je vidljivo da Polibije o pljački, ubojstvu i zarobljavanju italskih trgovaca piše kao o uzroku prve rimske intervencije protiv ilirske države. Iliri su pljačkali, ubijali i odvodili u zarobljeništvo italske trgovce nakon čega se velik broj ljudi, tj. trgovaca koji su zbog toga trpili direktnu štetu po svoje poslovanje, obratio Senatu. Bilo je u njegovu interesu da Rim reagira na ilirsko gusarstvo jer je Teutina ekspanzivna politika ugrozila slobodnu trgovinu Jadranom, a samim time i trgovačke puteve k istoku. No unatoč tome što ove Polibijeve vijesti ukazuju na to da su italski trgovci prisutni u trgovini Jadranom, sljedeće vijesti možemo smjestiti tek početkom 2. st. pr. n. e.. Jednu takvu vijest dobivamo od Livija koji piše da je nakon zauzeća Ambrakije 187. g. pr. n. e., Senat ambrakijskim poslanicima izjavio kako će dobiti slobodu i sva prijašnja prava pod uvjetom da rimski građani i *socii nominis Latini* ne plaćaju carinu i ostale takse.²⁵² Ova vijest pokazuje kako su rimski i italski trgovci koristili već ustaljene trgovačke puteve prema tim predjelima,²⁵³ te da je Senat smatrao korisnim iskoristiti političku situaciju u kojoj se vrlo plodno područje za individualne poduzetnike pokorilo Rimu. Prema tome je donesen *senatus consultum* kojim se trgovina, od koje sama središnjica zasigurno dobiva svoj dio, mogla još intenzivnije razvijati. No, trgovci koji su trgovali na širem području od Ilirskog Kraljevstva do Grčke, nisu bili veće sreće u svojem poslovanju od ljudi koji su na tom području trgovali neposredno prije početka Prvog ilirskog rata. Ne smetnimo s uma da je u prvoj polovici 2. st. pr. n. e. Gencijeva ilirska država još uvijek nepokorena te da je gusarenje Jadranom još uvijek prisutna pojava. Upravo Duronijevo izvješće Senatu 181. g. pr. n. e., o kojem smo govorili u prethodnom poglavlju,²⁵⁴ ukazalo je na gusarenje u Gencijevu kraljevstvu zbog kojeg su obale Jadrana opustošene, a određeni rimski građani i *socii nominis Latini* pretrpili veliku štetu. U svakom slučaju,

²⁵¹ Polyb. II, 7.

²⁵² Liv. XXXVIII, 44.; Na drugoj strani balkanskog poluotoka, regija Pangeja rano je privukla rimske trgovce. Rimske vojske dva su puta prešle Trakiju (190 - 189. g. pr. n. e.) i donesena su tri dekreta u gradu Abderi. Na njima su spomenuti razni Rimljani i Italici.: HATZFELD, 1975, 19.

²⁵³ Postojale su dvije glavne trgovačke rute iz Grčke i rimske Ilirije prema Tarentskom zaljevu i obje kreću s Kerkire - prva prema Japigijskom rtu, a druga prema Akrokerunijskom gorju na današnji rt Gjuhes prema Otrantu (ant. *Hydruntum*): ŠEŠELJ, 2009, 512.

²⁵⁴ Vidi str. 18.

ono što je bitno jest da se poduzetnici koji trguju preko Jadrana početkom 2. st. pr. n. e. spominju kao sasvim normalna pojava, određena konstanta koju bi Duronije iskoristio kako bi Senatu ukazao na Gencijeve akcije protiv njih kao nepravedne i, na kraju krajeva, nešto na što bi rimski narod morao reagirati, bile optužbe istinite ili ne.

Jedinstvenu vijest o poduzetnicima smještamo nedugo nakon Duronijeva izvještaja Senatu, točnije u 172. g. pr. n. e. Iako ona nije direktno povezana s područjem kojim se ovaj rad bavi, spomenut ćemo ju jer je preko nje moguće donijeti određene zaključke o takvoj vrsti poduzetništva u ovom razdoblju. U periodu kojim se bavi ovaj rad u cijelosti, predstavlja jedinu vijest preko koje znamo puno ime poduzetnika i njegov posao.

Livije²⁵⁵ piše da se senatski povjerenik Gaj Valerije vratio u Rim s izvještajem o stanju u Grčkoj i Perzejevim planovima u vezi s tom regijom, nakon što je Perzej poslao pismo rimskim konzulima na Kerkiru, braneći se pred optužbama koje su iznosili njegovi neprijatelji. Sa sobom je doveo Praksa iz Delfa koji je u svojoj kući skrivao ubojice Artetaura, odanog rimskog saveznika, i izvjesnog Lucija Ramija,²⁵⁶ kako bi Senatu ispričao što je u Grčkoj radio te kako je tamo uopće dospio. Naime, Ramije je bio istaknuti građanin Brundizija koji se bavio "zabavljanjem" rimskih generala i poslanika koji su iz Brundizija kretali na svoja zaduženja. Zabavljao je i strane dužnosnike kao i istaknute osobe stranih država, posebice članove kraljevskih obitelji, zbog čega je dospio na dobar glas, te je dobio pismo od makedonskog kralja Perzeja koji ga je pozvao u posjet na svoj dvor. Pismo je Ramija obradovalo jer je smatrao kako je to izvanredna prilika za razvijanje intimnijeg prijateljstva s kraljem i velikog napredovanja koje bi ga pratilo te je krenuo u Makedoniju gdje je u kratkom vremenu stekao kraljevo povjerenje. Bio je nazočan na tajnim sastancima i više nego što je želio, a obećavajući mu velike nagrade, kralj ga je počeo nagovarati da otruje one ljude s kojima bi Perzej pismima preko njega komunicirao, jer su svi rimski generali i poslanici navikli gostovati kod Ramija. Kralj je govorio da je svjestan opasnosti i rizika nabavljanja otrova jer njegovo pripravljanje uključuje puno ljudi koji bi tu tajnu trebali zadržati za sebe, uostalom, točna doza koja je bila potrebna da bi otrov bio dovoljno jak i pri tome sakrio sve simptome nije bila poznata. No, kralj je obećao kako će napraviti sve što je u njegovoj moći da nabavi takav otrov te ga dati Ramiju kako bi izvršio zadatak koji se od njega traži. Strahujući da će odbijanjem kraljeva prijedloga postati prva osoba na kojoj će učinkovitost otrova biti testirana, Ramije je pristao i uskoro otišao s dvora. Nije se vratio u Brundizij, već je lutao Grčkom sve dok nije sreo Gaja Valerija, negdje na području oko Halkidike, koji mu je, čuvši njegovu priču, naredio

---

²⁵⁵ *Liv.* XLII, 17; GREEN, 1990, 427; Livije piše o Ramiju i kasnije, kada se Perzej brani od optužbi.: *Liv.* XLII, 41.; O Gaju Siciniju pogledaj str. 14 - 15.;

²⁵⁶ MÜNZER, 1914, *RE*, col. 135.

da pođe s njim u Rim i direktno Senatu prenese svoja iskustva. Ramije je poslušao Valerija i po dolasku u Rim bio je predstavljen vodećim ljudima koje je izvijestio o prilikama na makedonskom dvoru. Ova otkrića o makedonskom kralju, zajedno s ostalima koje je Senat dobivao u to vrijeme, ukazala su naposljetku na Perzejevo neprijateljstvo prema Rimljanima i beskrupuloznost njegovih metoda, te je Senat odlučio preventivno poslati pretora Gaja Sicinija s vojskom u Epir. O njegovim smjernostima pisali u prethodnom poglavlju.²⁵⁷

Kao što smo rekli, Lucije Ramije je jedini rimski poduzetnik čije ime i posao spominje literarni izvor. No, Livije piše o njemu samo zbog toga što je igrom slučaja svjedočio političkim intrigama između Senata i makedonskog dvora, bez naglaska na posao zbog kojeg je prvenstveno i otišao na Perzejev dvor.²⁵⁸ Uostalom, Ramijevo ime navodi nas na razmišljanje o njegovom podrijetlu. Postoji vjerojatnost da bismo njegovo ime trebali čitati kao Renije, a ne Ramije, i da je zapravo on onaj Lucije Renije, bliski rođak Gaja Renija kojeg Livije spominje u godini 172. g. pr. n. e., jer u Brundiziju u to doba nije postojalo mnogo elitnih obitelji koje bi mogle igrati važnu ulogu na "međunarodnoj" sceni. Znamo za obitelji *Ortesii*, *Pulfennii*, *Statorii*, i upravo *Rennii*, kojoj je, vjerojatno, pripadao i Lucije Ramije.²⁵⁹ Prihvatimo li objašnjenje da se Ramije zapravo treba čitati Renije i da je bio dio obitelji *Rennii*, postavlja se pitanje je li Renije/Ramije bio apulskog podrijetla. Sve spomenute obitelji bez dvojbe pripadaju salentinskoj eliti Apulije, koja je posvjedočena preko grčkih natpisa u Brundiziju, a imena njihovih očeva, uklesana na natpisima, donekle odaju njihovo podrijetlo.²⁶⁰ Otac Lucija Ortezija iz obitelji *Ortesii* nosio je ime Dazisk, koje je povezano s tipičnim regionalnim imenom Daso. Isti slučaj je i s Pulfenijem, sinom Daza, i na kraju, Renijem, sinom Dazupa, čije ime doista odaje salentinsko podrijetlo.²⁶¹ Također, postoji mišljenje da je upravo ovaj Lucije Renije/Ramije pokopan u grobu na nekropoli grada Mesanije (dan. Mesagne) nedugo nakon događaja 172. g. pr. n. e..²⁶² Time bi

---

²⁵⁷ Vidi str. 20 - 22.

²⁵⁸ Polibije se referira na zavjeru u kojoj je moguće sudjelovao Ramije.: *Polyb.* XXVII. 5.

²⁵⁹ DERKS & ROYMANS, 1999, 159.

²⁶⁰ DERKS & ROYMANS, 1999, 158.

²⁶¹ DERKS & ROYMANS, 1999, 160.; Za taj onomastikon u literaturi postoji interpretacija da je ilirski (MAYER, 1957, 114.), te je moguće da su oni bili latinizirani Iliri zbog imena svojih očeva, a koja su ilirskog podrijetla. No u prvoj polovici 3. st. pr. n. e. ta populacija nije mogla biti tako priprosto ilirska, već s njihovim davnim korjenima.

²⁶² Grobnica je gotovo dvostruko veća od prosječnog groba regionalne elite kasnog 4. i ranog 3. st. pr. n. e.. Posebno je zanimljiva ne samo zbog svoje veličine, već i zbog toga što su u njoj nađeni nalazi koji imaju raspon od 170 godina i datiraju se od c. 330/300. g. pr. n. e. do 170/160. g. pr. n. e.: DERKS & ROYMANS, 1999, 149 - 150.

naglasio svoje podrijetlo i istaknuo da se razlikuje od latinskih doseljenika koji su od 244. g. pr. n. e. sustavno naseljavali Brundizij.²⁶³

Uzmemo li u obzir sve vijesti o rimskim i italskim poduzetnicima koje smo dosad prezentirali, mogli bismo zaključiti kako su oni već u ovom razdoblju imali svoje baze na područjima gdje su trgovali. Možemo reći da su one sigurno bile na širem području Ilirskog Kraljevstva gdje je nekolicina trgovaca pretrpjela štetu u vrijeme Duronijeva izvještaja Senatu,²⁶⁴ kao i na strateški bitnim područjima gdje su grčki trgovci (moguće i italski) uspostavili razmjenu s domaćim stanovništvom prije rimske ekspanzije (tj. općenito duž cijele istočnojadranske obale), no njihovo lociranje svodi se na zaključivanje bez solidne potvrde u izvorima. Može se reći da pojava Gaja Furija na Isi kao osobe koja je "zadužena za otok",²⁶⁵ ukazuje na stratešku važnost današnjeg Visa te da bismo logičkim zaključivanjem o smještaju tih trgovačkih baza i poduzetnika koji su se nalazili u njima (možda i činili dio stanovništva kao doseljenici) morali spomenuti Isu, no za općenito lociranje tih baza epigrafija i numizmatika u ovom razdoblju zasada ne nude čvrste dokaze preko kojih bi bilo moguće donijeti takve teze. Jedino što se može sa sigurnošću tvrditi, na temelju relevantnih vijesti, jest da je prisutnost poduzetnika u ovom razdoblju čvrsto potvrđena na području koje je od Prvog ilirskog rata pa do Gencijeva pada bilo centar rimskih operacija. Specijalan status Kerkire, Apolonije i Dirahija nakon Prvog ilirskog rata intenzivirao je razmjenu s južnom Italijom i vjerojatno omogućio u tim lukama pojavu poduzetnika sa zapada koji su tamo ostali sve do 1. st. pr. n. e. kada znamo za Tita Pomponija Atika.²⁶⁶ Epigrafija nam za potvrdu prisutnosti tih poduzetnika daje različite vijesti koje variraju na tri glavna područja gdje nalazimo natpise - Apoloniji, Dirahiju (Epidamno) i Butrintu. Postoji određen broj vijesti o ljudima latinskog imena, bili oni trgovci, doseljenici ili dio vojske, što nije čudna pojava u tim kozmopolitskim lukama te možemo spomenuti neke s imenom poput *Βάντιος* (inscr. Dyrr. 235, 263), očito samnitskog podrijetla, te *Βάρριος* mesapskog podrijetla (možemo ga povezati s otokom Barra nedaleko od Brundizija i onomastikom apulskih imena *Bariumen*) nedugo prije rimskog osvajanja tog prostora²⁶⁷. Ipak, ovdje treba spomenuti posve drugačiji fenomen pojavljivanja latinskih imena na kamenim natpisima. Prepoznamo dva modela njihovog pojavljivanja:

²⁶³ DERKS & ROYMANS, 1999, 161 - 163.

²⁶⁴ ŠAŠEL-KOS, 2005, 284.

²⁶⁵ Vidi str. 25 - 26.

²⁶⁶ CABANES, 1996, 89. Za razmjenu između tih područja i južne Italije znamo prvenstveno preko keramičkih nalaza i numizmatike, a uostalom i preko izvora jer Plaut piše o frekventnoj razmjeni između Dirahija i Tarenta.: *Plaut Menaec.* ver. 1 - 76.

²⁶⁷ CABANES, 1996, 91.

1. Vrlo mali broj imena pojavljuje se u svojem izvornom latinskom obliku i predstavljaju ljude koji još uvijek nisu bili do kraja naturalizirani, a čiji je etnicitet poznat poput:

- *Τουλια Κου[ιντί]λλα*, kći [*Σεουή*]ρα, (inscr. 227)
- *Τουλία Φοίβη* (inscr. 209.) i njen muž (i vjerojatno rimski građanin), spomenut na istoj steli, *Κ(όιντος) Τούλι(ος) Εθήμερος*
- kao i kao i Rimljanin *Μάρκος Τύλλιος Μάρκου υιός Ρωμαι[ο]ς* posvjedočen u Apoloniji (inscr. Apol. 222).²⁶⁸

2. Druga imena su poput onih nađenih u teatru u Butrintu, koja naizgled predstavljaju osobe latinskog podrijetla, ali se vrlo vjerojatno radi o domaćim ljudima koji su preuzeli latinska imena:

- *Αὔλος* = *Aulus* (inscr. XXV. 3)
- *Μάρκος* ili *Μάαρκος* = *Marcus* (reg. VIII 9 i 11, XVII 48)
- *Λεύκιος* = moguće *Lucius* (inscr. IX 13-14)
- Možemo spomenuti i one iz Dirahija poput *Πορτία Ηρακλείδα* (inscr. 361) koja nosi latinsko ime *Portia*. Također, *Πορτία Βαρναίου* (inscr. 360) nosi isto ime kao i prethodna, ali njezin otac ima semitsko ime.²⁶⁹

Stoga, prema ovim vijestima, možemo pretpostaviti da su se zbog raznih razloga, ljudi italskog podrijetla smjestili na ovim područjima. No, bili oni doseljenici, trgovci koji su imali stalne baze ili vojnici koji su nakon ratova ostali na tom području, problem se javlja kada pokušavamo datirati te natpise i povezati ih s određenim događajem koji je pokrenuo val priznanja Rimljanima ili Grcima za svoje usluge dane rimskoj državi na tom području. Takvi događaji mogu vrlo lako biti prva rimska intervencija 229. g. pr. n. e., rimska pobjeda nad Filipom V. kod Kinoskefala 197. g. pr. n. e., nad Perzejem kod Pidne 168. g. pr. n. e. ili čak kasnije, u vrijeme građanskog rata između Pompeja i Cezara.²⁷⁰ U većini slučajeva to je teško odrediti jer se imena mijenjaju iz latinskog u grčko i obrnuto. Takvih primjera ima zbilja mnogo i obično se svode na dva modela:

²⁶⁸ CABANES, 1996, 92.: Možemo još spomenuti *Μάρκος Βενεβέρχης* (inscr. 302) s rijetkim gentilicijem *Benevertius* koji je, najvjerojatnije, bio trgovac Jadranom te se našao u Epidamnu-Dirahiju i tamo ostao, sagradio sarkofag za sebe i ženu s kojom je bio dugih 28 godina.

²⁶⁹ CABANES, 1976, 216.; CABANES, 1996, 94.;

²⁷⁰ CABANES, 1996, 96.

1. Otac je nosio latinsko ime, ali je svojoj djeci dao grčka imena, što je vrlo vjerojatno jer je otac Italik, naseljen na tom području, svojoj djeci dao grčka imena kako bi se što lakše inkorporirala u društvo.
2. Otac je nosio grčko ime, ali je svojoj djeci dao latinska imena. Ovaj slučaj možemo povezati s prvim. Ako je postojao određen broj Italika koji su bili naseljeni na tom području, neki domaći Grci sigurno bi nadjenuli svojoj djeci latinska imena kako bi se jednog dana povezala s nadirućim italskim elementom.²⁷¹

Na kraju treba reći da epigrafija, numizmatika, literarni i predmetni izvori, unatoč ponekad dvosmislenim vijestima, doista daju relevantne dokaze koji u ovom razdoblju potvrđuju prisutnost Rimljana i Italika na području koje je od Prvog do Trećeg ilirskog rata bilo rimska interesna sfera. No nažalost, do pojave Tita Pomponija Atika sredinom 1. st. pr. n. e., epigrafija i numizmatika zasad ipak ne mogu potvrditi prisutnost Italika na priobalnom području Epira. To ne znači da oni nisu prisutni, već da je lokalna populacija, većinom ruralna, oslobađala svoje robove i davala im latinska imena, dok su Italici, koji su se naselili na tom području, dobili grčka imena što nam doista ne olakšava analize njihovog civilnog statusa kao slobodnih ljudi.²⁷² Bilo kako bilo, u nadolazećim razdobljima, djelovanje poduzetnika i doseljenika, usmjerit će se intenzivnije prema područjima gdje je rimska vojska započela s procesom "osvojenja Ilirika", prvenstveno delmatskog i liburnskog područja. Poduzetnici će pratiti rimsku vojsku i trgovati s domaćim stanovništvom na iste načine kao što se to događalo prije Prvog ilirskog rata u Epiru, sve do trenutka kada će izvori smatrati bitnim spomenuti zajednice rimskih građana, bilo doseljenika ili trgovaca.

3. PODUZETNICI, DOSELJENICI I ILIRIK U 2. I 1. ST. PR. N. E.

O razmjeni između dviju obala Jadrana u 2. i 1. st. pr. n. e. znamo preko niza arheoloških dokaza koji ukazuju na znatniji porast razmjene duž čitavog istočnojadranskog primorja. Za početak, o tome nam ponajprije govore Lamboglia 2 tipovi amfora, koje su na širem krugu istočne jadranske obale nađene prvenstveno preko helenističkih brodoloma. One su odličan pokazatelj trgovine u ovom razdoblju, a dokumentirane su na području sjeverne i srednje Dalmacije, posebno oko otoka Raba,

---

²⁷¹ CABANES, 1996, 97.

²⁷² CABANES, 1996, 90.

Krka, Cresa te Hvara, Korčule, Lastova i Visa. Obično imaju žigove na sebi te ih je zbog toga lako moguće povezati s mjestima proizvodnje i odredištima. Takav tip keramike dolazio je iz više proizvodnih centara na italskoj obali, što nam sugerira tipologija određenih žigova, no pretpostavka je da su neke od ovih amfora ipak izrađene u lokalnoj proizvodnji, moguće Isi, Lisu, Dirahiju i Apoloniji.²⁷³

Nalazi rimske keramike na području Liburnije iz 1. st. pr. n. e. govore o intenziviranju razmjene od 2. st. pr. n. e. pa se svi ti nalazi mogu dovesti u vezu s italskim područjem preko kojeg su dospijevali na istočnu jadransku obalu. Republikanski asevi, posude tankih stijenki i sjevernoitalska keramika, prema mišljenju Lucijane Šešelj, sigurno su dolazili sa sjevernoitalskih područja i širili se preko Liburnije dalje prema rtu Ploče i srednjoj Dalmaciji.²⁷⁴ S obzirom na položaj rta Ploče i trgovačkih puteva od sjevera prema jugu, trebalo bi zaključiti da je uspostavljena vrlo aktivna veza isejskog kruga i Liburnije te prvenstveno domorodačkih zajednica duž istočnojadranske obale. Uostalom, na području Liburnije od 2. st. pr. n. e. javlja se i posebna vrsta keramike helenističkih obilježja, tj. reljefna keramika. Velike količine posuda ove vrste kao i kalupa nađene su u Resniku, između Kaštela i Trogira. To pristanište je sigurno služilo kao emporij stanovništvu okupljenom oko gradine Nofar u Bijaćima te je bilo sjecište razmjene od 4. st. pr. n. e. koja traje i u rimsko vrijeme.²⁷⁵

Čini se da upravo ulazak te reljefne keramike helenističkih obilježja može ukazivati na posljedice uspostave novog reda duž istočne obale Jadrana nakon poraza Ardijejaca 135. g. i Tuditanova pohoda. Po svemu sudeći, nakon 129. g. pr. n. e. uspostavljena je rimska dominacija nad istočnim Jadranom u cijelosti, od Akvileje na sjeveru do Orika i Apolonije na jugu, gdje se isprepleću interesi Rimljana, Italika i domaćih elemenata koji su odreda rimski saveznici s povlaštenim statusom.²⁷⁶ Unatoč tome, o događanjima na istočnoj obali Jadrana nakon 167. g. pr. n. e. uglavnom nemamo puno vijesti uz koje bismo mogli povezati znatniji prodor rimskih i italskih poduzetnika i doseljenika. Saznajemo o ratovima protiv Delmata 156/5., 119/8. i 78 - 76. g. pr. n. e., operacijama Sempronija Tuditana 129. g. pr. n. e., raznim sumnjivim aktivnostima rimskih dužnosnika u Iliriku tijekom 1. st. pr. n. e., te ponešto što je Cezar poduzimao kao konzul.

²⁷³ ŠEŠELJ, 2009, 455 - 465.: Mlađi tipovi grčko - italskih amfora također dokazuju razmjenu. Na njih nailazimo na istočnojadranskoj obali u cijelosti, od koji su neki tipovi očito prijelazni oblici k Lamboglia 2 tipu keramike.

²⁷⁴ ŠEŠELJ, 2009, 479 - 480.; Kuntić-Makvić u ČAČE & KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1988, 66.

²⁷⁵ ČAČE, 1991, 68. Podaci su u obradi, ali prve vijesti pokazuju da je dio amfora došao s područja južne Italije i da su tipološki bliske nekim nalazima u Saloni i Naroni, što je prvi konkretan pokazatelj podrijetla dijela amfora koje su cirkulirale na istočnoj jadranskoj obali.: ŠEŠELJ, 2009, 458.

²⁷⁶ ČAČE, 1991, 69.

Kao što smo napomenuli, veći prodor poduzetnika i doseljenika povezan je poglavito s rimskim vojnim akcijama na određenom području i njegovom trenutačnom pacifikacijom. Prva takva akcija nakon pada ilirske države jest upravo ona Gaja Marcija Figula i Scipiona Nazike 156/5. g. pr. n. e. protiv Delmata. Uspješno završena kampanja i Strabonova vijest o pretvorbi teritorija oko glavnog grada Delminija u pašnjake Crawfordu su poslužili za postavljanje teze kako je teritorij oko razorenog glavnog grada Delminija pretvoren u pašnjake vjerojatno u korist Rimljana i Italika.²⁷⁷ Takav način zaključivanja je konstruktivan, ali ne pogađa istinu. Kao što smo već rekli, takav se završetak pohoda može se izričito povezati s jedinim načinom na koji se moglo delmatsku aktivnost onemogućiti na neko vrijeme.²⁷⁸ Po svemu sudeći, veći prodor Rimljana i Italika možemo pratiti od zavšetka Figulove kampanje kada se, sigurno u najvažnijem emporiju šireg područja - Naroni, pojavljuju razni trgovci italiskog podrijetla. To ne znači da oni nisu bili prisutni u Naroni i prije Figulova dolaska. Upravo suprotno - zasigurno jesu pa ih je Figul mogao iskoristiti da bi što lakše napredovao teritorijem koji su oni poznavali. Ne smijemo isključiti niti domaće Daorse. Bez dvojbe, upravo su oni mogli biti od velike pomoći Figulu.

Narona je rano ušla u grčke pisane izvore zvog svojeg izrazito povoljnog položaja na Neretvi. Njezinom dolinom prolazio je vrlo važan komunikacijski pravac koji je povezivao Jadransko more s unutrašnjošću, a kako je Neretva plovna u svojem donjem toku, postojali su odlični preduvjeti za razvoj emporija na njenim obalama. Može se pretpostaviti da su u to rano vrijeme većinu stanovništva činili grčki trgovci i domorodački element, posebice Daorsi koji su, sudeći po helenističkom materijalu nađenom na njihovom području, itekako sudjelovali u trgovačkoj razmjeni.²⁷⁹ Dolazak rimske vojske na čelu s Figulom sigurno je pokrenuo proces pristizanja velikog broja italiskih i rimskih trgovaca koji su trgovali prema delmatskoj unutrašnjosti²⁸⁰ i koji su se negdje tijekom 1. st. pr. n. e. organizirali u konvent rimskih građana. Organizacija konventa poznata je s natpisa na kojem se navode četiri

---

²⁷⁷ CRAWFORD, 1985, 225.

²⁷⁸ Vidi str. 32 - 33.

²⁷⁹ ŠEŠELJ, 2009, 497.; Dosadašnja istraživanja iznijela su na vidjelo pokretne nalaze poput amfora, fine keramike i novca koji ukazuju na razdoblje 2. i 1. st. pr. n. e.. Zajedno s njima nađen je i novac Dirahija kao i ulomci helenističke reljefne keramike za koju se može pretpostaviti da je uglavnom grčko - italiska, datirana u 2. st. pr. n. e.. S druge strane, izostaju nalazi rimskih novaca – na istraživanjima na lokalitetima Bare i Sv. Vid u Vidu pronađena su 32 rimska novca, od kojih je tek jedan prepolovljeni as datiran u 2. st. pr. n. e.. Oni su već nađeni na području Narone gdje su bili u upotrebi zbog manjka sitnog novca, najčešće u prvoj polovini 1. st. pr. n. e.. Jedan takav bio je u ostavi republikanskih denara iz Gajina u Kaštel Sućurcu. Isto tako su poznati s istraživanja na rtu Ploča.: BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2002, 195 - 204. i 1998, 177 - 189.; Narona je bila dijelom Gencijeva kraljevstva prije 167. g. pr. n. e.: ZANINOVIĆ, 2003, 281.

²⁸⁰ BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004, 192.

dužnosnika koji su bili zaduženi za obnavljanje fortifikacija Narone.²⁸¹ Pretpostavlja se da su konventom, otprilike sredinom 1. st. pr. n. e., upravljala dva kolegija kvazimunicipalnih magistrata te da su spomenuti dužnosnici bili njihovim dijelom. *Magistri Naronae* prema natpisu su Kvint Safinije, Kvintov sin i Sekst Marije, Lucijev oslobođenik, a kvestori su Kvint Marcije, Kvintov sin i Publije Eneja, Kvintov oslobođenik Epikad. Bili su zaduženi obnoviti gradske zidine što je samo po sebi, u razdoblju kada je grad pod stalnom opasnošću od Delmata, vrlo važan posao. Spomenuti su u oba kolegija po svojem podrijetlu jedan *ingenuus* i *libertus*, što ukazuje na prisutnost među tadašnjim stanovništvom Narone velikog broja oslobođenika koji su bili u mogućnosti participirati u poslovima zajednice. Upravo je taj sloj ljudi bio posebno motiviran da, kao agenti bogatih trgovačkih obitelji, za svoje patrone obavljaju važne trgovačke poslove i steknu slobodu ili ugled, dok ih se dio zasigurno samostalno doselio privučen važnim središtem i mogućnošću bogaćenja.²⁸²

Rimski i italski poduzetnici i doseljenici prodrli su rano i na područje Liburnije, no to je područje nakon 167. g. pr. n. e. doista izuzeto iz antičkih vijesti. Konkretna je tek Plinijeva vijest da je Liburnija bila uključena u pohod konzula Gaja Sempronija Tuditana 129. g. pr. n. e.. U vrijeme tog pohoda Liburni su već stoljeće i pol u stalnom dodiru s Rimljanima i njihovim italskim saveznicima te su od 2. st. pr. n. e. odavno organizirani u sklop općina koje su zahvaćene procesom sustavnog uključanja u rimski civilizacijski krug. Nema dvojbe da njihovu vodeću snagu u tom razdoblju čine urbanizirane (ili tek dijelom) općine smještene na moru, poput Jadera, koji je već u starije željezno doba bio jedno od najvažnijih pomorskih središta Jadrana, Kolenta, Enone, Arbe, Kurika i Apsora.²⁸³ Za stanovnike Akvileje i trgovačke krugove kojima je bilo u interesu promicati taj bitan centar, Tuditanov pohod imao je veliko značenje. Njime bi bili pacificirani Karni, Taurisci, Histri i Japodi te se osigurao plovni put do Manijskog zaljeva i Salone, emporija koji u to vrijeme dobiva na značenju. Upravo takav završetak pohoda sugerira da je stvoren jedan od najbogatijih centara rimskog svijeta u čijim krugovima je bila aktualna ideja o preuzimanju kontrole u trgovini Jadranom što je dovelo do postavljanja spomenika na Timavu, čime se to dodatno naglašavalo.²⁸⁴ No, i Liburni su svakako imali interesa ploviti južnije od svojeg područja, posebice u Manijski zaljev. Držeći u svojim rukama promet i emporije sjevernog dijela istočne obale Jadrana, sigurno su održavali kontakte sa srednjodalmatinskim

---

²⁸¹ *CIL* III, 1820 (8423)

²⁸² GLAVIČIĆ, 2003, 222 - 223.: Brojnost natpisa sa spomenom oslobođenika iz prvih stoljeća Carstva govori kako njihova uloga u društvenom životu nije opala.; Tijekom 1. st. pr. n. e. na ulomku natpisa dokumentirana je dedikacija nepoznatoga kvatuorvira, a zabilježena je i aktivnost gradskog vijeća. *M. Paenius Augurinus* bio je uglednik kojemu je odana javna počast na temelju dekurionske odluke. Usp. DODIG, 2003, 223. gdje se spominje izvjesni Servilije Isaurik, bez datacije.

²⁸³ ČAČE, 1991, 60.

²⁸⁴ ČAČE, 1991, 63.

dijelom. Upravo na tom dijelu u ovo vrijeme raste značenje Salone kao glavnog emporija za prostranu delmatsku unutrašnjost.

Nije slučajno što će se ime Salone prvi put spomenuti 119/8. g. pr. n. e., tijekom rata s Delmatima, kada je u njoj prezimio Cecilije Metel. Njezine početke pratimo od 2. st. pr. n. e.. Isto kao i Narona, Salona je bila na izrazito povoljnom trgovačkom položaju jer su se u njezinoj luci sjekli morski i kopneni putevi koji su vodili kroz Kliška vrata prema delmatskom teritoriju. Tijekom 2. st. pr. n. e. povećala se potražnja za proizvodima na tom području te je takva situacija privlačila sve više i više ljudi što je na kraju dovelo do nastanka naselja koje izvori u Metelovo doba nazivaju *polis*. No, nažalost, u Saloni od nalaza kompletno nedostaje kampanska A i B keramika koja sugerira dolazak italskog elementa.²⁸⁵ Ako je suditi po arheološkim nalazima novca i keramike, oni sugeriraju pojavu italskog elementa tek početkom 1. st. pr. n. e.. Nalazi republikanske keramike posuda tankih stijenki, datiranih u to razdoblje, upravo sugeriraju na takav proces, ali veće količine keramike ipak se pojavljuju tek od Augustovog doba.²⁸⁶ Najranija ostava novca u Zasioku kao i pojava republikanskih denara emitiranih između 130. i 31. g. pr. n. e. po Crawfordovu su sudu vrlo vjerojatno povezani s Metelovom kampanjom, međutim, za razliku od ostave u Zasioku, republikanski denari na ova područja stižu tek u drugoj četvrtini 1. st. pr. n. e. i vjerojatno su, po njegovom mišljenju, povezani s epigrafičkim dokazima za prisutnost Rimljana i Italika u regiji, vjerojatno kao *latifundisti*.²⁸⁷ Bez dvojbe, dolazak rimske vojske s Metelom sigurno je bio poticaj brojnim rimskim i italskim trgovcima koji su počeli dolaziti na ovo područje u većem broju tijekom 1. st. pr. n. e., no Čače napominje da je veći prodor Rimljana i Italika ipak povezan s Koskonijevom kampanjom 78 - 76. g. pr. n. e., kada je Rim definitivno zaposjeo Salonu. Nakon pohoda ona više ne izlazi iz rimskog dominija, u njoj će za vrijeme Cezara postojati konvent rimskih građana, a kasnije i kolonija *civium Romanorum*.²⁸⁸

²⁸⁵ ŠEŠELJ, 2009, 496. Ostaje pitanje da li je naselje rimskih građana bilo na mjestu gdje su vršena američka istraživanja ili ne. Uostalom, nedostaje i helenistički novac koji bismo vezali za 2. st. pr. n. e. pa se prema tome pretpostavlja da je trgovina s Delmatima vođena bez novca.

²⁸⁶ ŠEŠELJ, 2009, 497.; Dolazak rimskih građana, prvenstveno trgovaca, intenzivirao se tek sredinom 1. st. pr. n. e.: SUIĆ, 1996e, 281.

²⁸⁷ CRAWFORD, 1985, 225.

²⁸⁸ ČAČE, 1991, 69.; *Luc. Phars.* 404.: Lukan Salonu naziva *longae Saloniae*. Opć. vidi NIKOLANCI, 1993, 113 - 117.; Treba spomenuti i mišljenje o isejskoj Saloni (prvenstveno mišljenje G. Novaka), tj. postojanje dva municipaliteta u rimskoj Saloni, onaj isejski i onaj rimski. Opć. o tome vidi SUIĆ, 1996c, 390 - 391.; Na čelu kolonije nalazili su se *duoviri* (*CIL* III., 1933, 1978, 2026, 2081, 2087.) i *quatutorviri iure dicundo* (*CIL* III., 2073, 2075, 2079, 2083.). Zajednica rimskih građana je, prema Suiću, bila municipalno organizirana, tj. imali su svoja municipalna tijela i kolegije najkasnije do Cezarove smrti.: SUIĆ, 1996c, 388 - 389.; Moć i odanost konventa Cezaru hvali autor Aleksandrijskog rata.: *Bell. Alex.*, XLII, 2.

Ne smijemo zanemariti ni pojavljivanje rimskih i italskih poduzetnika i doseljenika u važnim trgovačkim gradovima poput Epidaura, Lisa i Ise. Direktnih vijesti u republikansko doba do Cezarova prokonzulata nema, no sigurno je proces njihovog pojavljivanja duž cijele istočnojadranske obale zahvatio i ta područja.

Epidaur u antičku literaturu ulazi poprilično kasno, tj. 47. g. pr. n. e., u kontekstu građanskog rata između Cezara i Pompeja kada su njegovi građani igrali važnu ulogu protiv pristaša Pompeja na jugu istočne obale Jadrana.²⁸⁹ Vjerojatno već u drugoj polovici 2. st. pr. n. e. tu se razvila važna trgovačka postaja čemu svjedoče nalazi grčkog novca koji je očito bio korišten sve do 1. st. pr. n. e. Ipak, u grčkim izvorima se ne spominje takvo naselje.²⁹⁰ Unatoč tome, sam spomen posade (*praesidium*) koja se uspjela oduprijeti pompejevcu Marku Oktaviju ukazuje na važnost tog mjesta koje je zasigurno tijekom 1. st. pr. n. e. moralo biti jednako dobro utvrđeno kao, npr., Salona.²⁹¹ Epidaur je postao kolonija čiji početak teško datiramo, no ona je sigurno postojala što znamo preko natpisa na kojem se spominju njeni dužnosnici *duumviri (iure dicundo)* kao i *dekurioni* (gradsko vijeće).²⁹² Njegovi građani bili su upisani u tribus *Tromentina* i činili su ga Italici kao i snažno romanizirani domorodci čija podrijetla odaju njihova *cognomia* poput *Turbo*, *Boria* i *Tertulla*,²⁹³ te nema sumnje da su rimski i italski poduzetnici negdje od sredine 2. st. pr. n. e. sustavno trgovali i naseljavali se (možda ne u velikoj mjeri) na ovom području koje su rano uočili i Grci.

Sličan proces dolaženja poduzetnika može biti primjenjiv i na Lis, grad u kojem je za vrijeme Cezara postojao *conventus civium Romanorum*. Iako nije poznato kada su i na koji način rimski doseljenici došli na ovo područje, činjenica je da je stvorena zajednica koja je nalikovala municipalnoj općini. Cezar je naveo kako je pomogao konventu oko gradskih utvrda, unutar kojih su starosjedioci, po svemu sudeći već u to vrijeme, izgubili kontrolu nad gradom.²⁹⁴

Što se tiče Ise, ona je već od Prvog ilirskog rata bila u rimskoj interesnoj sferi te se nameće zaključak da su rimski i italski poduzetnici penetrirali unutar njezinih zidina sustavno i sigurno kao i dužnosnici koje antički izvori spominju. Ne smijemo zanemariti spomen Gaja Gavenija u vrijeme isejskog poslanstva Cezaru 56. g. pr. n. e. koji je, vrlo vjerojatno, predstavljao dio rimskih i italskih

---

²⁸⁹ CAMBI, 2006, 185.

²⁹⁰ CAMBI, 2006, 187.

²⁹¹ CAMBI, 2006, 188.

²⁹² CAMBI, 2006, 192.

²⁹³ CAMBI, 2006, 193.

²⁹⁴ SUIĆ, 1981, 142.; ČAČE, 1993, 25.;

doseljenika na otoku.²⁹⁵ Njima bi sigurno bilo u interesu da Cezar donese za Isu povoljan pravorijek.²⁹⁶ O statusu Tragurija i Epetija, koji su s Isom bili u zajednici, također treba nešto reći. Oni se prvi put spominju u kontekstu uzroka Figulove kampanje kada su Delmati sustavno ugrožavali njihove teritorije i zidine. To definitivno ne znači da su otprilike u tom razdoblju nastale. Većina autora misli da njihov začetak ipak trebamo smjestiti u drugu polovicu 3. i početak 2. st. pr. n. e., iako se ne spominju unutar ratnih operacija Prvog i Drugog ilirskog rata. Objašnjenje za to je jednostavno - operacije spomenutih ratova su se nadasve odvijale na području oko Ise i Fara, a ne na priobalnom području, pa Polibije nije smatrao da je potrebno spomenuti te isejske zajednice.²⁹⁷ Prodor rimskih i italskih trgovaca u te gradove vrlo vjerojatno je bio sličan onome u Saloni, tj. započet u 2. st. pr. n. e. pa sve do trenutka kada se za vrijeme Cezara spore s nadirućim rimskim i italskim elementom.

No, Koskonijevom kampanjom sve se promijenilo, od trgovačkih uvjeta do okolnosti unutar kojih razni rimski i italski trgovci sve jače prodiru na šire prostore istočnojadranske obale. Period mira od Koskonijeve kampanje 78. g. pr. n. e. do Cezarova prokonzulata bio je povoljan upravo rimskim i italskim trgovcima koji u većoj mjeri preuzimaju glavnu ulogu u trgovini Jadranom. Sama trgovina bila je kompetitivna, pogotovo u Kaštelanskom zaljevu gdje se nalazio velik broj lučkih centara, međutim, jednu od glavnih uloga sigurno je imala Isa, sve do pojave rimskog elementa na susjednom kopnu, oblikovanog u konvent Salone.²⁹⁸ Sukob oko te trgovine bio je neminovan. Upravo poznati reskript²⁹⁹ iz Salone, koji bilježi poslanstvo Isejaca Cezaru u 56. g. pr. n. e., spominje spor rimskog i italskog elementa s domorodačkim stanovništvom. Moguća rekonstrukcija te situacije je sljedeća. U vrijeme Cezarova prokonzulata Ilirikom, Salona je pod rimskom vlašću, a njeno stanovništvo je miješano. Tamo se osim domaćeg stanovništva nalaze i isejski (kao i ostali) Grci, te zajednica rimskih građana uređena u *conventus* čiju jezgru čine pripadnici pretežno financijskog svijeta (*negotiatores*) koji su tijekom širenja rimske vlasti išli zajedno s legijama i koji su već u prvoj polovici 1. st. pr. n. e. preplavili sve bogate provincije na istoku.³⁰⁰ Takav konvent u Saloni izravno je ugrozio sve stečene

²⁹⁵ Što ne znači da je bio na samoj Isi.; Gavenije je mogao predstavljati i rimske doseljenike iz Salone, no onda je njegovu pojavu još teže objasniti hipotezom da se Grci žale Cezaru na Rimljane na tom području.: CULHAM, 1993, 57.

²⁹⁶ Isa gubi samostalnost nakon građanskog rata između Cezara i Pompeja, a da su Isejci stekli civitet u kasnijem razdoblju saznajemo iz Plinija koji donosi da je rimski Vis bio *Issa civium Romanorum* (*Plin. NH*, III, 152). Građansko pravo je stekla relativno rano, moguće u vrijeme Cezara jer je upisana u tribus *Sergia*.: SUIĆ, 1996d, 293.

²⁹⁷ ŠEŠELJ, 2009, 449.; Moguće da su isejska naseobina na Korčuli (potvrđena Lumbardskom pšefizmom), kao i stanovništvo Šolte, Solentini, također ulazili u neki savez s Isejcima.: ČAČE, 1999, 75.

²⁹⁸ SUIĆ, 1996b, 320.

²⁹⁹ *BE* 1953, 147 - 148, br. 122.

³⁰⁰ GREEN, 1990, 560.; SUIĆ, 1996b, 321.;

pozicije Ise u trgovini istočnom obalom Jadrana, te su oni mogli prisvojiti sve ono što su Isejci dugi niz godina stvarali u tom emporiju i općenito trgovini.³⁰¹ Isa je time bila izravno ugrožena jer suparnik na kopnu ne poštuje njezina prava kao slobodnog i savezničkog grada.³⁰² *Negotiatores* u Saloni su stoga vrlo lako mogli, s obzirom na povećanje njihove uloge u trgovini Manijskim zaljevom općenito, tražiti naplaćivanje dadžbina na svu robu koja se dovozila u salonitanski emporij čime bi rimski element, s vremenom proširivši područje svojeg djelovanja, mogao kompletno paralizirati čitavo isejsko gospodarstvo.³⁰³ Baš zbog toga što je grčki element bio sustavno istiskivan iz trgovine, Isejci su imali potrebu krenuti k Cezaru u Akvileju kako bi zahtijevali pravdu. Rezultat je bio prokonzulov pravorijek koji je prvenstveno donesen kako bi smirio sukobe, dok su sloboda i status Ise i njoj pridruženih općina potvrđene.³⁰⁴

Tragurij je u svemu tome bio posebno zainteresirana strana. Moguće zato što su upravo Traguriju pripadali jadranski Grci koji djeluju u Saloni,³⁰⁵ međutim, u tom reskriptu iz Salone spominju se i Jadestini kao punopravni sudionici u trgovini. Čačino je mišljenje da se ovdje radi o zadarskim Liburnima koji su još 48. g. pr. n. e. *socii (populi Romani)*,³⁰⁶ a ne rimski građanima organiziranim u konvent, jer bi se oni teško mogli pojaviti pod imenom svog boravišta u aktu čiji je, moguće, jedan od ciljeva urediti trgovačka prava i interese Isejaca i domorodačkih zajednica na obalama Manijskog zaljeva naspram rimskih doseljenika koji su se nalazili u Saloni. Uostalom, Jadertini su bili iznimno lojalni *socii* pa bi ih uspostava konventa izravno pogodila pri čemu bi zasigurno bio zabilježen otpor Cezaru.³⁰⁷ S druge strane, Rendić-Miočević mišljenja je da su spomenuti Jadestini pleme koje živi uz rijeku Jadro pokraj Salone. Piše da bi bilo puno teže dokazati da su spomenuti Jadestini stanovnici liburnskog grada Jadera nego pleme pokraj Salone koje ima razvijene odnose s Tragurijem i stanovnicima Salone.³⁰⁸ No, Suić piše da se ne može raditi o plemenu Jadestina jer je poznato da se

³⁰¹ SUIĆ, 1996c, 402.; Nema sumnje da je u Saloni postojala mala isejska zajednica, sastavljena od prvenstveno trgovaca i pomoraca, no ne treba isključiti niti zemljoposjednike.: SUIĆ, 1981, 142.

³⁰² SUIĆ, 1996b, 321, 323.

³⁰³ SUIĆ, 1996b, 323. i 1981, 143.

³⁰⁴ ČAČE, 1999, 74.; KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2002, 149 - 150.

³⁰⁵ ČAČE, 1999, 74 - 75.

³⁰⁶ ČAČE, 1993, 24.

³⁰⁷ ČAČE, 1993, 25 - 26.

³⁰⁸ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989, 111 - 120.; CULHAM, 1993, 57 - 58. nadodaje da su ti Jadestini moguće neka vrsta podgrupe Delmata. No teško je povjerovati u takvo tumačenje. Govorimo li o punopravnim sudionicima u trgovini Manijskim zaljevom i šire, stanovnici Jadera su sigurno bili jedni od njih, dok je teško tako tvrditi za pleme Jadestina na rijeci Jadro. Uostalom, ako su bili neka podgrupa Delmata, dvojbeno je da bi bili u dobrim odnosima s rimskim doseljenicima u Saloni i napose s grčkim elementom na obali. Upravo šest godina kasnije Delmati napadaju i osvajaju

rijeka pokraj Solina u starom vijeku nije nazivala *Iader*. Također, napominje da su vrlo vjerojatno upravo ti Jadertini (zadarski Liburni), koji su bili na čelu savezničke koalicije, na temelju već uhodane prakse dobili zadatak od Rima da vode nadzor nad redom u Jadranu.³⁰⁹ To ne znači da u Jaderu nije bilo Rimljana koji su sudjelovali u trgovačkim poslovima i vjerojatno utjecali na općeniti status tog grada u vanjskoj politici. Nadasve je upravo ovo djelovanje povezano s aktivnostima rimskih doseljenika i agitatora moćnih trgovačkih obitelji iz italskih središta jer je Jader uvijek bio posebna zajednica u sklopu Liburnije, gotovo uvijek skoro dva puta veći od drugih važnih liburnskih naselja. Prema tome, može se reći da su "uvijek" bili na čelu Liburna i najaktivnija općina u razvijanju odnosa s vanjskim svijetom zbog čega su 129. g. pr. n. e. i po završetku pohoda uredili svoje odnose s Rimom po modelu svojeg gospodarskog napretka.³¹⁰ Prava u trgovini mogli su dobiti tada ili po završetku uspješnih Koskonijevih operacija, no ovdje se vjerojatno radi i o potvrđivanju već stečenih prava zbog svoje dugotrajne odanosti Rimu u ratovima protiv Delmata i ostalih neprijatelja rimskog naroda.³¹¹ Stoga možemo govoriti o uskom povezivanju stanovništva Jadera s Rimljanima vjerojatno od 129. g. pr. n. e. i napose s cesarovskim elementom u Saloni sredinom 1. st. pr. n. e..

Iako izvori ne govore previše o njima, ne smijemo zanemariti i pojavu publikana na istočnojadranskoj obali. Već smo rekli da je krajem 2. st. pr. n. e. započela veća infiltracija italskog elementa, poglavito poslovnog svijeta, koji se naseljava u važnim emporijima na istočnoj jadranskoj obali. Prvi doseljenici bili su dijelom upravo, kako Suić kaže, "srednjeg sloja" rimskog društva poput trgovaca, novčara, brodovlasnika i nositelja fiskalne rimske politike u čijim su rukama bile financije i trgovina u svim provincijama.³¹² Dio tog doseljenog življa bili su i publikani koji su bili omraženi u istočnim provincijama zbog svoje pohlepe i s kojima se Mitridat VI., kralj Ponta u prvoj polovici 1. st. pr. n. e., često sukobljavao. Jednu od vijesti, o prisutnosti publikana, donosi upravo Ciceron kada u *In Pisonem* spominje aktivnost publikana i trgovaca. U poznatom govoru pred Senatom, Ciceron je Lucija Kalpurnija Pizona optužio za nedjela koja je učinio kao upravitelj Makedonije od 57. do 55. g. pr. n. e.. Zbog njegovih aktivnosti, kako je rekao poznati govornik, Apolonija i Dirahij su uništeni, Partini i Bulini "zlostavljani", Epir uništen, vojska ga je prezirala, publikani osudili, a rimski građani, koji su trgovali na tim područjima, zvali su ga pljačkašem.³¹³ Neke od tih optužbi sigurno su bile pretjerane, ali

---

Promonu što ukazuje na još uvijek prisutnu opasnost za rimske i grčke interese na priobalnom području istočnojadranske obale.

³⁰⁹ SUIĆ, 2003, 21.

³¹⁰ ČAČE, 1993, 27.

³¹¹ ČAČE, 1991, 70.;

³¹² SUIĆ, 1981, 143.

³¹³ *Cic. Pis.* 40

je vrlo vjerojatno da je Pizon, prije odlaska u Makedoniju, uložio službeni novac u svoju provinciju gdje bi vrlo lako mogao narediti sve što je htio, poput osnivanja vlastite carinske točke u Dirahiju, kroz koji je prolazila većina trgovaca iz Italije prema Makedoniji, i fiksnih trgovačkih poreza koje je ubirao preko svojih robova.³¹⁴ Ipak, Pizonu nikada nije bilo suđeno zbog aktivnosti koje su direktno zadirale u poslovanje publikana, zbog čega je i bio omražen. Upravo Cezar kao prokonzul Ilirika pogoduje tom sloju poduzetnika jer je u svojim provincijama, pa i Iliriku, organizirao fiskalnu politiku, osnivao carinske urede (*statio*), te odredio da se bilo koji spor ubuduće imao rješavati u Akvileji, gdje će uskoro biti središte carinskog ureda za čitav Ilirik.³¹⁵ Stoga su publikani sustavno posjećivali Ilirik i naseljavali se, a upravo njihovo arogantno držanje prema domaćem stanovništvu moglo je biti uzrok tenzija koje su dovele do isejskog poslanstva k Cezaru u Akvileju. Oni su bili prisutni duž cijele istočnojadranske obale, puštali su svoje korijenje u važnim trgovačkim gradovima, te su u političkim borbama što su uslijedile u kontekstu građanskog rata između Cezara i Pompeja bili na Cezarovoj strani. Osnivanje municipija na našoj obali, kao i dolazak publikana inicirali su proces urbanizacije autohtonih centara, dok je drugi val doseljenja rimskog i italiskog elementa sa sobom donio pripadnike nižeg sloja, prvenstveno ljude koji žive od zemlje.³¹⁶ To je proces koji se, bez sumnje, nastavio i nakon Cezarove smrti i Oktavijanovih aktivnosti i koji će u zadnjim desetljećima 1. st. pr. n. e. utrti put ka snažnijoj romanizaciji Ilirika.

4. ZAKLJUČAK POGLAVLJA

Pregledavanjem vijesti dobivenim preko literarnih izvora, nalaza novca, natpisa i anepigrafskih predmetnih izvora, uočena je razlika u vijestima koje se dijele na dva razdoblja na koja se odnose. Radi se o 1) razdoblju od Prvog ilirskog rata do Gencijeva pada (229. - 167. g. pr. n. e.), te 2) razdoblju od Gencijeva pada do kraja Cezarovog prokonzulata (167. - 50. g. pr. n. e.). Naime, u prvom razdoblju najviše vijesti o poduzetnicima i doseljenicima dobivamo preko natpisa, pa onda literarnih izvora i nalaza novca, dok je najmanje vijesti dobiveno preko anepigrafskih predmetnih izvora. S druge strane, u drugom razdoblju je situacija posve suprotna. Najviše vijesti dobivamo preko anepigrafskih predmetnih izvora, pa onda nalaza novca te literarnih izvora i tek onda natpisa. Ukazuje nam to na

---

³¹⁴ BADIAN, 1972, 78, 108 - 109.

³¹⁵ SUIĆ, 1982, 141, 145.: Cezar je prvi rimski političar koji je provodio smišljenu politiku ne samo pacifikacije provincije, već i čvršćeg povezivanja uz rimsku državu.

³¹⁶ SUIĆ, 1982, 155.

nekoliko stvari. Nađena je velika količina natpisa na kojima se nalaze imena ljudi italskog podrijetla, a koji su djelovali na priobalnom području Epira pod rimskom kontrolom. Njihovu djelatnost potvrđuju i literarni izvori koji povremeno pišu o trgovcima i frekventnoj razmjeni s Italijom. Nedostatak takvih dokaza na sjevernijim područjima, u razdoblju nakon pada ilirske države, te upravo činjenica da o njihovoj prisutnosti najviše saznajemo ne preko natpisa i literarnih izvora, već anepigrafskih predmetnih izvora i nalaza novca, mogla bi govoriti o tome da je u prethodnom razdoblju bila intenzivnija prisutnost poduzetnika i doseljenika. Nalazi italske keramike na području Dirahija i Apolonije dodatno potvrđuju njihovu aktivnost, dok izostanak potvrde preko antičkih autora i natpisa, izvora koji nesumnjivo puno znače, za razdoblje od prvog delmatskog rata, uvelike umanjuje jačinu pretpostavki o prisutnosti poduzetnika i doseljenika na istočnojadranskoj obali. Bez dvojbe, ove pojave mogu predstavljati i stanje istraženosti (ili neistraženosti) razmatranih područja i razdoblja. No, trenutačno stanje u velikoj mjeri pokazuje kako je prisutnost trgovaca i doseljenog življa čvršće potvrđeno na priobalnom području Epira koje je od Prvog do Trećeg ilirskog rata bilo unutar rimske interesne sfere.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Unifikacijom Italije u prvoj polovici 3. st. pr. n. e., Rim je došao u kontakt s grčkim zajednicama na Jadranu. Promijenjena politička situacija pogodovala je upravo rimskim i italiskim poduzetnicima koji su se počeli intenzivnije uključivati u aktivnu trgovinu Jadranom. Iskorištavajući već postojeće trgovačke puteve, trgovali su i razvijali kontakte i tako nastavili proces razmjene između dviju obala Jadrana koja je postojala i puno prije prvih direktnih vijesti o njihovom djelovanju. Taj proces nastaviti će se neometano sve do trenutka kada je Teutina ekspanzivna politika ugrozila uhodane puteve razmjene i živote poduzetnika koji trguju prema istoku. Upravo takva opasnost po rimske i italiske trgovce, koja je nadasve ukazala na vjerojatnost nastanka velike ilirske sile, uvjetovala je prvu rimsku vojnu reakciju, u Prvom ilirskom ratu, a time i pojavu prvih dužnosnika na istočnoj obali Jadrana koji će ubuduće na tom području djelovati u ime Rima i njegovih ciljeva.

Interes rimskih i italjskih poduzetnika, doseljenika i dužnosnika od Prvog ilirskog rata pa sve do Gencijeva sloma, bio je usmjeren prema područjima koja su nakon Teutina pada bila rimska. Dužnosnici su djelovali kada je bilo potrebno, ratujući na područjima koja su konstantno bila ugrožena od Makedonskog ili Ilirskog Kraljevstva, dok su poduzetnici i doseljenici iskorištavali takvo djelovanje rimskih vojskovođa kako bi što čvršće stupili na određeno područje i povećali svoj profit. Trgovci i ostali privatnici bili su u ovom razdoblju prisutni duž cijele istočnojadranske obale, od Liburnije do Apolonije i Orika na jugu, no potvrda njihove prisutnosti, preko literarnih izvora, natpisa, nalaza novca i anepigrafskih izvora, ukazuje upravo na ona područja na kojima su dužnosnici iz različitih razloga djelovali sve do Gencijeva pada. Upravo njegovim porazom, kao i Perzejevima u Trećem makedonskom ratu, uništene su povijesne sile ilirske i makedonske države, osigurano je područje odakle su dolazile najveće prijetnje te su poduzetnici i doseljenici, neometano kao i prije Prvog ilirskog rata, počeli puštati korijenje u važnim trgovačkim gradovima poput Apolonije i Dirahija (Epidamno).

Dužnosnici su nastavili svoju djelatnost sjevernije od spomenutih područja, gdje je upravo završena prva od mnogih rimskih intervencija protiv ratobornih Delmata. Razdoblje je sredina 2. st. pr. n. e. kada su rimski vojskovođe ratovali protiv Delmata, Pirusta i Japoda, naroda koji ni u kojem slučaju nisu htjeli prihvatiti rimsku vlast, te kada su poduzetnici i doseljenici, u želji da razviju posao na nekom novom i pristupačnom teritoriju, sustavno trgovali i naseljavali se u važnim trgovačkim gradovima Liburnije poput Jadera i južnije poput Salone, Ise, Narone, Epidaura, Lisa, itd. Proces njihovog doseljavanja u tim važnim trgovištima bio je dugotrajan, započet u prethodnim stoljećima, no uvjeti njihovog poslovanja sada su se promijenili. Pohodi dužnosnika Sempronija Tuditana protiv Japoda 129. g. pr. n. e. i Gaja Koskonija 78. g. pr. n. e. protiv Delmata donijeli su kratkotrajan period

mira i omogućili poduzetnicima da polako preuzmu glavnu ulogu u trgovini i općenito poslovanju na Jadranu. U spomenutim gradovima, gdje je njihov broj bio veći, organiziraju se u konvente rimskih građana i postupno počinju utjecati na politički život istočne obale Jadrana čega je svjestan upravo Cezar, kao prvi upravitelj Ilirika dvadeset godina nakon Koskonijeve kampanje, koji osobno ili slanjem odanih dužnosnika pogoduje rimskim i italski doseljenicima te njihovom preuzimanju poslova. Njihov dolazak za učinak je imao urbanizaciju autohtonih centara i sve jaču romanizaciju priobalnog područja. Oni su tada sasvim normalna pojava u gradovima Ilirika, određena konstanta koja smeta domaćim zajednicama, te su sukobi oko prava u trgovini svakodnevna pojava. Upravo Cezar rješava takve sukobe i pokušava održavati koliko toliko smirene odnose u svojoj provinciji, no, građanski rat protiv Pompeja uskoro se ukazao na obzoru, a Ilirik je postao jedno od bojišta. Rimski dužnosnici nastavit će svoje djelovanje u Iliriku nakon završetka Cezarova prokonzulata i početka građanskog rata, samo sada većinom protiv svojih sunarodnjaka, a poduzetnici i doseljenici primjenit će već iskušan recept - pratiti dužnosnike do konačnog pokorenja ilirskih zemalja i što čvršće zauzimati svoje pozicije na istočnoj jadranskoj obali, donoseći sa sobom snažnu romanizaciju.

SUMMARY

Period considered in this paper is from the first Illyrian war to civil war between Caesar and Pompey. Events and historical processes have been followed in the area of Illyrian kingdom, northwest and north of it, within the limits of the future roman province Dalmatia and in the southernmost part of the future Pannonia. From the literary, numismatic, epigraphic and underlying sources news have been secluded and assumptions derived about the arrival, stay and activities of the Roman and Italic officials, civil servants, entrepreneurs and settlers. In the first chapter, *Officials and staff*, news have been processed, mostly from literary sources, about Roman deputies and military commanders, the armies that have operated in the observed area and military crews who were stationed there. In the second chapter, *Entrepreneurs and settlers*, we have dealt with the data, mainly from other sources, about the civilians who, in the period under consideration in the above area, operated economically, following the spread of Roman power, contributing and strengthening it, and expanding Italic and Roman civilization achievements.

Results of this work are a review and systematization of news which sources provide, principle conclusions about the link between the two action groups and representatives of the Italian and Roman civilization on the future provincial area, effects of that action, and profound interpretation of certain events in the considered period.

BIBLIOGRAFIJA

1. Skraćenice

BE: Bulletin épigraphique, Paris: Association des études grecques

CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum, Th. Mommsen et al., Berlin: Academia Scientiarum
Berolinensis et Brandenburgensis ab. 1894.

Diadora: Glasilo arheološkog muzeja u Zadru

HAD: Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb

HAZU: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

II: Inscriptiones Italiae Academiae italicae consociatae ediderunt

LCL: Loeb Classical Library, London: Harvard University press

RE: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart - München

VAHD: Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, godišnjak Arheološkog muzeja u Splitu

2. Izdanja izvora i literatura

ANIC', 2003	Vladimir ANIĆ, Veliki riječnik hrvatskoga jezika, priredila Liljana Jojić, Zagreb: Novi liber, 2003.
<i>Appian</i> , 1912	<i>Appian, Roman history</i> , vol. I., english translation by Horace White, [LCL, 2], 1912.
<i>Apijan</i> , 1967	<i>Apijan iz Aleksandrije, Rimski građanski ratovi</i> , preveo Bogdan Stevanović, Beograd: Kultura, 1967.
<i>Appian</i> , 2005a	<i>Appian, Roman history</i> , vol. II., english translation by Horace White, [LCL, 3], 2005.
<i>Appian</i> , 2005b	Marjeta ŠAŠEL KOS, <i>Appian and Illyricum</i> , [Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae, 43], Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.

- BADIAN, 1952 Ernst BADIAN, Notes on Roman policy in Illyria (230 – 201. B. C.), Papers of the British school at Rome, vol. XX (new series vol. VII), London: British school at Rome, 1952.
- BADIAN, 1972 Ernst BADIAN, *Publicans and sinners, private enterprise in the service of the Roman Republic*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1972.
- BARD, 1999 Kathryn A. BARD, Encyclopedia of the archaeology of ancient Egypt, London: Routledge, 1999.
- BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2000 Siniša BILIĆ-DUJMUŠIĆ, *Ratne operacije u provinciji Ilirik 49. - 47. god. pr. Kr.*, magistrarska radnja, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2000.
- BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004 Siniša BILIĆ-DUJMUŠIĆ, *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34. - 33. god. pr. Kr.*, disertacija, Sveučilište u Zadru, 2004.
- BONAČIĆ-MANDINIĆ, 1998 Maja BONAČIĆ-MANDINIĆ, Nalazi novca s lokaliteta Sv. Vid kod Metkovića, *VAHD*, 1994 - 1996 [1998], 177 - 192.
- BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2001 Maja BONAČIĆ-MANDINIĆ, Nalazi novca na lokalitetu Bare u Vidu, *VAHD* 94, 2001, 195 - 204.
- BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2006 Maja BONAČIĆ-MANDINIĆ, *Rimski republikanski novac u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Split: Arheološki muzej, 2006.
- BRAUDEL, 1975 Fernand BRAUDEL, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.*, vol. I., London: Fontana Press, 1975.
- CABANES, 1976 Pierre CABANES, *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête Romaine (272-167 av. J.C.)*, [Annales littéraires de l'université de Besançon 186], Paris: Les belles lettres, 1976.
- CABANES, 1996 Pierre CABANES, Les noms latins dans les inscriptions grecques d'Épidamne-Dyrrachion, d'Apollonia et de Bouthrotos, *Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 Septembre*, Athens: Research centre for Greek and

- Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, 1996, 89 - 104.
- CABANES, 2002 Pierre CABANES, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb: Svitava, 2002.
- Caesar, 2006a *Caesar, The Gallic War*, english translation by H. J. Edwards, [LCL, 72], 2006.
- Caesar, 2006b *Caesar, Civil Wars*, english translation by A. G. Peskett, [LCL, 39], 2006.
- CAMBI, 1989 Nenad CAMBI, Ilirska Salona, Zagreb: Obavijesti *HAD* 21/3, 1989, 37 - 41.
- CAMBI, 2006 Nenad CAMBI, Antički Epidaur, Časopis za književnost i znanost Dubrovnik 17, Dubrovnik: Matica hrvatska, 2006.
- CARY, 1914 Earnest CARY, Introduction u *Dio*, 1914a, ix - xxxii.
- Cicero, 1909 *Marcus Tullius Cicero, Pro M. Scauro oratio, In Pisonem*, M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1909, Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. (www.perseus.tufts.edu)
- CRAWFORD, 1985 Michael H. CRAWFORD, *Coinage and money under the Roman Republic: Italy and the Mediterranean economy*, London: Methuen, 1985.
- CRAWFORD, 2004 Michael H. CRAWFORD, Rome and the Greek world: Economic relationships, [Roman Imperialism], ed. Craige Brian Champion, Oxford: Wiley-Blackwell, 2004, 96 - 108
- CULHAM, 1993 Phyllis CULHAM, Romans, Greeks and Delmatae: Reconstructing the context of *RDGE* 23, Classical Antiquity 12, 1/IV., Los Angeles: University of California press, 1993, 51 - 64
- ČAČE, 1985 Slobodan ČAČE, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru, 1985.
- ČAČE, 1992 Slobodan ČAČE, Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e., *Diadora* 13, 1991 [1992], 55 - 76.

- ČAČE, 1993 Slobodan ČAČE, Prilozi povijesti Liburnije u 1. stoljeću prije Krista, Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 35, 1993, 1 - 35.
- ČAČE, 1996 Slobodan ČAČE, Dalmatica Straboniana: (Strabon, Geogr. 7,5,5), *Diadora*, 16 - 17, 1994 - 1995 [1996], 101 - 133.
- ČAČE, 1999 Slobodan ČAČE, Manijski zaljev, Jadastini i Salona, *VAHD* 90 - 91, 1999, 57 - 87.
- ČAČE & KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010 Slobodan ČAČE, Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, Pregled povijesti jadranskih Grka, Antički Grci na tlu Hrvatske, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010.
- DERKS & ROYMANS, 2009 Ton DERKS, Nico ROYMANS, *Ethnic constructs in Antiquity*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
- Dio*, 1914a *Cassius Dio*, Dio's Roman history, vol. I., english translation by Earnest Cary, [LCL, 32], 1914.
(penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html)
- Dio*, 1914b *Cassius Dio*, Dio's Roman history, vol. II., english translation by Earnest Cary, [LCL, 37], 1914.
(penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html)
- Dio*, 1986 Marjeta Šašel Kos, *A historical outline of the region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- DIVKOVIĆ, 1900 Mirko DIVKOVIĆ, Latinsko - hrvatski riječnik za škole, drugo izdanje priredio Mirko Divković, Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1900.
- DODIG, 2003 Radoslav DODIG, Epigrafički spomenici iz naronitanskoga konventa, *Narona i dolina Neretve* 2003, 233 - 252.
- DOMIĆ-KUNIĆ, 1993 Alka DOMIĆ-KUNIĆ, Gentije-međunarodni odnosi između Ilirije, Rima i Makedonije za vrijeme trećeg makedonskog i trećeg ilirskog rata, [Opuscvla archaeologica, vol. 17, no. 1], Zagreb: Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1993.
- EDWARDS, 2006 H. J. EDWARDS, Introduction u *Caesar*, 2006a, vii - xxii

- Eutropius*, 1853 *Eutropius, Abridgement of Roman history*, translated with notes by Rev. John Selby Watson, London: Henry G. Bohn, 1853.
- Florus*, 2005 *Florus, Epitome of Roman history*, english translation by Edward Seymour Forster, [LCL, 231], 2005.
- FRANKE, 2008 P. R. FRANKE, Pyrrhus, *The rise of Rome to 220. B. C.*, [The Cambridge ancient history, sec. ed., vol. VII.] part 2, ed. by F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Cambridge: Cambridge University press, 2008, 456 - 486.
- Frontinus*, 1925 *Frontinus, The strategemata*, english translation by Charles E. Bennett, [LCL, 174], 1925.
(<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Frontinus/Strategemata/>)
- GABRIČEVIĆ, 1970 Branimir GABRIČEVIĆ, Issa i njezin patron Q. Numerius Rufus, *Adriatica praehistorica et antiqua: zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, V. Mirosavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arheološki institut Filozofskog fakulteta, 1970, 553 - 562.
- GLAVIČIĆ, 2003 Miroslav GLAVIČIĆ, Naronski magistrati i drugi gradski uglednici, *Narona i dolina Neretve* 2003, 221 - 232.
- GOLDSWORTHY, 2007 Adrian GOLDSWORTHY, *Caesar: The Life of a Colossus*, London: Phoenix, 2007.
- GRANT, 1979 Michael GRANT, *The history of Rome*, London: faber and faber, 1979.
- GREEN, 1990 Peter GREEN, *Alexander to Actium: the historical evolution of the hellenistic age*, Berkeley, Los Angeles: University of California press, 1990.
- GROAG, 1899 Edmund GROAG, *Claudius*, 16, *RE*, sv. 3, 1899, col. 2668, s. v.
- GRUEN, 1984 Erich S. GRUEN, *The hellenistic world and the coming of Rome*, volume 1, London: University of California press, 1984.
- GRUEN, 1995 Erich S. GRUEN, *The last generation of the Roman Republic*, London: University of California press, 1995.
- GUNDEL, 1963 Wilhelm GUNDEL, *Flaminius*, 2, *RE*, sv. 2, 1963, col. 1040 - 1099, s. v.

- HAMMOND, 1986 Nicholas Geoffrey Lempriere HAMMOND, *A history of Greece to 322. B. C.*, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- HAMMOND & WALBANK, 1988 Nicholas Geoffrey Lempriere HAMMOND, Frank William WALBANK, *A history of Macedonia: Volume III.: 336 - 167 B.C.*, New York: Oxford University Press Inc., 1988.
- HATZFELD, 1975 Jean HATZFELD, *Les trafiquants italiens dans l'Orient Hellenique*, [Roman history], Paris: Arno press Inc., 1975.
- HOWGEGO, 1995 Christopher HOWGEGO, *Ancient history from coins*, [Approaching the Ancient World], London: Routledge, 1995.
- JAGENTEUFEL, 1958 Adolf JAGENTEUFEL, Die statthalter der Römischen provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, [Schriften der Balkankommission, Antiquarische abteilung, 12], Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1958
- KIRIGIN, 1996 Branko KIRIGIN, *Issa: grčki grad na Jadranu*, [Mala knjižnica Matice hrvatske; kolo 4, sv. 4.], Zagreb: Matica hrvatska, 1996.
- KLAIĆ, 2002 Bratoljub KLAJĆ, Riječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice, priredio Željko Klaić, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2002.
- KLEBS, 1894 Elimar KLEBS, *Anicius*, 15, *RE*, sv. 1, 1894, col. 2197 - 2198, s. v.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1988 Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, *Antička povijest u djelu De Regno Dalmatiae et Croatiae Ivana Lučića Trogiranina: prikaz o najstarijim vlastima nad Jadranom u funkciji tumačenja povijesti kasnijih razdoblja*, sv. 1., disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 1988.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, 1992 Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, Tit Livije i Treći ilirski rat, *Latina et Graeca* 20, Zagreb, 1992, 3 - 19.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2002 Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, Les Romains et les Grecs Adriatiques, Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana - Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, uredili Nenad CAMBI, Slobodan ČAČE i Branko KIRIGIN, Split: Književni krug, 2002.

- Livy*, 1929 *Livy, History of Rome*, vol. V., books 21 - 22., english translation by B. O. Foster, [LCL, 233], 1929.
- Livy*, 1935 *Livy, History of Rome*, vol. X., books 35 - 37., english translation by Evan T. Sage, [LCL, 301], 1935.
- Livy*, 1936a *Livy, History of Rome*, vol. IX., books 31 - 34., english translation by Evan T. Sage, [LCL, 295], 1936.
- Livy*, 1936b *Livy, History of Rome*, vol. XI., books 38 - 39., english translation by Evan T. Sage, [LCL, 313], 1936.
- Livy*, 1938 *Livy, History of Rome*, vol. XII., books 40 - 42., english translation by Evan T. Sage, Alfred C. Schlesinger, [LCL, 332], 1938.
- Livy*, 1940 *Livy, History of Rome*, vol. VI., books 23 - 25., english translation by Frank Gardner Moore, [LCL, 355], 1940.
- Livy* 1949 *Livy, History of Rome*, vol. VIII., books 28 - 30., english translation by Frank Gardner Moore, [LCL, 381], 1949.
- Livy*, 1950 *Livy, History of Rome*, vol. VII., books 26 - 27., english translation by Frank Gardner Moore, [LCL, 367], 1950.
- Livy*, 1951 *Livy, History of Rome*, vol. XIII., books 43 - 45., english translation by Alfred C. Schlesinger, [LCL, 396], 1951.
- Livy*, 1984 *Livy, Periochae*,
(www.livius.org/li-ln/livy/periochae/periochae00.html)
- MATIJAŠIĆ, 2009 Robert MATIJAŠIĆ, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb: Leykam international, 2009.
- MAYER, 1957 Anton MAYER, *Die Sprache der alten Illyrier*, Band I: Einleitung, Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1957.
- MÜNZER, 1897 Friedrich MÜNZER, *Caecilius*, 90, *RE*, sv. 3, 1897, col. 1212 - 1213, s. v.
- MÜNZER, 1900 Friedrich MÜNZER, *Cornelius*, 351, *RE*, sv. 4, 1900, col. 1497 - 1501, s. v.
- MÜNZER, 1901a Friedrich MÜNZER, *Cosconius*, 3, *RE*, sv. 4, 1901, col. 1667 - 1668, s. v.
- MÜNZER, 1901b Friedrich MÜNZER, *Decimius*, 3, *RE*, sv. 4, 1901, col. 2278, s. v.

- MÜNZER, 1905 Friedrich MÜNZER, *Duronius*, 2, *RE*, sv. 5, 1905, col. 1862, s. v.
- MÜNZER, 1909 Friedrich MÜNZER, *Fannius*, 7, *RE*, sv. 6, 1909, col. 1987-1991, s. v.
- MÜNZER, 1910a Friedrich MÜNZER, *Fulvius*, 64, *RE*, sv. 7, 1910, col. 248, s. v.
- MÜNZER, 1910b Friedrich MÜNZER, *Furius*, 10, *RE*, sv. 7, 1910, col. 316, s. v.
- MÜNZER, 1923a Friedrich MÜNZER, *Sempronius (Caius Sempronius Tuditanus)*, 89, *RE*, sv. 26, 1923, col. 1439 - 1440, s. v.
- MÜNZER, 1923b Friedrich MÜNZER, *Sempronius (Publius Sempronius Tuditanus)*, 96, *RE*, sv. 26, 1923, col. 1443 - 1449, s. v.
- MÜNZER, 1923c Friedrich MÜNZER, *Sicinius*, 8, *RE*, sv. 26, 1923, col. 2197 - 2198, s. v.
- MÜNZER, 1930 Friedrich MÜNZER, *Marcus*, 61, *RE*, sv. 14, 1930, col. 1557 - 1559, s. v.
- MÜNZER, 1937 Friedrich MÜNZER, *Numerius*, 5, *RE*, sv. 17, 1937, col. 1326 - 1327, s. v.
- Narona i dolina Neretve*, 2003 *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Znanstveni skup, Metković 6 - 9. listopada 2001*, ur. E. Marin, [Izdanja HAD 22; Narona, Niz Arheološkog muzeja - Split 4], Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo; Metković: Grad Metković, Split: Arheološki muzej, 2003.
- NIKOLANCI, 1993 Mladen NIKOLANCI, *Longae Salonae*, *VAHD* 86, 1993, 113 - 117.
- NOVAK, 1944 Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944.
- NOVAK, 1952 Grga NOVAK, *Issa i isejska država I - VI*, *VAHD* 54, 1952, 5 - 40.
- NOVAK, 1953 Grga NOVAK, *Issa i isejska država VII - XII*, *VAHD* 55, 1953, 37 - 70.
- OLUJIĆ, 2007 Boris OLUJIĆ, *Povijest Japoda*, Zagreb: srednja europa, 2007.
- Orosius*, 1984 *Orosius*, dodatak 1, str. 630., Siniša Bilić-Dujmušić, *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34. - 33. g. pr. Kr.*, disertacija, Sveučilište u Zadru, 2004.

- Plautus*, 1912 *Plautus, Meneaechimi or The Twin Brothers*, The comedies of Plautus, translated by Henry Thomas Riley, London: G. Bell and Sons, 1912. (www.perseus.tufts.edu)
- Pliny*, 1984 *Pliny, Natural History*, vol. II., books 3 - 7., english translation by H. Rackman, [LCL, 352], 2006.
- Plutarch*, 1972 *Plutarch, The fall of the Roman Republic*, translated by Rex Warner, London: Penguin books, 1972.
- Polibije*, 1988 *Polibije, Istorije*, vol. 1 - 2, prevod i komentar Marijana Ricl, Antička književnost, Novi Sad: Matica Srpska, 1988.
- Polibio*, 1998 *Polibio, Storie*, libri I - III, a cura di Roberto Nicolai, permesse, traduzioni e note di Riccardo Palmisciano e Claudio Tartaglini, Roma: Newton & Compton Editori, 1998; libri X - XXI, a cura di Roberto Nicolai, permesse, traduzioni e note di Fabio Cannatà, Andrea Ercolani, Maurizio Sonnino, Roma: Newton & Compton Editori, 1998.
- Polybius*, 1899 *Polybius, Histories*, translated by Evelyn S. Shuckburgh, New York: Macmillan, 1889. (www.perseus.tufts.edu)
- Polybius*, 1922 *Polybius, The Histories*, vol. I., books 1 - 2., english translation by W. R. Paton, [LCL, 128], 1922.
- Polybius*, 1923 *Polybius, The Histories*, vol. III., books 5 - 8., english translation by W. R. Paton, [LCL, 138], 1923.
- Polybius*, 1925 *Polybius, The Histories*, vol. IV., fragments of books 9 - 15, english translation by W. R. Paton, [LCL, 159], 1925.
- Polybius*, 1926 *Polybius, The Histories*, vol. V., fragments of books 16., 18., 20 - 27, english translation by W. R. Paton, [LCL, 160], 1926.
- Polybius*, 1927 *Polybius, The Histories*, vol. VI., fragments of books 28 - 36., 38 - 39., english translation by W. R. Paton, [LCL, 161], 1927.
- Quintilian*, 1920 *Quintilian, Institutio oratoria*, vol. IV., english translation by Donald A. Russell, [LCL, 127], 1920.
(penelope.uchicago.edu/Thayer/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/)

- POPOVIĆ, 1987
Petar POPOVIĆ, *Le monnayage des Scordisques: les monnaies et la circulation monetaire dans la centre des Balkans IVe - Ier s. av. n. e.*, Beograd: Matica srpska, 1987.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989
Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Iliri i antički svijet, Ilirološke studije: povijest - arheologija - umjetnost - numizmatika - onomastika*, Split: Književni krug, 1989.
- RICL, 1988
Marijana RICL, komentar u *Polibije* 1988, Antička Književnost, Novi Sad: Matica Srpska, 1988.
- ROTH, 1999
Jonathan P. ROTH, *The logistics of the Roman army at war (264 B.C. - A.D. 235)*, New York: Brill, 1999.
- SAGE, 1936
Evan T. SAGE, Translator' Preface u *Livy* 1936a, viii - xiii.
- Sallust*, 2005
Sallust, english translation by J. C. Rolfe, [LCL, 116], 2005.
- SCULLARD, 2008
H. H. SCULLARD, Carthage and Rome, *The rise of Rome to 220. B. C.*, [The Cambridge ancient history, sec. ed., vol. VII.] part 2, ed. by. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, Cambridge: Cambridge University press, 2008, 486 - 566.
- SHERWIN-WHITE, 1939
A. N. SHERWIN-WHITE, *The Roman citizenship*, Oxford: Clarendon Press, 1939.
- STARAC, 1999
Alka STARAC, Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji, vol. II. - Liburnija, [Monografije i katalogi, 10/I], Pula: Arheološki muzej Istre, 1999.
- STEIN, 1914
Arthur STEIN, *Rammius*, 1, *RE*, 1914, col. 135, s. v.
- Strabo*, 1924
Strabo, *The Geography of Strabo*, ed. H. L. Jones, London: Harvard University Press, William Heinemann Ltd., 1924. (www.perseus.tufts.edu)
- Suetonius*, 2001
Suetonius, *Lives of the Caesars*, vol. I., english translation by J. C. Rolfe, [LCL, 31], 2001.
- SUIĆ, 1981
Mate SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru, 1981.
- SUIĆ, 1996a
Mate SUIĆ, ΜΑΝΙΟΣ ΚΟΛΠΙΟΣ (Manijski zaljev), *Arheološki radovi i rasprave HAZU* 12, 1996, 269 - 282.

- SUIĆ, 1996b Mate SUIĆ, Marginalije u isejsko poslanstvo Cezaru, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske - Opera selecta*, Zadar: Matica hrvatska, 1996, 315 - 332.
- SUIĆ, 1996c Mate SUIĆ, O municipalitetu antičke Salone, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske - Opera selecta*, Zadar: Matica hrvatska, 1996, 387 - 418.
- SUIĆ, 1996d Mate SUIĆ, Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske - Opera selecta*, Zadar: Matica hrvatska, 1996, 289 - 316.
- SUIĆ, 1996e Mate SUIĆ, Ilirik, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske - Opera selecta*, Zadar: Matica hrvatska, 1996, 279 - 286.
- SUIĆ, 2003 Mate SUIĆ, Antički grad na istočnom Jadranu, 2. izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Golden marketing, 2003.
- STIPČEVIĆ, 1989 Aleksandar STIPČEVIĆ, *Iliri: povijest, život, kultura*, Zagreb: Školska knjiga, 1989.
- ŠAŠEL KOS, 1986 Marjeta ŠAŠEL KOS, *A historical outline of the region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian = Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranskom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- ŠAŠEL KOS, 2005 Marjeta ŠAŠEL KOS, *Appian and Illyricum*, [Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae, 43], Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- ŠEŠELJ, 2009 Lucijana ŠEŠELJ, *Promunturim Diomedis: svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, disertacija, Sveučilište u Zadru, 2009.
- THIEL, 1946 John H. THIEL, *Studies on the History of Roman Sea-power in Republican Times*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1946.
- VOLKMANN, 1955 Benedikt VOLKMANN, *Valerius Laevinus*, 211, *RE*, sv. 32, 1955, col. 45 - 49, s.v.
- ZANINOVIĆ, 1996 Marin ZANINOVIĆ, *Rider između Salone i Scardone*, Arheološki radovi i rasprave HAZU 12, 1996, 307 - 323.

- ZANINOVIĆ, 2003 Marin ZANINOVIĆ, Područje Neretve i srednjojadransko otočje, *Narona i dolina Neretve* 2003, 277 - 285.
- ZANINOVIĆ, 2007 Marin ZANINOVIĆ, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik: Ogranak Matice hrvatske, gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2007.
- WALBANK, 1979 Frank William WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, Vol. III., Commentary on books XIX-XL., Oxford: Clarendon press, 1979.
- WEISSENBORN, 1866 *Titus Livius, Ab urbe condita*, Erklärende Ausgabe, X, lib. XLIII-XLV, Berlin, 1866.
- WHITE, 1912 Horace WHITE, Introduction u *App.* 1912, xvii - xiii.
- WILKES, 1969 John J. WILKES, *Dalmatia* [History of the Provinces of Roman Empire], London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- WILKES, 2001 John J. WILKES, *Iliri*, Split: Laus, 2001.